

MIEJSKA BIBLIOTEKA PUBLICZNA
IM. JULIUSZA SŁOWACKIEGO

JW

"KLUB LELIWA"

* TARNÓW *
* PRZEWORSK * TARNOBRZEG *

MIEJSKA BIBLIOTEKA PUBLICZNA
IM. JULIUSZA SŁOWACKIEGO

"KLUB LEIWA"

* TARNÓW *
* PRZEWORSK * TARNOBRZEG *

Opracowała
BARBARA SAWCZYK

TARNÓW 1996

928.6: [928:94(438)] 4/2

Int-730

Adres redakcji:

Dział Informacyjno-Wydawniczy
Miejskiej Biblioteki Publicznej im. J. Słowackiego
ul. Krakowska 4, 33-100 Tarnów

73/8

SPIS TREŚCI

Wstęp	5
1. Leliwici i herb Leliwa	7
2. Ród Tarnowskich	29
3. Dzieje miast	81
* Tarnów	83
* Przeworsk	93
* Tarnobrzeg	101
Wykaz literatury	113
Wykaz ilustracji	123

3 czerwca 1995 r. prezydenci Tarnowa, Przeworska i Tarnobrzegu podpisałi list założycielski "KLUSU - LELIWA", który sformułował podjęte w tym celu zaprzęgnię w deklaracji. Z tej okazji w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Tarnowie opracowana została niniejsza publikacja, będąca próbą przypomnienia wspólnych historii i tradycji miast z wyjątkiem z faktu, że każde z nich zawdzięcza swoje istnienie, rozwój i czasy największej świetności wyjątkowym założycielom - Leliwitom Tarnowskim.

Praca zbudowana jest z trzech części, gdzie kolejno przedstawiono genezę herbu Leliwa i pochodzenie rodu Leliwitów, opisano drogę rodziny Tarnowskich od czasów najdawniejszych, sięgających żyjącego na przełomie XIII i XIV wieku domku Sędziwa, aż do czasów współczesnych, do ostatniego pana na Urzikowie - Artura hrabiego Tarnowskiego (1984) i w ostatniej części umieszczono krótką historię miast należących do "Klusu Leliwa".

Mam nadzieję, że ta publikacja przyczyni się do odnowienia i pogłębienia wzajemnych kontaktów między Tarnowem, Przeworskiem i Tarnobrzegiem, miast, które od wieków łączy ta sama historia i to samo godło - herb Leliwa.

WSTĘP

Na początku czerwca ub. roku odbył się w Tarnowie *Festiwal Tarnowski*, impreza o charakterze kulturalnym, mająca na celu promocję naszego miasta. Na czas trwania *Festiwalu* zaproszeni zostali do Tarnowa prezydenci i przedstawiciele samorządów miast, w których herbie widnieje Leliwa. Podjęli oni inicjatywę założenia organizacji, która sprzyjałaby rozwijaniu wzajemnych kontaktów w każdej dziedzinie życia miast, jak również promowałaby te miasta na szerszej ogólnokrajowej płaszczyźnie.

3 czerwca 1995 r. prezydenci Tarnowa, Przeworska i Tarnobrzega podpisali akt założycielski "**KLUBU LEIWA**", który spełniał będzie w/w cele zapisane w deklaracji. Z tej okazji w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Tarnowie opracowana została niniejsza publikacja, będąca próbą przypomnienia wspólnej historii łączącej te miasta a wynikającej z faktu, że każde z nich zawdzięcza swoje istnienie, rozwój i czasy największej świetności swym założycielom - Leliwitom Tarnowskim.

Praca złożona jest z trzech części, gdzie kolejno przedstawiono genezę herbu Leliwa i pochodzenie rodu Leliwitów, opisano dzieje rodziny Tarnowskich od czasów najdawniejszych, sięgających żyjącego na przełomie XIII i XIV wieku comesa Spycimira, aż do czasów współczesnych, do ostatniego pana na Dzikowie - Artura hrabiego Tarnowskiego (+1984) a w ostatniej części umieszczono krótką historię miast należących do "Klubu Leliwa".

Mamy nadzieję, że ta publikacja przyczyni się do odnowienia i pogłębienia wzajemnych kontaktów między Tarnowem, Przeworskiem i Tarnobrzegiem, miast, które od wieków łączy ta sama historia i to samo godło - herb Leliwa.

LELIWICI I HERB LELIWA

Najstarszym znanym nam, a co najważniejsze niewątpliwym przedstawicielem rodu Leliwitów był **comes Spycimir Spytek - pan z Dębna, Piasku, Tarnowa i Melsztyna**. Żył za czasów ostatnich dwóch Piastów, królów Władysława Łokietka i jego syna Kazimierza Wielkiego (przełom XIII i XIV wieku). Spycimir odegrał znaczącą rolę polityczną, doszedł do wielkich godności osiągając najprzedniejszy urząd w państwie - kasztelanę krakowską. Stał się założycielem jednego z najmożniejszych rodów magnackich - Tarnowskich herbu Leliwa¹.

Ustalenie genealogii Leliwitów jest bardzo trudne ze względu na niewielką ilość wiarygodnych dokumentów czy źródeł. Od czasów Jana Długosza (XV w.) aż do początku XX stulecia istniały dwa zgoła odmienne stanowiska. Zwolennicy pierwszego twierdzili, że Spycimir pochodził z Niemiec, drudzy niepodważalnie widzieli w nim Polaka. Były teorie mniej lub bardziej znaczące, skłaniające się ku jednemu lub ku drugiemu pogładowi, bądź były kompilacją obu tych zdań².

Sam **Długosz** wyrażał pewny sąd, że ród Leliwitów przybył do Polski znad Renu w czasach króla Władysława. Tu połączył się z polską rodziną, wywodzącą się od rycerza Jakuba Boboli, fundatora krakowskiego kościoła Wszystkich Świętych³. Długosz pisał:

*"Leliwa /.../ Ex Reni partibus sub tempore Wladislai primi, Poloniae regis, advenit /.../ in qua viri providi et industri rei publicae et propriae studiosi"*⁴.

- *"Leliwa /.../ [ród] przybyły z Nadrenii za czasów Władysława I, króla Polski, /.../ mężowie w nim przezoni i przemysłni, oddani sprawom publicznym i własnym"*.

Za Długoszem poszedł m. in. **Wacław Potocki** (XVII w.), który w poetyckiej formie ujął początki Leliwy jako znaku wywodzącego się z niemieckiego Monszternu nad Renem. W *"Poczcie herbów"* czytamy:

[illegible]

1. Drzewo genealogiczne rodu Tarnowskich z 1644 roku.

"Tam gdzie z przykrych szwajcarskich Ren wyszedłszy
grzbietów,

Cienkim strumykiem Noryk dzieli od Helwetów,
Niemiecką orze ziemię, dokąd się w niezmiernem

Nie topi oceanie, rzeczonym Monszternem,
Stoi zamek na skale starożytną modą,

Jeśli nas chronolodzy dawni nie zawiodą.

Asteryjonem drudzy zową go z tej miary,

Że lub dzień świeci, lub cień nocy padnie stary,
Podobieństwo miesiąca patrzącym z daleka

Czyni i błędzące prowadzi człowieka.

Założon od Teutona, który po potopie

We stu i trzydzieści lat osiadł w Europie.

Wnękiem bywszy Noego, stąd dawnością domu

Nie chce Niemiec, i słusznie, ustąpić nikomu,

I Mon Sztern, miesiąc z gwiazdą z niemieckiego znaczy.

Po naszymu Leliwa, ani ją inaczy

Rozumiejac, z Niemcami o to się nie wadzę,

Owszem, stąd Leliwczyków cnych początek sadzę,

Dopieroz czego każdy w Koronie wiadomy,

I herbu, i tytułu tegoż widząc domy,

Których miesiąc w rycerskim dziele, w cnocie, w wierze

Tak w Polszcze, jako w Litwie przodek słońcu bierze.

Wszyscy są równi w tego miesiąca splendorze,

Którzy weszli do jego, szlachtą będąc, zorze.

Tytuł jednak Monszternu co tylko wspominom,

Leliwą się piszącym należy Morsztynom"⁵.

Niemieckiego pochodzenia Leliwitów Długosz był pewien, natomiast w kwestii dotyczącej samego herbu występuje u niego wyraźna sprzeczność. W "Clenodiach" twierdzi, że Leliwici przybywszy do Polski legitymowali się herbem Ogniwo, które z czasem ustąpiło miejsca polskiej Leliwie, a w "Liber beneficiorum

diocesis Cracoviensis" uważa Leliwę za znak zachodni, który po złączeniu się z polską rodziną wyparł miejscowe Ogniwo.

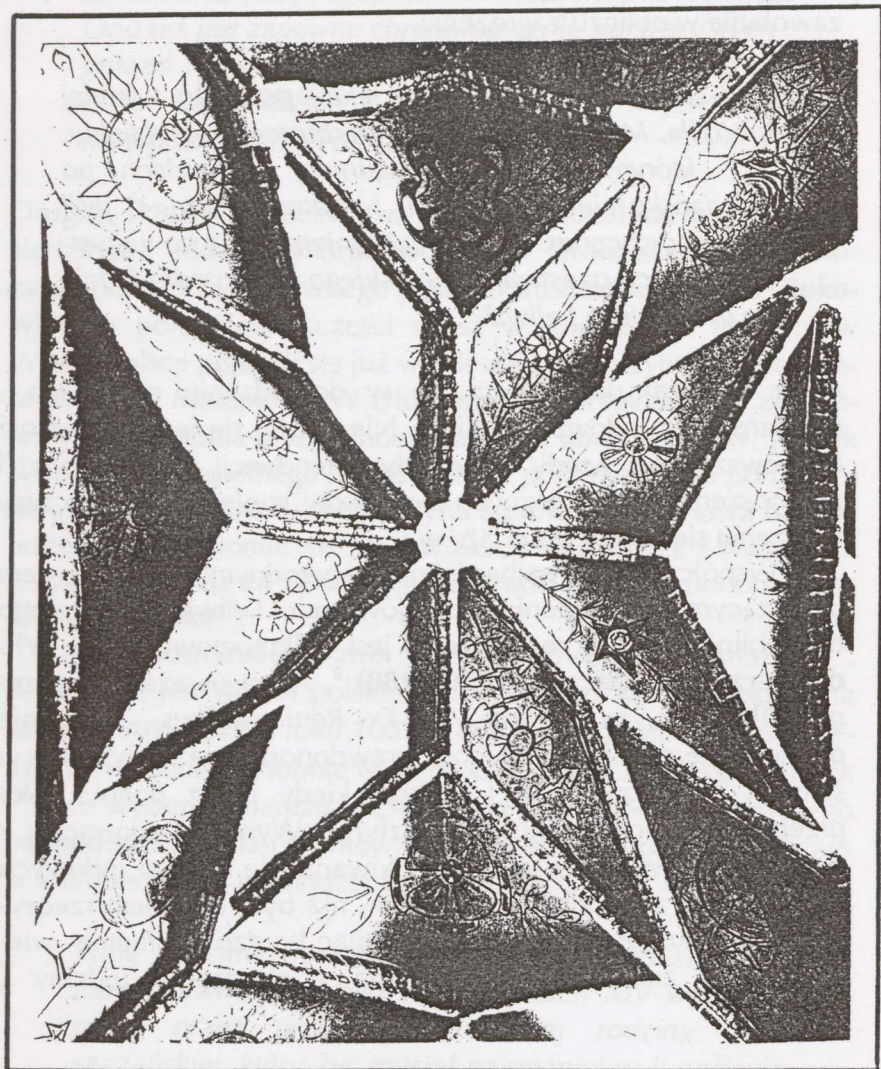
Dowodem na miejscowe pochodzenie rodu miało być wykazanie słowiańskiej genezy herbu. Stworzono wiele opowieści, które zapisane zostały m. in. w *"Klejnotach Długoszowych"*. Dowiadujemy się z nich, że np.: Leliwa miała być nadana rycerzom, którzy w jakiejś wieczornej bitwie z Węgrami, pod niebem z niepełnym księżycem i gwiazdą, wykazali się niezwykłą odwagą i dzielnością. Honorując ich, król Władysław Łokietek, nadał członkom tego rodu godło z owymi znakami ⁶. Takie dowodzenie ma charakter legendy herbowej, których wiele powstawało w owych czasach, obecnie jednak są one nie do przyjęcia.

Stanisław Orzechowski (1513-1566) - historyk, pisarz polityczny i mówca, biograf hetmana Jana Tarnowskiego - całkowicie zaprzeczył Długoszowi, zarówno w kwestii pochodzenia rodu jak i samego herbu.

"Ród domu Tarnowskiego ani gościem, ani przychodniem w Polszcze nigdy u nas nie był, jako niektórzy pod kądzielą siedząc między babami powiedają, iż Leliwa z Niemiec od Renu do Polski przyszła - co nie jest. Albowiem Leliwa tak polskim herbem zawsze była, jako jest Starża, Srzeniawa, Tarmli, Jastrzębiec, Łódź, Odrowąż, Nałęcz i inne polskie herby - a to może być pokazano starodawnymi przywilejami polskimi i ruskimi.

Pierwszy starostowie ziem ruskich, wielcy Leliwacy z Tarnowa a z Pilce u nas byli, czego i domowymi przywilejami swemi dowiodę. Przed tym zaś też w Polszcze za onych Bolesławów wielkich panowie Leliwa w kronikach i w przywilejach z dawna są wspomnani"

Orzechowski uważał, że samo słowo *"Leliwa-Hleliwa"* jest słowiańskiego pochodzenia i znaczy tyle co *"patrzwa sam"*. Miało ono powstać w czasie trwania bitwy, gdy upatrywano

2. Sklepienie gwiazdowe z tarnowskiej katedry z herbem Leliwa.

ratunku w kimś dzielnym. Następnie zaczęto powtarzać je jako zawołanie w obliczu zagrożenia.

".../ Leliwa z przygody się jakiej podobno wielkiej urodziła. Musiał być przodek herbu tego ktoś dzielny, w którym ludzie w ostatnich przygodach po słowiańsku się tak cieszyli: >>Patrzwa sam<<, jeśli wybrnąć chcemy. Przetoż też mniemam, iż po wszystkich wsiach państwa Tarnowskiego na to godło ludzie na gwałt bieżą Leliwa" ⁸.

Autor wykazał dużo wyczucia w dowodzeniu rodzimego - słowiańskiego rodowodu Leliwy. Nie zdołał się jednak uwolnić od powszechnej wtedy w heraldyce tendencji panegirycznej i przenoszenia XVI wiecznych stosunków społecznych na czasy tworzenia się rodów (XIII i XIV w.).

Współczesnym najbardziej wiarygodnym opracowaniem dotyczącym pochodzenia i dziejów rodu Leliwitów oraz jego najwybitniejszych przedstawicieli jest kilkutomowa praca **Włodzimierza Dworzaczka (1906-1988)** ⁹. Autor uważa stwierdzenie Długosza, że *"Leliwa /.../ Ex Reni partibus ..."* za nie pochodzące od niego. Długosz prawdopodobnie zasłyszał je u samych Leliwitów, Jana i Spytka, kiedy przez półtora roku przebywał na ich zamku w Melsztynie. Wynikało ono raczej z częstego w owych czasach doszukiwania się korzeni rodowych w rycerstwie zachodnioeuropejskim, niż było odbiciem rzeczywistego stanu. Dworzaczek wyjaśniając bardzo dokładnie wielowiekowe zaszłości odnośnie do pochodzenia rodziny i stwierdza:

*".../ pogranicze województw krakowskiego i sandomierskiego, mówiąc ściślej powiaty **ksiąski i wiślicki to najstarsze znane nam gniazdo Leliwitów** i tu należy dopatrywać się ich prakolebki. Skupisko położone koło Książa wykazuje znacznie większe rozrodzenie, większe zagęszczenie*

osadnictwa rodowego, niż to widzimy pod Wiślicą. Ono też jest zapewne chronologicznie starsze. Z tych gniazd rozszerzały się stopniowo włości rodowe nie tylko na dalsze powiaty obu województw małopolskich, ale i na Ruś Halicką"¹⁰.

Drugim skupiskiem Leliwitów była **Wielkopolska**. Najstarszymi siedzibami rodu były **Granowo koło Grodziska** w północno-zachodniej części dawnego powiatu kościańskiego oraz **Bukowiec** w południowej części tegoż województwa. Leliwici w Wielkopolsce pojawili się już w XIII wieku, a przybyli tu prawdopodobnie z Małopolski. W Długoszowym przekazie nie znajdujemy przekonania o wspólnocie rodowej obu szczepów, jednak świadomość wspólnego pochodzenia i pokrewieństwa pomiędzy dziedzicami z Tarnowa i Melsztyna a panami z Granowa istniała jeszcze na przełomie XIV i XV wieku, kiedy Spytek z Melsztyna wydawał za mąż za Wincentego z Granowa swoją podopieczną Elżbietę Pilecką¹¹.

Starosłowiańskie słowo "spyti" oznacza "nadaremnie" . **SPYCIMIR** jest starym polskim imieniem, o którym wspomina już Gall Anomin ok. roku 1007. Zdrobnieniem imienia jest **SPYTEK** , a w łacińskiej formie występuje jako **SPICIMIRUS, SPITCO**. Imię to występuje bardzo często wśród przedstawicieli głównego małopolskiego pnia Leliwitów, co m.in. stanowi dowód przeciwko niemieckiemu pochodzeniu tego rodu¹².

"Imię Spycimir noszone przez najstarszego znanego nam Leliwitę, żyjącego w początkach XIV wieku, a także przez przodka krakowskiej rodziny mieszczańskiej, który żyć musiał najpóźniej w II połowie XIII stulecia [spokrewniony z Leliwitami] jest na wskroś słowiańskie. Mowy o tym nie ma, by tak mógł się zwać już nie tylko przybysz z Niemiec, ale i syn, wnuk lub prawnuk takiego przybysza. Można przyjąć możliwość przejęcia takiego imienia przez

małżeństwo, ale tylko przez rodzinę polską lub od dawna spolszczoną" ¹³.

Można więc przyjąć za pewne, iż Leliwici to ród pochodzenia polskiego, którego główny pień wywodzi się z Małopolski, z okolic Książa i Wiślicy. Wielkopolskim gniazdem rodu jest Granowo.

Do autentycznego szczepu małopolskiego należy około 50 rodzin a do wielkopolskiego niewiele ponad 30. Mimo to, wymienia się około 350 rodzin, które legitymują się herbem Leliwa. Różne były przyczyny i sposoby przejmowania godeł. Na terenie Prus Królewskich powszechną praktyką w odniesieniu do Leliwy było przyjmowanie jej przez rodziny o podobnych herbach, w których motyw księżycy i gwiazdy występował bardzo często w najrozmaitszych wariantach. Podobnie działo się w innych ziemiach Rzeczypospolitej oraz na Rusi Halickiej. Na przełomie XVIII i XIX wieku na terenie Litwy władze zaborcze nakazały legitymację herbową rodzin. Korzystając z różnego rodzaju herbarzy, rodziny szlacheckie i wywodzące się z drobnej szlachty (Mazowsze i Podlasie), wybierały dla siebie odpowiedni znak. Tłumaczy to tak ogromną liczbę rodzin, w których herbie widnieje Leliwa.

Herbem rodu jest Leliwa - półksiężyc i gwiazda. Godło to pojawiło się w Polsce w końcu XIII wieku wraz z innymi pierwszymi zachodnioeuropejskimi znakami herbowymi.

Najstarszą średniowieczną informację o herbie Leliwa znajdujemy na dokumencie z 1399 roku. U Długosza w *"Insigniach"* (1461-1480) czytamy: *"Leliwa, która przedstawia księżyc niepełny z gwiazdą złotą w polu niebieskim"*. Leliwa, choć błędnie z gwiazdą ośmioramienną, opisana jest również w *"Roli marszałkowskiej"* z roku 1461. Orzechowski w biografii hetmana Tarnowskiego tak pisze o herbie:

*"A tak głupie ci mówią, którzy herby polmi dzielą, albowiem znak a figura czyni herb, nie barwa ani pole /.../. Stąd jawny jest dowód, iż nie pole ani farba należy ku naturze herbowej, a przeto śmiejmy się z tych, którzy działają w Polsce Leliwę modrym albo czerwonym polem, a tym rozdziałem Pieleckich herb od Tarnowskiego herbu w Polsce rozłączają; /.../. Niektórzy powiedają, iż obraz jest pół miesiąca i gwiazdy, a drudzy powiedają, iż obraz jest pół koła Leliwa /.../ bo szlachectwa polskie z ludzi prostych poszły. /.../ Niechajże tamci nad Renem Niemcy mają sobie miesiąc i gwiazdę swą, którym znakiem oni rodzoną krew naszą polską przywłaszczają sobie, my Polacy na pół koła przystawamy, narodu naszego polskiego znaku, albowiem ani nad Renem panowie Morsztynowie onego herbu swego Leliwa nie zowią, ale inszem słowem zowią; my Polacy to pół koła zowiem Leliwą słowiańskiego dźwięku słowem"*¹⁴.

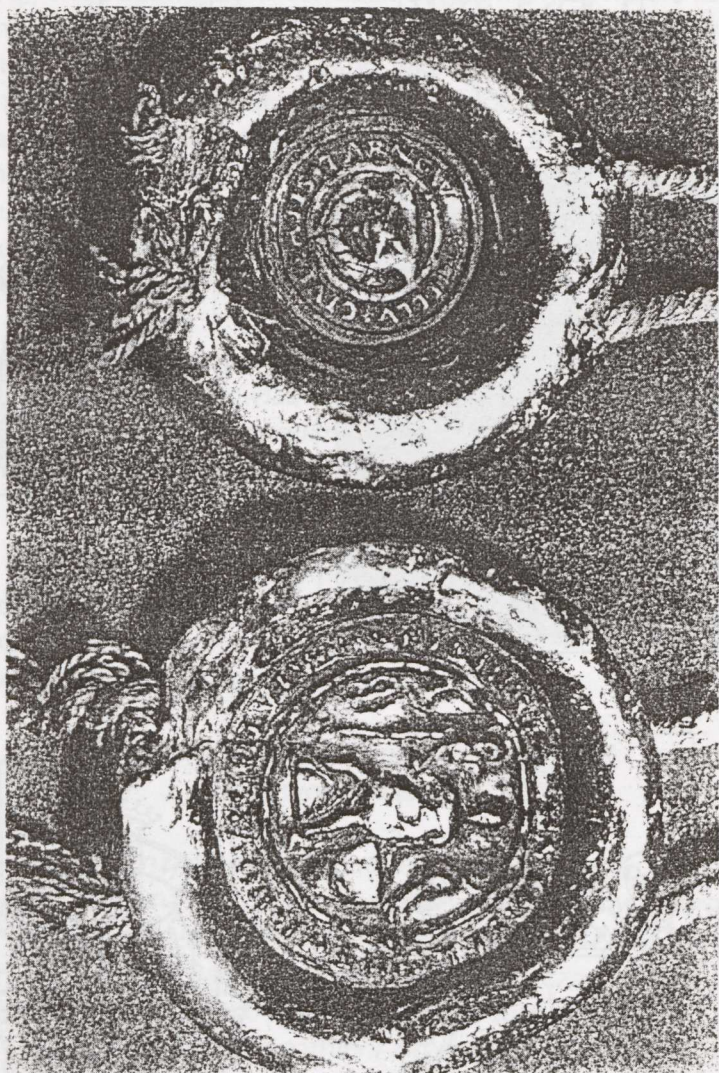
Autor nie przywiązuje żadnej wagi do barwy tła, co było charakterystyczną cechą heraldyki tego okresu. Jedynie znak i słowiańskie pochodzenie są dla niego istotne.

Ostatecznie Leliwa utrwaliła się i przetrwała do naszych czasów jako sześcioramienna złota gwiazda nad złotym półksiężycem umieszczona na tle w kolorze niebieskim ¹⁵. W takiej formie opisał herb Kasper Niesiecki w XVIII wieku:

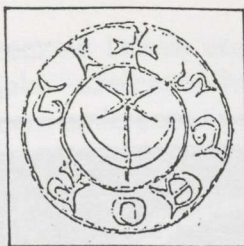
"Ma być księżyc na nowiu niepełny, do góry rogami obrócony, we środku jego gwiazda o sześciu rogach, w polu błękitnem, luboć niektórzy czerwonego zażywają; księżyc powinien być złoty, na hełmie pawi ogon; na nim takiż księżyc" ¹⁶.

Najstarsze XIV wieczne wyobrażenia Leliwy pochodzą z tłoków pieczętnych. Na jednym z nich (pierwsze lata czternastego stulecia) znajduje się półksiężyc, nad nim sześcioramienna gwiazda, której dolne ramię przedłużone na kształt styliska przechodzi poza księżyc. W otoku odczytujemy napis: **S. GEORGI**. Pieczęć należała do Jerzego Leliwczyka, mieszczanina małopolskiego ¹⁷. Inna pieczęć wykonana niedługo **po roku 1328**, będąca najstarszą pieczęcią miasta Tarnowa, wyobraża **św. Krzysztofa z tarczą, na której widnieje księżyc i gwiazda**. Powyżej tarczy znajduje się hełm z powtórzoną Leliwą. W otoku napis: **SIGILLUM TARNOVIE CIVIUM.SPICIMERI**. Kolejna pieczęć należała do Spicimira z Piasku i Tarnowa i przywieszona była do aktu z 1334 roku. Napis na niej głosi: **S. SPICIMIRI. DE. ARENA**. Pośrodku tarcza z półksiężycem i sześcioramienną gwiazdą, które powtórzono w klejnocie nad hełmem. Na pieczęci Jana z Melsztyna, kasztelana krakowskiego, widnieje tarcza z Leliwą, wokół napis: **S. IOHANNIS DE: MOLSTEIN**. Pieczęć ta pochodzi z roku 1375 ¹⁸. Leliwę odnajdujemy również w najbardziej znanych zachodnioeuropejskich herbarzach rycerskich: herbarz z Bellenville (1360-1400), "Wapenboek Gerlego" (1370-1395), "Herbarz Złotego Runa" (1429-1467), "Codex Berghammar" (1450-1480) i innych ¹⁹.

Różne były próby wyjaśnienia znaczenia proklamy czyli zawołania "leliwa". M. in. tłumaczono ją jako okrzyk lub hasło "patrzy sam"; uważano, że w ludowej tradycji obrzędów

4. Najstarsza pieczęć Tarnowa z wyobrażeniem św.Krzysztofa.

A

B

C

D

E

weselnych na Ukrainie księżyc oznaczał pana młodego a gwiazda pannę młodą (gwiazda Wenus jako jutrzienka zwana także leliwą); twierdzono, że w Sieradzkim leliwą nazywa się księżyc na nowiu w momencie, gdy nad nim pojawia się gwiazda Wenus, a ten znak odczytywano jako zapowiedź klęski; wywodziło się też leliwę od imienia czy nazwiska Lel, od wsi Leliwa w Sieradzkim, czy wreszcie od czasownika "lelejać (się)" w znaczeniu "kałysać się", "chwiać się" (lelejanie to rozkołysanie, wzburzenie fal wodnych)²⁰. Jednoznaczne określenie znaczenia zawołania "leliwa" jest raczej niemożliwe i nie wiemy jaki miało charakter czy topograficzny, osobowy czy też przedmiotowy.

*"Możemy więc przypuszczać, iż mamy tu do czynienia ze starym słowiańskim określeniem, nazwą, która związała się z omawianym rodem chyba dopiero w XIII wieku, a więc nie na długo przed pojawieniem się w jego użyciu księżyca i gwiazdy jako godła"*²¹

Herb Leliwa, jego symbolika i znaczenie, jak również przedstawiciele rodu Leliwitów i ich dzieje były często inspiracją twórczą staropolskich autorów. Np. Mikołaj Rej tak sławi odwagę i waleczność jednego z nich:

*Mikołaj z Sieniawy,
wojewoda ruski*

*"Patrz kto na tę postawę, patrzaj na urodę
Patrz na stan, patrz na sprawy, na kształtowaną brodę,
By miał być snać Attyła, co nim jeszcze straszą,
Albo on Barbarossa, co zwał morze czaszą.
Wspomnisz na jego sprawy, które się toczyły,
Jako w ludzkiej pamięci zawsze sławne były.
Gromiąc Turki, Tatary i inne narody,
Że się zawsze lękali tej pocziwej brody"*²².

Dusza Gwiazdą, Ciało Miesiącem

"Miesiąc i Gwiazda w Herbie; mogliby się takiem
Wszyscy ludzie, pomyśle, pieczętować znakiem;
Żeby Miesiąc, i Gwiazdę, widząc na pieczęci,
Obojgo koniec, w pilnej trzymali pamięci.
Bo jako, jeden tylko, Miesiąc jeden jest na niebie,
Tak Ziemia, co wydaje, wszelkie ciało z siebie,
Że i ludzi, i mienie, bydło z Zwierzem polnym,
Jednym ciałem, przezwiskiem zwać może ogólnym.
Ale Gwiazd, którym dusze ludzkie przypodobom;
Liczyć nie masz, bo z ciała, nie podległy grobom.
Prosto, skoro śmiertelnych dobędą się chałup;
Dobre do nieba idą, grzeszne piekłu na łup.
Obiedwie nieśmiertelne, dobre Niebem cieszą,
Grzeszne się piekła boją, ani z świata śpieszą.
Przeto, niechajby każdy, o swej Gwieździe radził,
Żeby ją na firmament, między Gwiazdy wsadził.
Miesiąc się co noc mieni, gdy wstaje, i gdy
Gaśnie; Gwiazda wiekuje, nie mieni się nigdy.
W Niebie glancu od Boga, przybędzie jej szczodrze;
W piekle, z tego co miała na świecie, bies odrze.
Ani Słońce, gdzie mieszka Bóg, miejsca ani ma
Miesiąc: Gwiazdy na Świętej swojej dłoni trzyma" ²³.

Splendor Leliwy

"Piękny Miesiąc na Niebie, lubo w pełnym kole
Świeci, lub złote rogi, postawi na czole,
Rum Słońcu na dzień czyniąc, i przyszłej pogodzie,
Szare chmury, do Morza, Zachodniego bodzie,
Piękny kiedy ślicznych gwiazd, na wsze świata strony,
Sam stanąwszy na środku, rozpuści zagony,
Poki ich złotem, zorza z Horyzontu, oczem

Dowie się od Jutrzenki, niespędzi warkoczem,
Tasz jego i na ziemi ozdoba, tasz mina,
Kiedy się po Sarmackim, Firmamencie wspina.
Choć z jedną tylko Gwiazdą, ale święte cnoty,
I splendoru tamtych Lamp, doniesą i kwoty,
Bo tam drugie podają promień światu cienki,
Człowieku nie dojrany: tu wszystkie Jutrzenki
Gdy twój Herbowny Miesiąc, który ich tu wodzi,
Awizują, że Słońce wiecznej chwały, wschodzi.
Ze od niego jako ten widziany nie zblednie,
Na wieki będzie świecił, i w nocy i we dzień" ²⁴.

Do Wdowy Herbu Leliwa

Umarłci on grzeczny Mąż? twej Korona głowy,
Od Panien do Żon, od Żon poszłaś między Wdowy.
Zgasło Słońce, którego promienie wesoło,
Herbownego Miesiąca oświecało koło,
Snadź o inszym zamyślasz, Zaczna Pani, Febie,
Chcąc rozjaśnić, po pierwszym; smutne, Mężu,
zgrzebie?
Dobrze: byle cię drugi, gorzy nie zażał
I serca twego co miał, oświecić? nie spał.
A czymże Dusze ludzkie giną? tylko Ciałem?
Nie jeden nie ostrożnie Dom spalił kryształem.
Nie każdy Miesiąc Słońcu, inszemu przywyknie;
Zrazu pocznie, a dalej; w pierwszej kwadrze zniknie"

Epithaphium Leliwczykowi

Zaćmił się Miesiąc: Czemuś? bo Ziemia nań padła,
I broni mu Słonecznej, światłości Zwierciadła,
Nie mając własnej sobie, od natury danej,
Musi, poki nie zajdzie, świecić pożyczanej.
Umarł człowiek śmiertelny, i ziemią przysuty,
Już nie może Zwierciadła niebieskiej dojsć chuty,

*Już nie może, grobowym przywalony rumem,
Boga, wiecznej Mądrości doszedłszy rozumem,
Jego promieniami, prze grzech, i prze Rajską zbrodnią,
Jako Miesiąc, słoneczną rozjaśnić pochodnią.
Lecz skoro z nas Anielska trąba ziemię garnie,
Obaczysz tam Leliwę, gdy na kształt latarnie,
Nie pożyczanym? ale swym promieniem własnym,
Na onym wiecznej chwały Zodiaku jasnym,
Nie w znikomej oliwie napoiwszy knoty,
Rozświeca te, które tu, zdobiły ją Cnoty
Będą ich szukać, głupie dziewczki, nieszczęśliwie;
Te lampami, te świetnej oliwa Leliwie" ²⁶.*

Ciekawym uzupełnieniem do wiedzy o Tarnowie jest opracowanie Renaty Iwaniec zatytułowane "Tarnów i jego okolice w legendzie" ²⁷. Autorka zebrała tu legendy, podania ludowe, wiersze i pieśni dotyczące Leliwitów, herbu, zamku tarnowskiego i jego skarbów oraz innych tajemniczych wydarzeń jakie rozegrały się na krańcach puszczy sandomierskiej u podnóża Gór św. Marcina.

1. Tarnów. Stare Miasto. Wielki Przewodnik. T. 1. Tarnów 1994 s. 9-13.
2. Feliks Kiryk . Tarnowskich geneza. Tarniny 1993 nr 10 s. 12; Bartosz Pa-procki . Gniazdo cnoty. Kraków 1578 s. 408-409; tenże. Herby ry-cerstwa polskiego. Kraków 1858 s. 480-490; Kacper Niesiecki. Her-barz polski. T. 6. Lipsk 1841 s. 40; Franciszek Piekosiński. Rycerstwo małopolskie w dobie piastowej. Kraków 1901 s. 183-187; Wincenty Balicki. Miasto Tarnów pod względem historycznym, statystycznym, topograficznym i naukowym. Tarnów 1831 s. 1-8; Teodor Żychliński. Złota księga szlachty polskiej. Poznań 1884 s. 316 n.; Józef Szymański. Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego. Warszawa 1993; Tomasz Święcicki. Historyczne pamiątki znamiennych rodzin i osób dawnej Polski. T. 2. Warszawa 1859. Zob. Włodzimierz Dwor-zaczek. Leliwici Tarnowscy. Z dziejów możnowładztwa Małopolskiego. Wiek XIV-XV. Warszawa, 1971 s. 11-21; Łukasz Winczura. Działalność kulturalna hetmana Jana Tarnowskiego (1488-1561) /maszynopis/.
3. Dworzaczek, jw. s.11-12.
4. Klejnoty Długoszowe. T. 10. Kraków 1930 s. 65.
5. Wacław Potocki. Poczet herbów szlachty Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego... Kraków 1696 s. 60-61. Teoria o zamku Monsztern nad Renem wyszła od Szymona Okolskiego. Orbis Polo-nus. T.2 Kraków 1641 s. 59-61.
6. Klejnoty Długoszowe. T. 10. Kraków 1930 s. 6.
7. Stanisław Orzechowski. Żywot i śmierć Jana Tarnowskiego kasztelana krakowskiego i hetmana wielkiego koronnego. Sanok 1855 s. 35.
8. Stanisław Orzechowski. Życie i śmierć Jana Tarnowskiego. W: tenże. Wybór pism. Wrocław 1972 s. 202 n.
9. Maszynopis pracy Dworzaczka zatytułowanej *Dziejowa rola Tarnow-skich* znajduje się w Bibliotece Jagiellońskiej [B] AKC 37/57 T. I-VIII; maszynopis]. Z ośmiu tomów wydane zostały tylko dwa: *Leliwici Tarnowscy. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego. Wiek*

10. Dworzaczek, Leliwici Tarnowscy s. 60. [Podkreślenie własne].
11. Tamże, s. 60-63.
12. Zob. też: J. Leniek, Fr. Herzig, Fr. Leśniak. *Dzieje miasta Tarnowa*. Tarnów 1911 s. 20, 22.
13. Dworzaczek, Leliwici Tarnowscy s. 59. [Przypis w nawiasie własny].
14. Orzechowski, jw. s. 38-40.
15. Andrzej Plewko, Józef Wanag. *Herbarz miast polskich*. Warszawa 1994 s. 231; Sławomir Górzyński, Jerzy Kochanowski. *Herby szlachty polskiej*. Warszawa 1992 s. 91n.
16. Niesiecki, jw. s. 39-41.
17. Franciszek Piekosiński. *Pieczęcie polskie wieków średnich*. Cz. 1: *Doba piastowska*. Kraków 1899 s. 216 n.
18. Leniek, Herzig, Leśniak, jw. s. 30; Aniela Piszowa. *600-lecie Tarnowa*. *Opowiadanie popularne*. Tarnów 1930 s. 23.
19. Józef Szymański. *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*. Warszawa 1993 s. 173-176. Zob. S. Mikucki. *Rycerstwo słowiańskie w Wapenboek Gerlego*. *Studia Źródłoznawcze*. T. 3. Poznań 1958.
20. Dworzaczek, Leliwici Tarnowscy... s. 55 n.
21. Tamże, s. 56; zob. też: *Herb miasta. Z historii Tarnowa*. *Informator Kulturalny Województwa Tarnowskiego* 1970 s. 28-30; Dariusz Januś. *Leliwa*. *Tarnowski Magazyn Informacyjny* 1980 nr 1 s. 10.
22. Mikołaj Rej. *Zwierzyniec*. Poznań 1884 s. 13.
23. Potocki, jw. s. 71n.
24. Tamże, s. 61.

25. Tamże, s. 70.

26. Tamże, s. 97.

27. Renata Iwaniec. Tarnów i jego okolice w legendzie. Tarnów 1995.

RÓD TARNOWSKICH

Wiek XIV, XV i XVI to czasy największego znaczenia i świetności rodu Leliwitów, czasy, gdy rodziny Tarnowskich, Melsztyńskich i Jarosławskich służąc wiernie sprawom ojczyzny, stały się pierwszymi domami pośród innych rodów magnackich w Polsce.

Pierwszym znanym Leliwitą, uznawanym zgodnie przez historyków za założyciela rodu jest **comes Spycimir - kasztelan krakowski, pan na Dębianach, Tarnowie, Melsztynie**¹. Urodził się w 2. poł. XIII wieku, "pochodził ze starożytnej rodziny polskiej, pieczętującej się herbem Leliwa"². Był mężem niezwyklej miary i jedną z najwybitniejszych postaci rządów króla Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego. Ciesząc się zaufaniem i łaskami króla Władysława szybko się pisał po szczeblach kariery urzędowej i politycznej. W 1312 r. widzimy go jako łowczego krakowskiego, w 1317 był kasztelanem sądeckim, po dwóch latach został kasztelanem wiślickim a niedługo po koronacji Władysława Łokietka (13.01.1320) występuje już jako kasztelan krakowski. Ok. roku 1331 Spycimir otrzymał godność kasztelana krakowskiego, najwyższy i najbardziej zaszczytny urząd w państwie. Piastował go do swojej śmierci, która nastąpiła pomiędzy 1354 a 1356 rokiem.

Do 1312 r. nie wiemy nic o działalności publicznej czy politycznej Spycimira. Po raz pierwszy jego imię pojawia się w gronie świadków na przywileju Władysława Łokietka wydanego w Nowym Sączu dn. 17 kwietnia 1312 r. Spycimir występuje tu bez żadnego urzędu, podpisany jest jako "Spitco de Dambno", ale już w listopadzie znajdujemy go z tytułem "venator Cracoviensis" - łowczy krakowski. W 1322 r. Spycimir posługuje do Bolesława, księcia na Brzegu i Legnicy, w sprawie wyjednania dla klasztoru cysterek w Trzebnicy wynagrodzenia za szkody spowodowane przez wojska Bolesława. W następnych latach Spytek zajęty wewnętrznymi sprawami państwa, występuje jako mediator w sporach handlowych pomiędzy mieszczanami sądeckimi a krakowskimi oraz jako pośrednik królewski w sprawach miejskich dotyczących Sandomierza. W pierwszych latach rządów Kazimierza Wielkiego niezliczone bandy rabusiów

5. Spycimir Leliwita, kasztelan krakowski.

Wizerunek z drzewa genealogicznego z 1644 r.

nieustannie napadały i grabiły mieszkańców kraju. Rozprawiono się z nimi okrutnie i bezwzględnie, przywracając jednak powszechne bezpieczeństwo. Przyjmuje się z dużą dozą prawdopodobieństwa, że dokonano tego dzięki doradztwu i aktywnej działalności Spycimira. Nie obce były również kasztelanowi krakowskiemu wyprawy wojenne (Płowce, Kościan, Śląsk), w których zawsze wykazywał się niezłomną odwagą i dzielnością. Odnotowane to zostało w kilku królewskich dokumentach. W trzy lata po zwycięskiej bitwie pod Płowcami (1331) Kazimierz Wielki nadając Spycimirowi kamienicę i plac przy ul. Św. Franciszka (dziś Brackiej) w Krakowie wspominał jego wierną służbę i straty poniesione w wojnie z Zakonem.

Spycimir był jednym z najbliższych doradców i zaufanym Władysława Łokietka, dlatego nie może dziwić fakt, że umierający król, chcąc zapewnić pomoc wiernego kasztelana swojemu synowi, powierzył mu następcę tronu - królewicza Kazimierza.

"/.../ Spicimir kasztelan i Jarosław (ze Skotnik) archidiakon, krakowscy, czuwający przy łożu chorego, z głośnym łkaniem doń przemówili, iżby swego Kazimierza, przeznaczonego na następcę tronu po sobie, względem i życzliwości szlachty polecił. Czemu czyniąc tenże zadość, gasnącym już głosem odezwał się do Spicimira i Jarosława, tudzież innych otaczających go, w te słowa: >>o mężowie! mnie i synowi memu wielce przychylni, oby syn mój idąc za moim przykładem, z wami według myśli mojej postępował, i obyście jego tak samo, jako i mnie miłowali. Lecz gdyby, co Boże uchowaj, inaczej być miało, natenczas rzecz tę waszej rozwadze i wierności, mnie zawsze okazywanej, z ufnością polecam<<"³.

Młody król Kazimierz dał się poznać przede wszystkim jako wybitny polityk. Spycimir, obdarzony jego zaufaniem, spędził przy boku władcy najdonioślejsze lata swojego życia. Był to okres intensywnej pracy, w której kasztelan wykazał się dużą zręcznością i talentem dyplomatycznym. Nagłą sprawą stało się osiągnięcie trwałego pokoju z Luksemburgami i Zakonem Krzyżackim. W tym celu Spycimir posłował w 1335 r. do Trenczyna, gdzie spisano ugodę, na mocy której król czeski Jan Luksemburski zrzekł się swoich pretensji do korony polskiej a Kazimierz zrezygnował z księstw, które złożyły hołd Janowi. Wkrótce na zaproszenie Karola Roberta, króla węgierskiego, sprzymierzone państwa - Polska i Czechy oraz delegacja krzyżacka spotkały się w Wyszehradzie. Tu potwierdzono układy z Trenczyna i wydano wyrok w sporze z Krzyżakami, którym przyznano Pomorze a Polsce Kujawy. W czasie zjazdu w Wyszehradzie rozpoczęto również, choć jeszcze utrzymywane w tajemnicy, rozmowy z królem Karolem Robertem w sprawie ewentualnej sukcesji do tronu polskiego dla jego syna Ludwika Andegawenckiego (matką Ludwika była Elżbieta Łokietkówna, siostra Kazimierza Wielkiego). Spycimir silnie związał się ze stronnictwem węgierskim a później stanął na jego czele. Ostatecznie prawo do sukcesji dla Ludwika zostało podpisane w 1339 r. w Wyszehradzie. W zamian za to Węgry obiecały swą pomoc w zatargach z Zakonem oraz wsparcie w zajęciu Rusi Halickiej. Już w 1340 roku podjęto wyprawę na Ruś Czerwoną, która prawdopodobnie odbyła się dzięki radzie i czynnemu udziałowi Spycimira. Dalszej działalności politycznej kasztelana nie da się udokumentować. O ostatnim zaś jego poselstwie do Pragi do cesarza Karola IV dowiadujemy się ze źródła pośredniego, którym jest list kanclerza cesarskiego Jana, bp. Litomyśla z 1357 r. do wielkiego mistrza krzyżackiego Winricha Kniprode. Biskup relacjonuje w nim wydarzenia jakie miały miejsce na dworze praskim kilka lat wcześniej, przytaczając słowa Spycimira skierowane do cesarza Karola. Są one przykładem godności i dumy narodowej Polaków a hagiografowie cytują je jako formułę suwerenności narodowej i niezależności od cesarza.

"Odrzucają oni [Polacy] powagę cesarza i nie chcą go mieć nawet sędzią polubownym. Należą oni do narodów barbarzyńskich, które zaprzeczają dostojności cesarskiemu i prawu pisanemu. Był Spytek z Melsztyna, poseł rzeszkiego króla [Kazimierza], prostak i nieuk, chociaż mówił, że nikt przy boku króla nie jest nadeń uczeńszy. Oskarżał on to wszystko, co zmarły Fryderyk i inni dla waszego zakonu uczynili. >>**Czymże mówię - rzekł nędznik - jest wasz cesarz? Nam sąsiadem, lecz naszemu królowi równym**<<. Gdyśmy mu wyłożyli prawo królewskie o pełni władzy cesarskiej i przypomnieli związki z cesarstwem i dobrodziejstwa zmarłego Ottona wobec Polski, ów zuchwalec odpowiedział: >>**Gdzie jest Rzym i w czym znajduje się ręku, odpowiedz! Wasz cesarz stoi niżej od papieża i składa mu przysięgę, nasz król dzierży koronę i miecz od Boga, prawa swoje i tradycje przodków przenosi ponad prawa cesarstwa**<<. O zgrozo, cóż jest dla nich świętego! Należy szukać sposobności, aby ich karki ugiąć przed władzą!"⁴.

Służąc z wielkim oddaniem sprawom ojczyzny, nie zaniedbywał również Spycimir swoich włości. Poczynając od odziedziczonych po przodkach dobrach drogą wymiany, kupna czy wreszcie nadania królewskiego, doszedł do wielkiej fortuny, stając się jednym z najmożniejszych właścicieli ziemskich w państwie. Należały do niego ziemie w województwie krakowskim (klucz melsztyński, klucz koło Brzeska, Tarnów z przyległościami, wsie w powiecie proszowskim i sądeckim), ziemie w województwie sandomierskim (wsie w powiecie wiślickim - gniazdo rodowe Leliwitów) oraz dwie kamienice w Krakowie (przy ul. Szpitalnej, którą sam wybudował i z czasem ofiarował pobliskiemu szpitalowi oraz przy ul. Św. Franciszka, którą otrzymał od króla Kazimierza Wielkiego). Komasaując posiadłości wiejskie Spycimir dbał również o jak najlepsze ich

6. Zamek na Górze Św. Marcina w Tarnowie.

Widok z drzewa genealogicznego z 1644 r.

zagospodarowanie (karczował lasy, osuszał bagna, zakładał stawy, budował młyny, zakładał nowe wsie).

W roku 1330 Spycimir uzyskał od Władysława Łokietka zezwolenie na lokowanie nowego miasta na prawie magdeburskim⁵. Kiedy wybudowany został na Górze Św. Marcina zamek, Tarnów stał się siedzibą i głównym ośrodkiem władzy kasztelana. Zamek wzniesiono ok. 1330 r. na terenie wsi Tarnów Mały - Tarnowiec, którą dwa lata wcześniej król nadał Spycimirowi "za liczne zasługi, jakie położył około zjednoczenia Korony Polskiej"⁶. W Tarnowie skrzyżowały się dwa bardzo ważne szlaki handlowe: jeden prowadził znad Bałtyku ku Węgrom, drugi wiódł od Norymbergi i Śląska na wschód do Rusi Halickiej. W 1340 r. we wsi Charzewice Spytek wybudował drugi zamek obronny i nazwał go Melsztyn. Wzniósł go na wierzchołku wzgórza leżącego w dolinie Dunajca, dzięki czemu pełnił on rolę strażnicy, ułatwiał kontrolę i zapewniał bezpieczeństwo na węgierskiej drodze handlowej⁷. Duże dochody przynosiły mu właśnie handel i liczne interesy prowadzone z bogatymi kupcami. Ważne źródło dochodu stanowiły zyski z kopalni kruszców, co na owe czasy było precedensem, gdyż eksploatacja złóż stanowiła wyłączną domenę władców. Zrzeczenia się części regaliów na rzecz Spycimira dokonał król Kazimierz w dowód uznania "wielkich i godnych usług". Odnosny dokument z 1350 r. jest najstarszym polskim przywilejem górniczym.

Spycimir pozostawił po sobie również wiele pobożnych fundacji. Wybudował kościoły w Jasieniu i Piasku, był dobroczyńcą kościoła Wszystkich Świętych w Krakowie, klasztoru Miechowitów, krakowskiego szpitala dla ubogich. W Tarnowie fundował parafię p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny, która po niedługim czasie podniesiona została do godności kolegiaty oraz wyjednał dla kaplicy zamkowej charakter kościoła parafialnego. Spycimir był człowiekiem pobożnym o głębokim życiu religijnym i taka też była jego rodzina. Świadczy o tym list papieża Jana XXII z 1325 r. oraz to, że czterech synów Spytki poświęciło się stanowi duchownemu. List papieski zawiera zezwolenie na trzymanie w tarnowskim zamku spowiednika

upoważnionego do udzielania absolucji zastrzeżonych wyłącznie dla Stolicy Piotrowej.

Spycimir był prawdopodobnie dwukrotnie żonaty i miał ośmioro dzieci: siedmiu synów i córkę⁸. Pierwszą żoną była nieznaną z imienia córka Pakosława z Mstyczowa z rodu Lisów, drugą Stanisława córka Piotra Bogorii. Dziećmi Spytka byli: Pakosław, kanonik krakowski i wrocławski, Spycimir Młodszy, podstoli krakowski, **Jan z Melsztyna, kasztelan krakowski**, Nieustęp, duchowny, Wojciech, dziekan gnieźnieński, Jarosław, duchowny, **Rafał z Tarnowa, kasztelan wiślicki** i córka Cuchna.

Jan Długosz napisał o Spycimirze, iż *"był to mąż prawy, obrotny, wielki i doświadczony kraju miłośnik /.../ pod którego sterem wszystkie sprawy Królestwa szły szczęśliwie i za którego przezornym staraniem zebrane zostały wielkie bogactwa i na pełniony skarb"*⁹. Jako czołowy przywódca panów małopolskich, był postacią nader wybitną. Obdarzony wielkim zaufaniem ostatnich dwóch Piastów, poplecznik planów króla węgierskiego Karola Roberta, doskonale organizator harmonijnie łączący wierność ojczyźnie z dbałością o własne sprawy. Dał początek znaczeniu i potęgę swych potomków, którzy przez kolejne stulecia dzierżyli w swych rękach najwyższe i najzasztytniejsze stanowiska w kraju.

Dziedzictwo Spycimira przypadło w udziale jego synom. Starszy Jan otrzymał zamek w Melsztynie z przyległościami oraz wsie w powiecie czchowskim, wiślickim, pilźnieńskim i kamienicę w Krakowie przy ul. Św. Franciszka. Rafał stał się dziedzicem Tarnowa wraz z zamkiem, Skrzyszowa, Łękawicy, Szywnaldu (Mnicha), Podegrodzia i Keiserwaldu oraz wsi w ziemi lubelskiej (posag żony - Wrotków i Bełżyce).

Obaj bracia brali czynny udział w życiu politycznym i publicznym kraju, choć kariery ich nie były tak imponujące jak ojca. **Jan, kasztelan krakowski**, kontynuował linię polityczną wyznaczoną przez Spycimira i jako głowa rodu, taki sam kierunek nadał młodszemu bratu Rafałowi, kasztelanowi wiślickiemu, jak również następnemu pokoleniu Leliwitów. Jan był

GENEALOGIA LEIWIWÓW TARNOWSKICH, MELSZTYŃSKICH I JAROSŁAWSKICH

Spicymierz ok. r. 1267

Jakób ok. r. 1271—1295

Spicymierz, kaszt. krak., † 1352
żona Stanisława

(LINIA MELSZTYŃSKA)

Jan
kaszt. krak.

Spytek † 1399
ż. Elżbieta Wojdefy

Katarzyna 1. ż. Janusza ks. mazow. 2. ż. Mikołaja z Michałowa	Jasiek † 1428 ż. Anna Jadwiga ż. Andrzeja Tęczyń- skiego	Spytek † 1439 ż. Barbara z Sza- motuł	Dorota zakonnica
---	--	---	---------------------

Jasiek (Wiktoryn Bernardyn) † 1468	Spytek † 1502	Dorota ż. Michała Lasockiego
--	------------------	------------------------------------

Jan
† 1517
ż. Agnieszka
Czernianka

Wincenty
ż. Katarzyna Farurejówna
Jan Rafał
ostatni z rodu Melsztyńskich
(Bernardyn w Tarnowie?)

(LINIA TARNOWSKA)

Rafał † 1369—1373
ż. Dersława

Jan, kaszt. krak., † 1410
żona Katarzyna, córka Emeryka
Bebeka

Jarosław
kanonik krakowski

Spytek
podkomorzy krak.

Jan, wojew. krak., † 1432
żona Elżbieta z Sternbergu

Jan
kanonik krak.

Jan Starszy † 1444	Jan Gratus † 1444	Jan Rafał	Jan Feliks
--------------------------	-------------------------	--------------	---------------

Jan Amor
† 1500

1. ż. Zygm. Gorajska
2. ż. Barbara z Roż-
nowa † 1517

(LINIA RZUCHOWSKA)
żyjąca do dziś dnia

z I. małżeństwa:

Jan Aleksander

Jan
woj. ruski i sand.
† 1515

Katarzyna
(Katruschka)
ż. Stanisława
Kmita

Zofia
(Regina)
zakon-
nica

z II. małżeństwa:

Jan hetman
† 1561

syn: Jan
proboszcz tarn.

1. ż. Barbara Tęczyńska
2. ż. Zofia Szydłowiecka

Jan Krzysztof
† 1567

Zofia
† 1570

ż. Zofia z Sprawy ż. ks. Konstantego Ostrogskiego

(LINIA JAROSŁAWSKA)

Spytek Rafał
woj. sand.
ż. Sandochna

Rafał	Jan	Spytek
-------	-----	--------

Spytek † 1519	Jan	Rafał † 1493
------------------	-----	-----------------

ż. Jadwiga
z Warzyszyzna

Anna
1. ż. Jana z Sprawy
2. ż. Mikołaja Jordana
z Zakliczyna

7. Tablica genealogiczna Lełiwitów Tarnowskich, Melsztyńskich i Jarosławskich.

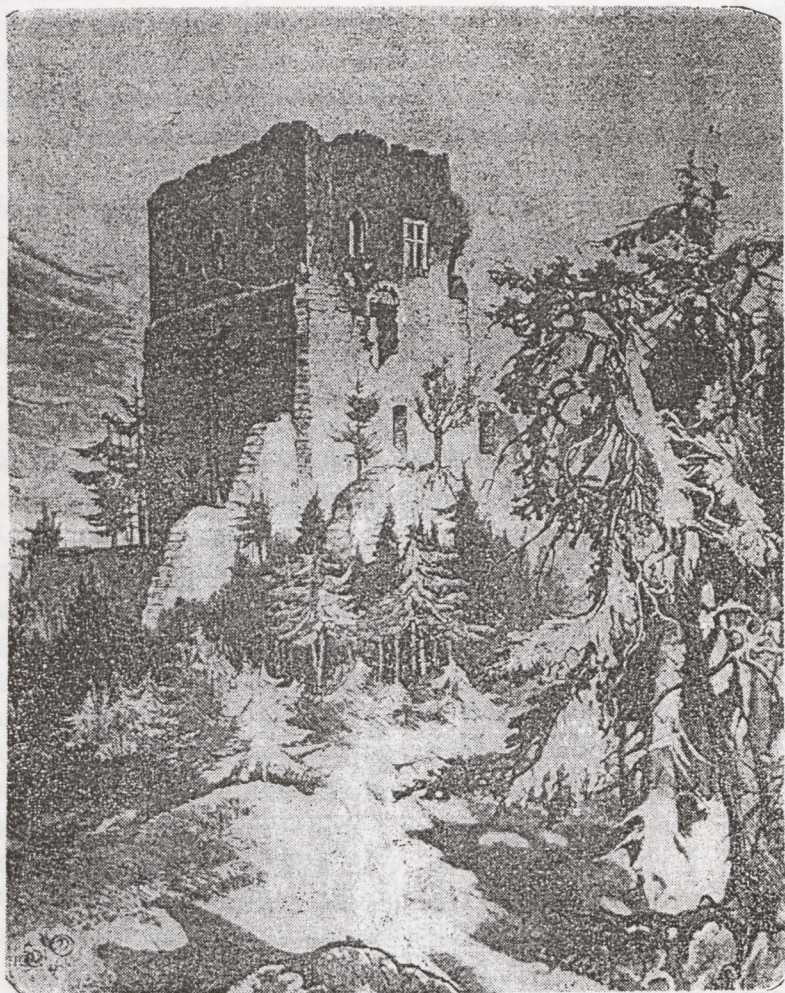
zdecydowanym stronnikiem Andegawenów i jego znaczenie bardzo urosło, kiedy na tronie polskim zasiadł Ludwik, a właściwie jego matka Elżbieta Łokietkówna. Wcześniej bardzo często spotykamy go przy boku królu Kazimierza. Był wśród panów małopolskich na zjeździe w Budzie (1355), gdzie obaj władcy, Kazimierz i Ludwik, odnowili akt sukcesyjny, był obecny przy zakładaniu Uniwersytetu Krakowskiego (1364), uczestniczył w wielu podróżach królewskich po kraju. W latach 1360-1370 związek Jana i Rafała z dworem był bardzo silny, a sam Kazimierz Wielki dwukrotnie przebywał na zamku Rafała w Tarnowie (1362 i 1364) Jan nie zaniedbywał również swoich dóbr i nabywając kolejne wsie powiększył wydatnie majątek. Zmarł pomiędzy 1380 a 1381 rokiem.

Żoną Jana była Zofia z Książa, z którą miał dwoje dzieci: córkę Jadwigę (matka chrzestna Władysława Jagiełły) i syna **Spytka z Melsztyna** (wojewoda krakowski, starosta biecki i krakowski), który odegrał pierwszoplanową rolę w powołaniu na tron polski Jagiełły. Poległ w bitwie nad Worskłą w 1399 roku ¹⁰.

Od Jana z Melsztyna pochodzi **linia Leliwitów Melsztyńskich**, która po czasach swojej świetności bardzo podupadła i w 1. poł. XVI wieku wymarła. Ostatni po mieczu potomek Jan Melsztyński, bernardyn w Tarnowie, pod imieniem Rafała zmarł w klasztorze w 1540 roku ¹¹.

Rafał, kasztelan wiślicki, był dobrym i zapobiegliwym gospodarzem i podobnie jak brat, przyczynił się do wielkiego ich pomnożenia ¹². Dla podniesienia rangi swojego miasta jego zamiarem było sprowadzenie do miasta zakonu franciszkanów, na co otrzymał już zgodę papieża Innocentego VI (1359). Z niewiadomych jednak przyczyn nie doszło do realizacji tego przedsięwzięcia i dopiero w sto lat później prawnuk Rafała, Jan Amor sprowadził do Tarnowa zakon OO. Bernardynów. W kaplicy zamkowej Rafał ufundował ołtarz p.w. Św. Krzyża, który poświęcił bp krakowski Bodzanta.

Żoną Rafała była Dzierżka z Wielowśi (prawdopodobnie córka Dzierżkrajana herbu Mądrostki), z którą miał dwóch synów:

8. Ruiny zamku w Melsztynie.

Wg. rys. Jana Matejki z 1865 r.

Jana zw. Jaśkiem z Tarnowa, kasztelan krakowski i Spycimira Spytką z Tarnowa, podkomorzy krakowski. Rafał zmarł ok. 1373 roku. Dzierżka po śmierci męża czyniła nadal starania wokół kumulowania ziem, prowadziła działalność gospodarczą i uzyskiwała różne przywileje dla mieszkańców swoich wsi.

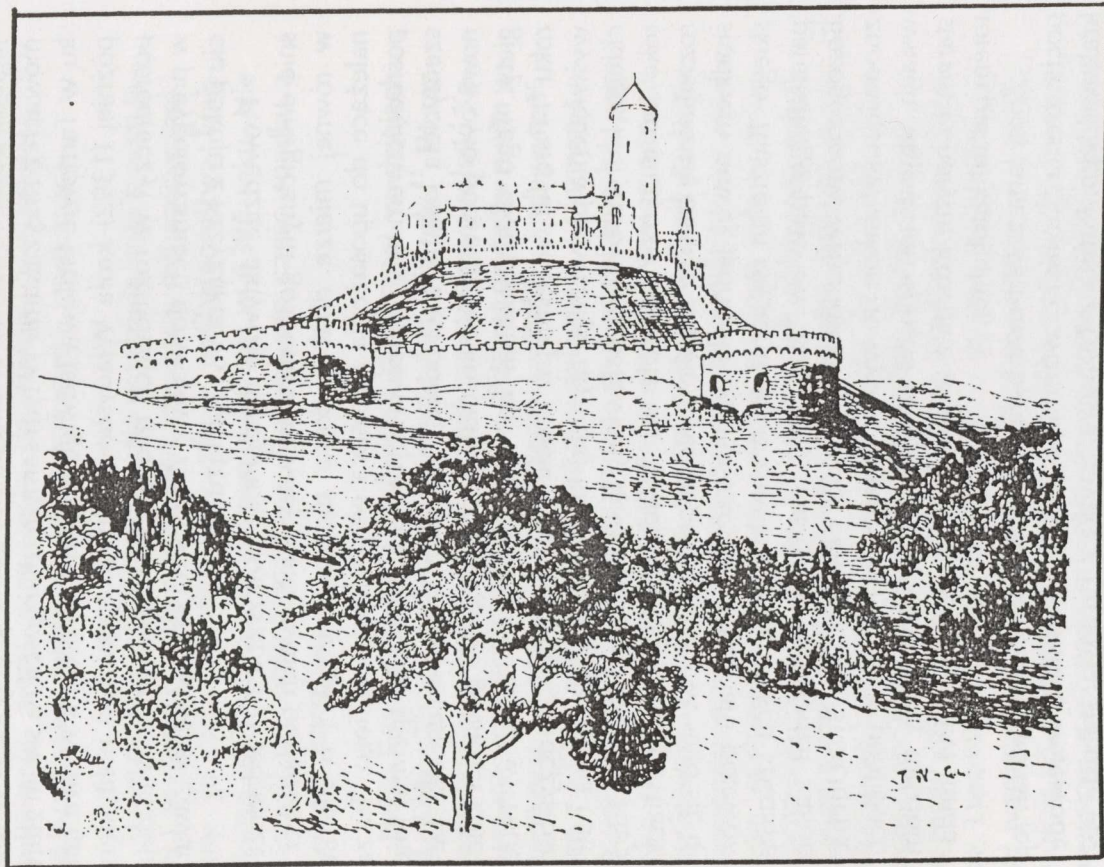
Dziedzictwo po Rafale przypadło w udziale jego synom Janowi i Spytkowi. **Spytek** nie odegrał znaczącej roli politycznej i znamy go tylko z jednego urzędu - podkomorostwa krakowskiego, które piastował do swojej śmierci w 1396 roku. Nie pozostawił po sobie potomstwa, dlatego jego część spadku z Tarnowem przejął Jan.

Jan z Tarnowa, kasztelan krakowski, odegrał w dziejach Polski końca XIV wieku bardzo wybitną i doniosłą rolę¹³. Po raz pierwszy spotykamy go w 1358 r., kiedy towarzyszy królowi Kazimierzowi w podróży na Ruś Halicką. Później czytamy o nim w dokumencie wystawionym już przez Ludwika Andegawęńskiego z 1376 r. Jest to bardzo ciekawy dokument, w którym Ludwik zobowiązuje się, w razie wzięcia do niewoli Jana lub jego wojska, do wykupienia ich z rąk nieprzyjaciela i wynagrodzenia poniesionych strat. W czasie bezkrólewia po śmierci Ludwika węgierskiego, wraz ze swym stryjecznym bratem Spytkiem z Melsztyna, wojewodą krakowskim, odegrał doniosłą rolę w dziele zjednoczenia Polski z Litwą. To właśnie ich zabiegom należy przypisać sprowadzenie do Polski córki Ludwika - Jadwigi, wprowadzenie na tron Jagiełły i doprowadzenie do ich małżeństwa. Wkrótce po koronacji (1386) Władysław nadał Jaśkowi na wieczność cztery wsie w województwie sandomierskim (Żukowice, Luszowice, Wadowice i Żdżary) w dowód, że właśnie on *"nad wprowadzeniem go [króla] na Królestwo Polskie z wielką pilnością jak najwięcej pracował"*. Później Jan towarzyszył parze królewskiej w ich wyprawie misyjnej na Litwę (1387) i Jadwidze na Ruś Halicką. Po ostatecznym zdobyciu tych ziem został starostą generalnym ruskim, a Władysław w listopadzie tego roku nadał mu miasto Jarosław wraz z zamkiem oraz cały powiat

jarosławski. Jarosław już w 1. poł. XIII wieku uważany był za jedną z najsilniejszych twierdz ruskich. W 1390 r. przy boku Jagiełły podróżował do Wielkopolski, gdzie uczestniczył w rozmowach z Krzyżakami. W tym samym roku gościł na swym zamku w Tarnowie królową Jadwigę z całym dworem a w dwa lata później (1392) króla Władysława. Będąc sprawnym politykiem pośredniczył w rozmowach między Władysławem a Witoldem w przygotowaniach do wojny z Zakonem i brał udział w zawarciu pokoju z Krzyżakami w Raciążu (1404).

Prowadząc aktywną działalność polityczną był jednocześnie energicznym gospodarzem wszystkich swoich posiadłości i w równej mierze dbał o dobra dziedziczne jak i o ziemie należące do uposażenia starostwa generalnego ruskiego. Tu za pośrednictwem misji kościoła rzymsko-katolickiego spełniał rolę szerzyciela kultury zachodniej. Ważnym wydarzeniem dla Tarnowa było podniesienie kościoła parafialnego do godności kolegiaty. Tego aktu dokonał bp. krakowski Piotr Wysz w 1400 roku¹⁴. Parę lat wcześniej w kościele tym odbyła się uroczystość wyświęcenia pierwszego rzymsko-katolickiego arcybiskupa halickiego, którym był błogosławiony Jakub Strepa (1392). W 1393 roku Jan otrzymał od króla akt lokacji dla Przeworska. Miasto rozwijało się bardzo szybko i już na początku XV w. stało się ośrodkiem nowej jednostki administracyjnej - powiatu przeworskiego. Kasztelan wystarał się o zatwierdzenie erekcji kościoła parafialnego p.w. Św. Katarzyny, następnie sprowadził zakon Bożogrobców, wybudował im kościół i klasztor p.w. Św. Ducha, zobowiązując zakon do wystawienia dwóch kaplic w pobliskich wsiach, aby w ten sposób umożliwić słuchanie mszy ludziom starym i chorym. Również w powiecie lwowskim Jan był fundatorem parafii katolickiej.

Żoną Jana z Tarnowa była Katarzyna, nie znamy jednak jej pochodzenia¹⁵. Mieli czworo dzieci: **Jana z Tarnowa, wojewodę krakowskiego, Rafała z Tarnowa, Spytkę z Tarnowa, starostę generalnego ruskiego i wojewodę sandomierskiego** oraz córkę Doro-
tę. Jan z Tarnowa, wojewoda krakowski zmarł ok. 1410 roku.

9. Zamek tarnowski.

Gabriel Leńczyk - 1939 r.

Kolejnym dziedzicem na Tarnowie został najstarszy syn Jana - **Jan zw. Validus**, pierwotnie przeznaczony do stanu duchownego. Przyjął nawet niższe święcenia kapłańskie i był dziekanem krakowskim, nie wytrwał jednak długo w swym powołaniu. Porzuciwszy kapłaństwo zajął się gorliwie sprawami państwa i wiernie służył królowi Władysławowi. Od razu też został wojewodą krakowskim ¹⁶.

Drugi z braci **Rafał z Tarnowa**, obok stryja Spytką z Melsztyna, brał udział w bitwie nad Worskłą (1399), tutaj został wzięty do niewoli i zaginał. Rafał miał żonę Zofię i córkę Jadwigę, która zmarła w panieństwie.

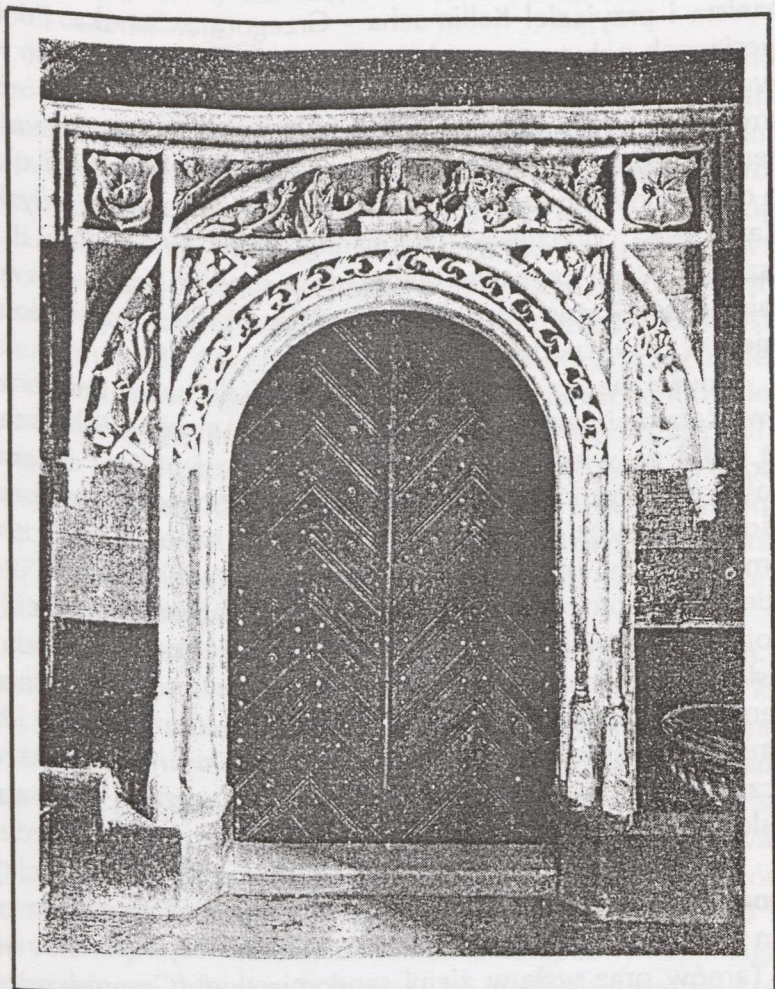
Trzeci brat **Spytko z Tarnowa** otrzymał Jarosławszczyznę i dał początek kolejnej linii **Leliwitów Jarosławskich**. Trzej synowie Spytki (Rafał, Jan i Spytek) pozostawali w bliskich stosunkach z młodym królewiczem Władysławem i prawdopodobnie wzięli udział w jego wyprawie na Węgry, gdzie w bitwie pod Warną wszyscy zginęli (1444), a na pewno poległ Spytek. Linia jarosławska wymarła w V pokoleniu wraz ze śmiercią Hieronima z Jarosławia Jarosławskiego, rycerza jerozolimskiego (1521) ¹⁷.

Jan Validus razem z bratem Spytkiem brał udział w bitwie pod Grunwaldem, gdzie każdy z niech wystawił własną chorągiew. Jan należał do tajnej królewskiej rady wojennej. Przez cały czas jego publicznej działalności widzimy go przy boku króla. Uczestniczył przy podpisaniu układu z Węgrami w Lubowli (1412), przy zawarciu unii horodelskiej (1413), był aktywny w starciach zbrojnych i układach z Zakonem, kilkakrotnie posłował do króla Zygmunta Luksemburskiego na Węgry (m.in. w sprawie małżeństwa Władysława Jagiełły z Ofką, siostrą Zygmunta, która miała wnieść w posagu Śląsk), uczestniczył w nadawaniu przywileju czerwińskiego (1422) i wareckiego (1423). Był zagorzałym zwolennikiem utrzymania unii Polski z Litwą, dlatego występował przeciwko koronacyjnym planom Witolda, choć jego samego uważał za niezbędnego sojusznika dla kraju, brał udział w wyprawie wojennej przeciwko Świdrygielle (1431). W 1424 r. gościł na swoim zamku w Tarnowie króla Władysława Jagiełłę.

Wojewoda również dbał o odziedziczone dobra, które znacznie wzbogacił. Zabiegając o scentralizowanie Tarnowszczyzny i podniesienie jej potęgi uzyskał od biskupa bardzo ważny akt, wyłączający spod władzy archidiaconów krakowskich pięć parafii (Skrzyszów, Szynwałd, Poręba Radlna, Lisia Góra, Łękawica) i poddanie ich prawu wizytacji prepozytów tarnowskich. Dzięki temu powstał nowy okręg administracyjny w diecezji (1416). Tarnów otrzymał także królewski przywilej zwalniający kupców tarnowskich od opłaty ceł w granicach królestwa i wyznaczający śląski szlak handlowy wiodący do Wrocławia przez Opatowiec, Działoszyce, Lelów i Krzepice (1419).

Jan cieszył się zaufaniem, był sprawnym politykiem, cechował go umiar i odwaga, był człowiekiem prawym i głęboko wierzącym. Słynął zaś ze szczególnej czci i nabożeństwa do Św. Jana, czemu dał wyraz nadając swoim pięciu synom imię Jan. Należał również do grona osób, jak na owe czasy, wyjątkowo wykształconych, a potwierdzeniem tego faktu jest powoływanie się jego samego na znajomość dawnych ksiąg i kronik. Korzystał zapewne i z rodzinnego archiwum, które zawierało bogaty zbiór dokumentów z XIV i XV wieku, później uzupełniane i sukcesywnie powiększane przez następne pokolenia. Z czasów Jana pochodzi najstarszy znany polski panegiryk herbowy zatytułowany "*Recomendatio Lelive*".

Jan ożeniony był z Elżbietą ze Strenberga, pochodzącą z możnego czeskiego rodu. Jej herbem była ośmioramienna Gwiazda, którą nad portalem katedry tarnowskiej umieścił jej syn Jan Amor Tarnowski. Elżbieta i Jan mieli sześcioro dzieci: pięciu synów - **Jan Amor Starszy (Maior)**, **Jan Gratus**, **Jan Rafał (Nieustęp)**, **Jan Feliks**, **Jan Amor Młodszy** - wszyscy piszący się **z Tarnowa** oraz córkę Katarzynę¹⁸. Jan Validus, wojewoda krakowski zmarł ok. roku 1433.

10. Renesansowy portal z tarnowskiej katedry z herbami Leliwa i Sternberg.

Fundacja Jana Amora Tarnowskiego z początku XVI wieku.

Wychowawcą młodych wojewodzców był sławny humanista i przyjaciel Kallimacha - Grzegorz z Sanoka. Po kilku miesiącach pobytu na zamku w Tarnowie przenieśli się do Krakowa, gdzie znaleźli się w centrum ówczesnego życia umysłowego. Tu Tarnowscy odebrali staranne wychowanie i szeroką wiedzę, a razem ze swoim nauczycielem mieli okazję do codziennych odwiedzin u młodych królewiczów Władysława i Kazimierza. W dziesięć lat później, kiedy Władysław III wyruszył na Węgry przeciw Turkom, dwaj spośród braci - **Jan Amor Maior i Jan Gratus** - stanęli obok swojego króla i razem ponieśli śmierć w bitwie pod Warna (1444).

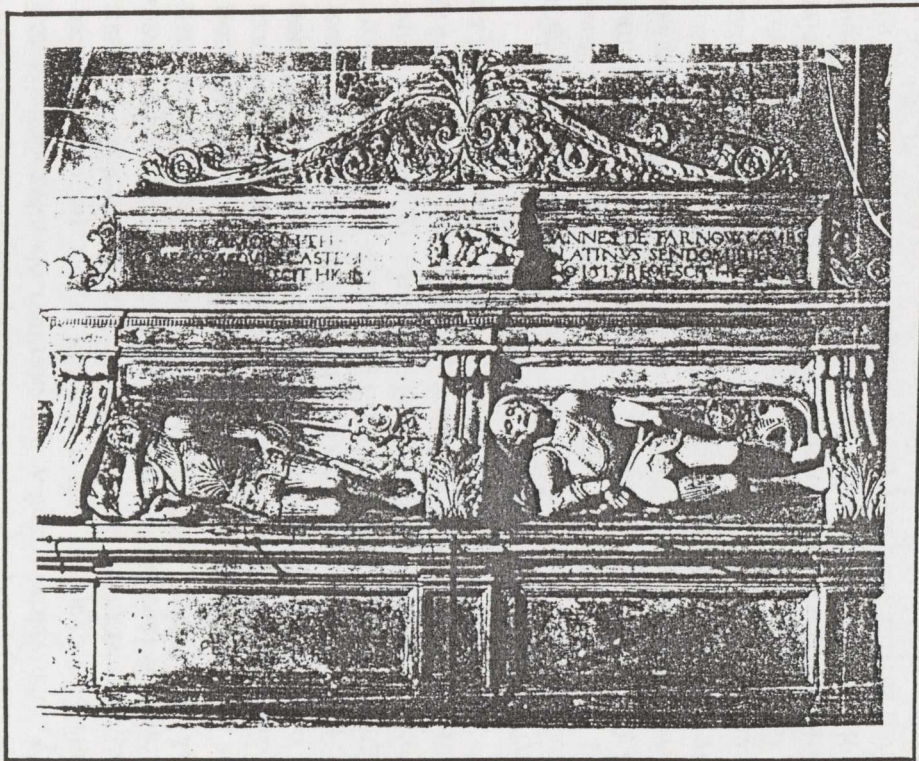
Spuścizna po ojcu przypadła w udziale trzem braciom: Janowi Rafałowi, Janowi Feliksowi i Janowi Amorowi Młodszemu. **Jan Rafał** poświęcił się życiu duchownemu i przyjął święcenia kapłańskie. Był kanonikiem krakowskim, łączyckim, plebanem kościoła Wszystkich Świętych w Krakowie, kanonikiem przemyskim i podobno biskupem nominatem przemyskim. Zmarł przed nadejściem nominacji. Rafał po przyjęciu kapłaństwa zrzekł się swojej części majątku na rzecz braci. **Jan Feliks, wojewoda lubelski** otrzymał miasto Rzochów i wsie w powiecie sandomierskim, wiślickim i w ziemi siewierskiej oraz dom w San domierzu i dom zw. Gródkiem w Krakowie. Jan Feliks dał początek **linii rzochowskiej Tarnowskich**, później **zw. dzikowską**, która istnieje do dnia dzisiejszego.

Najmłodszy a zarazem najwybitniejszy spośród braci **Jan Amor Młodszy, kasztelan krakowski** ¹⁹, zgodnie ze starym polskim zwyczajem, otrzymał gniazdo rodzinne czyli zamek i miasto Tarnów oraz wsie w ziemi sandomierskiej (Gumniska, Rzędzin, Szywna, Skrzyszów, Zalasowa, Lubcza Trzemeśna, Łękawice Wielka i Mała, Poręba Radlna, Nowy Dwór - Nowodworze, Podgrodzie, Tarnowiec, Klikowa, Grabówka i Barcz) oraz inne dobra po Janie Rafale. W sumie posiadał 1 miasto i ok. 30 wsi. Z czasem bardzo powiększył ten majątek, stając się ostatecznie właścicielem jednego z największych latyfundiów w kraju. Składało się nań: 4 miasta (Tarnów, Jaćmierz, Denów i

Szczebrzeszyn), trzy zamki (w Tarnowie, Rożnowie i w Starymsiole) oraz 93 wsie.

Jan Amor oprócz nauk pobieranych u Grzegorza z Sanoka był również studentem Uniwersytetu Krakowskiego. Związał się z obozem panów małopolskich zwalczających dążenia Kazimierza Jaiellończyka do centralizacji władzy królewskiej. Wkrótce jednak pogodził się z królem i stał się jego zwolennikiem, zasilał królewski skarbiec, zwłaszcza w czasie długotrwałej i wyczerpującej wojny Krzyżakami. Brał udział w wojnie trzydziestoletniej z Zakonem (1454-1466), kilkakrotnie był królewskim posłem (m.in. do Czech w sprawie objęcia tronu przez królewicza Władysława Jagiellończyka). Po śmierci króla Kazimierza poparł elekcję jego syna Jana Olbrachta i od tego czasu stał się jedną z najbliższych osób przy młodym królu. Podobno próbował odwieść Olbrachta od nieszczęsnej wyprawy na Bukowinę przeciwko gospodarowi mołdawskiemu Stefanowi (1497)²⁰. Król poniósł klęskę, a Jan Tarnowski stracił w walce syna Jana Aleksandra.

Kasztelan nie zaniedbywał również spraw prywatnych. Umiejętnie korzystał z handlu prowadzonego z krakowskimi kupcami a sprawy finansowe powierzył także krakowskim bankierom. Szczególnie dbał o swój Tarnów i o zamek. Po napadzie Węgrów (przeciwnicy królewicza Władysława) na miasto i spustoszeniu go, przystąpił do odbudowy Tarnowa i rozbudowania zamku (1441). Tarnowskim cechom sukienników, krawców i szewców nadał szereg przywilejów i statutów, zabiegał o potwierdzenie przywilejów królewskich dla kupców, wspomagał mieszczan w odbudowie miasta po wielkich pożarach (1483 i 1494) zwalniając ich z wszelkich czynszów na okres dwudziestu lat. Pod wpływem krakowskich kazań św. Jana Kapistrana, Jan Amor wraz z bratem Janem Rafałem sprowadzili do Tarnowa w roku 1459 zakon OO. Bernardynów²¹. Jan wybudował dla zgromadzenia klasztor i kościół p.w. Matki Boskiej Śnieżnej. Po dziesięciu latach zburzył drewnianą zabudowę wystawiając nowe murowane budynki otoczone murem i połączone podziemnym przejściem z zamkiem. Członkami tego zakonu byli

11. Pomnik nagrobny Trzech Janów z katedry w Tarnowie.
Fundacja hetmana Jana Tarnowskiego z 1 poł. XVI wieku.

również dwaj Leliwici z linii melsztyńskiej - Jan pod imieniem Wiktoryn, diakon, zmarły w 1470 oraz Jan pod imieniem Rafał, zmarły w 1540, ostatni z rodu Melsztyńskich. Kasztelan przyczynił się także do budowy kościoła Św. Ducha i szpitala na Burku (1448) oraz wielu innych pobożnych fundacji.

Jan Amor Tarnowski żonaty był dwukrotnie. Pierwszą żoną była Zygmunta, córka Prokopa z Goraja, Stojanic i Szczembrze szyna, herbu Korczak. Mieli pięcioro dzieci: synowie - **Jan Amor, kasztelan biecki, wojewoda ruski, sandomierski, starosta odolański**, zmarł bezżenny w 1514 roku ²², **Jan Aleksander, dworzanin królewski**, zginął na wyprawie mołdawskiej w 1497; córki - Elżbieta, Zofia (pod imieniem Reginy bernardynka w klasztorze św. Agnieszki na Stradomiu w Krakowie) i Katarzyna (matka Piotra Kmity, marszałka wielkiego koronnego i wojewody krakowskiego). Drugą żoną kasztelana była Barbara, córka Jana Zawiszycza z Rożnowa, herbu Sulima. Dziadkiem Barbary był sławny rycerz Zawisza Czarny. Mieli dwoje dzieci: syn - **Jan Amor, kasztelan wojnicki, wojewoda ruski, krakowski, kasztelan krakowski, hetman wielki koronny** i córka Zofia. Jan Amor Tarnowski, kasztelan krakowski, zmarł w 1500 roku i pochowany został w kolegiacie tarnowskiej, gdzie później jego najmłodszy syn wystawił piękny nagrobek zw. Pominkiem Trzech Janów (obok kasztelana spoczywa tu jego syn Jan i wnuk Jan Aleksander - syn hetmana - zmarły w niemowlęctwie).

Kolejnym dziedzicem Tarnowszczyzny został syn kasztelana z drugiego małżeństwa - **Jan Amor Tarnowski**, który w chwili śmierci ojca miał zaledwie 12 lat. W przyszłości miał się stać najwybitniejszym przedstawicielem całego rodu Leliwitów i jako jedyny, dla swych zasług położonych dla dobra ojczyzny, zwany był **Magnus** ²³.

Hetman wielki koronny Jan Amor Tarnowski urodził się w 1488 r. na zamku w Tarnowie. Ze względu na słabe zdrowie przeznaczony był do stanu duchownego. Pierwsze nauki pobierał u domowego preceptora, potem krótko przebywał na dworze kardynała Fryderyka Jagiellończyka. Następnym

12. Hetman Jan Tarnowski.

Litografia Kajetana Wincentego Kielisińskiego z 1 poł. XIX wieku.

opiekunem Jana został ksiądz Maciej Drzewicki, główny sekretarz kancelarii królewskiej, ulubiony uczeń i protegowany Kallimacha. W kancelarii Jan zetknął się bezpośrednio ze sprawami publicznymi, z dyplomacją, polityką. Drzewicki zorientowawszy się w ukrytych zainteresowaniach chłopca zasugerował jego matce, aby swego syna przeznaczyła raczej do służby publicznej lub wojskowej a nie kościelnej. Tak też się stało i Jan mając lat 13, już jako dworzanin królewski, wziął udział w pierwszym w swoim życiu sejmie w Piotrkowie. Na królewskim dworze rozwijał swoje zainteresowania, zapoznawał się z głównymi problemami polityki i wojskowości, zdobył również wysokie wykształcenie humanistyczne.

Jako polityk a przede wszystkim jako żołnierz zadebiutował w 1512 roku w bitwie pod Wiśniowcem przeciwko Tatarom oraz w 1514 w bitwie pod Orszą przeciwko Moskwie. W 1515 r. uczestniczył w zjeździe Jagiellonów z Habsburgami w Wiedniu. Mimo swojego wysokiego urodzenia ciągle pomijany był przez dwór w rozdawaniu wakujących urzędów. Po ślubie króla Zygmunta z Boną (1518) wyjechał w podróż do Ziemi Świętej, wcześniej przybył do Rzymu, gdzie został przyjęty przez papieża Leona X. Jan Tarnowski jest autorem jednego z najstarszych polskich dzienników podróży do Ziemi Świętej. Dzięki temu dziaruszowi znamy dokładnie przebieg pielgrzymki Tarnowskiego i towarzyszących mu osób. W Palestynie odwiedził wszystkie ważniejsze miejsca związane z osobą Chrystusa a w Jerozolimie, nawiedziwszy bazylikę Grobu Pańskiego, pasowany został na rycerza Grobu Chrystusowego. Potem udał się w drogę powrotną. Nie wracał jednak do kraju, był ciekaw świata, chciał zwiedzić Europę, poznać obce obyczaje, kulturę, chciał się przypatrzeć innej organizacji i taktyce wojennej. Odwiedził Egipt, Aleksandrię, być może Algier. Przybył do Hiszpanii a następnie udał się do Portugalii, aby wziąć udział w wojnie króla Emmanuela I Szczęśliwego przeciwko Maurom. W Lizbonie Emmanuel pasował Tarnowskiego na rycerza. Kolejne punkty na mapie podróży Tarnowskiego stanowiły: Francja, Anglia, Niemcy i Czechy. W Brukseli odwiedził cesarza Karola V, od którego

otrzymał listy polecające go łasce króla Zygmunta, podobny list otrzymał od papieża Leona X. Na przełomie 1519 i 1520 r. Tarnowski powrócił do kraju, gdzie właśnie trwały przygotowania do kolejnej wojny z Prusami. Wiele razy posłował w imieniu króla, wziął udział w wyprawie przeciw Turkom (1521), za którą otrzymał kasztelaninę wojnicką (jego pierwszy urząd, nie należący jednak do najprzedniejszych). W 1527 roku został wojewodą ruskim i hetmanem wielkim koronnym. Buławę hetmańską otrzymał po Mikołaju Firleju. W następnym roku Tarnowski gościł na swoim zamku w Tarnowie króla węgierskiego Jana Zapolyę. Tutaj wygnany z Węgier król organizował akcję powrotu do kraju i odebrania należnego sobie tronu.

Końcem 1530 r. Wołochowie najechali wschodnie rubieże kraju zajmując Pokucie. Latem następnego roku podjęto wyprawę wojenną, którą poprowadził hatman Tarnowski. Rozgromił on Wołochów w bitwie pod Gwoźdźcem i pod Obertynem - 1531 r. Cztery lata później, dowodząc wojskami polsko-litewskimi, powtórzył swój sukces militarny, tym razem w wojnie przeciwko Moskwie, zdobywając 1535 r. Homel i Starodub. Dzięki tym wyprawom hetman Jan Tarnowski rozstawił swoje imię niezwyciężonego wodza i zapewnił sobie nieśmiertelną pamięć wszystkich następujących po nim pokoleń Polaków.

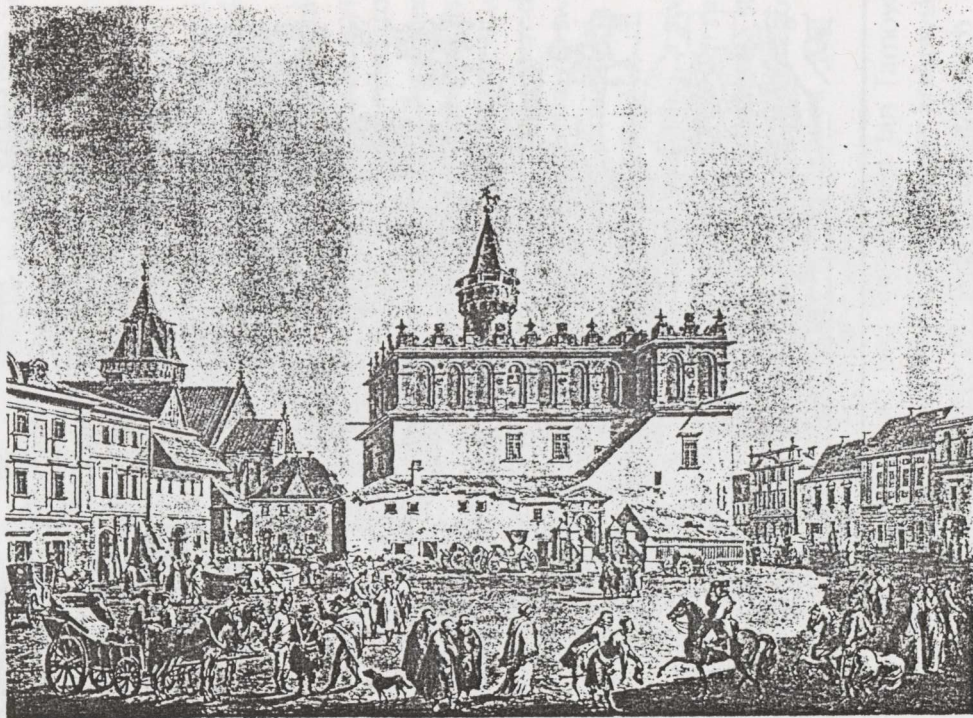
Zasłynął również jako reformator taktyki wojennej, a swoje doświadczenia praktyczne zawarł w dziele pt. *"Consilium rationis bellicae"* - *"Rada sprawy wojennej"* (1558). Ta rozprawa stała się fundamentalną pozycją w kształceniu przyszłych strategów i głównym źródłem zasad sztuki wojennej końca XVI w. Obowiązywała jeszcze przez następne stulecie.

W roku zwycięskiej bitwy pod Starodubem Jan Tarnowski został wojewodą krakowskim a później kasztelanem krakowskim (najwyższy urząd w państwie). W latach czterdziestych był stronnikiem króla Zygmunta Augusta i stanął zdecydowanie przy nim w sprawie zawarcia małżeństwa z Barbarą Radziwiłłówną. W krótkim jednak czasie odsunięty został od tronu przez wpływowego Radziwiłła Mikołaja Czarnego. Przeszedł wtedy do opozycji, choć nigdy nie poniżył autorytetu królewskiego.

13. Bitwa pod Obertynem (1531).

Drzeworyt z kroniki Michała Bielskiego z 1564 r.

14. Renesansowy ratusz w Tarnobrzegu.

Akwarela Zygmunta Vogla z ok. 1800 r.

Występował też przeciwko sądom kościelnym nad heretykami oraz był zwolennikiem uniezależnienia się Królestwa od Rzymu. Taka postawa polityczna nie miała jednak wpływu na życie religijne hetmana, który był człowiekiem autentycznej i głębokiej wiary. W roku 1547 Jan Tarnowski otrzymał od cesarza Karola V, dla siebie i całej rodziny, dziedziczną godność hrabiego.

Obok działalności publicznej, jako hetmana i polityka, Tarnowski rozwinął szeroko swój mecenat kulturalny. Z zamiłowania był bibliofilem i na tarnowskim zamku stworzył dużą bibliotekę. Zgromadził w niej stare kodeksy rękopiśmienne, współczesne dzieła literackie i naukowe z różnych dziedzin. Z pasją oddawał się ich lekturze. Jedna z zamkowych sal zw. "muzeion" zawierała liczne dzieła sztuki. Chętnie otaczał się wybitnymi osobistościami kultury polskiej doby renesansu. Gościł u siebie m.in.: Stanisława Orzechowskiego, Krzysztofa Warszewickiego (biografowie hetmana), Klemensa Janickiego, Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Mikołaja Reja, Jana Kochanowskiego, Andrzeja Patrycego Nideckiego, Łukasza Górnickiego, Marcina Kromera, Hiszpana poetę Piotra Ruiz de Moroz zw. Rojzjuszem (doradca prawny Zygmunta Augusta), Jakuba Przyłuskiego, Jana Herbuta (prawnicy) i wielu innych. Sława hetmana jako humanisty sięgała daleko poza granice kraju, był jednym z najbardziej znanych Polaków ówczesnej Europy.

Jan Tarnowski był właścicielem jednego z największych majątków ziemskich w kraju. Posiadał 5 miast i ponad 120 wsi. Jego dobra określane mianem "państwa tarnowskiego" znajdowały się w województwie krakowskim, sandomierskim i ruskim a poza granicami kraju posiadał dobra Raudnickie w Czechach. W 1540 r. Tarnowski lokował nowe miasto Tarnopol, które uczynił strażnicą Podola i Rusi Czerwonej. Jarosław i Przeworsk zawdzięczają hetmanowi swój rozwój i dobrobyt oraz równość. Najwięcej jednak uczynił dla rodzinnego gniazda - dla Tarnowa. Wystarał się o nowe przywileje dla tarnowskich cechów rzemieślniczych oraz potwierdzenie już posiadanych. Dbał również o prawidłowe rządzenie miastem, w tym celu wydał w latach 1554-1560 szereg przepisów regulujących życie

miejskie. Instrukcje te dotyczyły: administracji, bezpieczeństwa, wyżywienia, zabudowy, obronności, higieny. Ufortyfikował miasto, wznosił nowe odcinki murów obronnych i zreperował już istniejące. Dał mieszczanom przywilej na zabudowę terenów leżących przy drodze do zamku. Za jego czasów rozwijało się budownictwo w samym mieście, co uczyniło z Tarnowa jeden z pierwszych ośrodków architektury renesansowej w kraju.

Hetman Tarnowski zadbał także o nauczanie i wykształcenie młodzieży, i to nie tylko z rodów szlacheckich, których dzieci przyjmował chętnie na swoim dworze, lecz również mieszczańskich. Dla nich ufundował w 1559 r. szkołę miejską a jej cel określił w słowach: *"aby talenty i młodzież w szkołach publicznych mogły być kształcone, należycie kierowane i wychowywane"*. Jego humanistyczna postawa wyrażała się także w odniesieniu do poddanych, o których mówił, że: *"kiedy chłop wypełni swoją powinność i czynsz zapłaci, trzeba w nim widzieć nie kogo innego, jeno sąsiada"*.

Jan Tarnowski był osobowością nader wybitną i niezwykłą. Dla swoich wojennych dokonań już za życia otaczany był legendą. Jego przymioty jako wodza tak sławił Orzechowski:

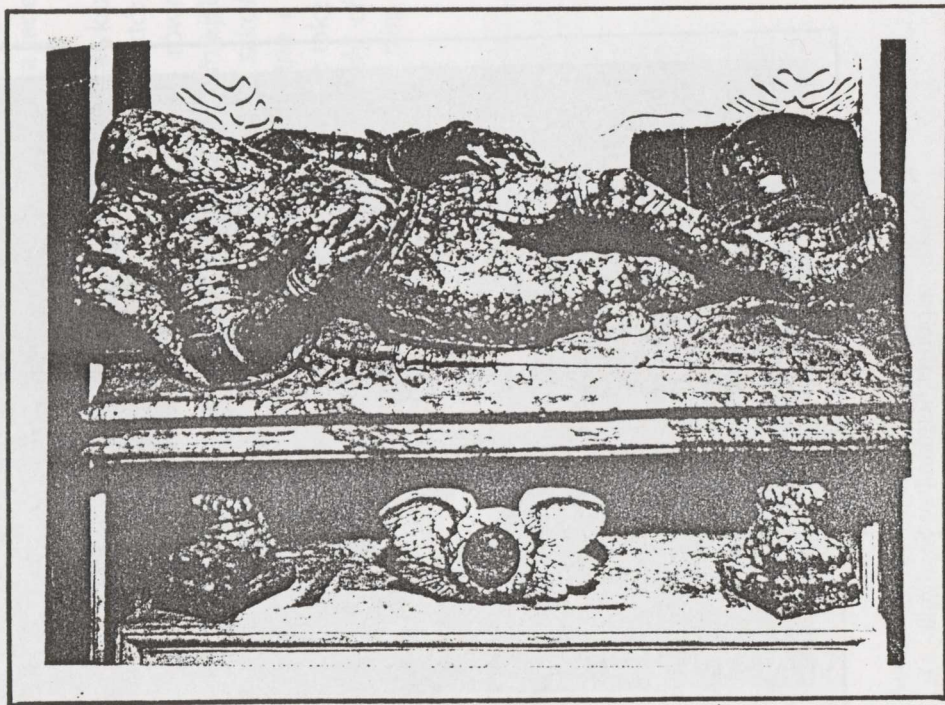
*"Miał w sobie Jan Tarnowski cztery rzeczy, bez których żaden dzielny hetmanem być nie może: trzeźwość, czujność, grozę, rząd. Powiadają służebni, że za ludzkiej pamięci taki nigdy w Polsce nie był, który by te cnoty cztery hetmańskie przed Janem Tarnowskim pospołu kiedy miał"*²⁴.

"Epoka zygmuntońska, schyłek potęgi państwowej Polski, obfitowała w postaci nieprzeciętne, w indywidualności bardzo silne. Ale i wśród nich Jan Amor Tarnowski wysuwa się na czoło, stojąc między najpierwszymi. Jest dla "złotego wieku" jakby symbolem zapadania się w przeszłość dawnego porządku i narodzin nowego. Pierwiastki średniowieczne, spuścizna po wielmożach małopolskich z XIII, XIV i XV w. tkwią w nim obok cech już

15. Hetman Jan Tarnowski.

Najstarszy portret hetmana ze Śniatynki.

16. Hetman Jan Tarnowski.

Wizerunek z nagrobka w tarnowskiej katedrze.

*całkiem nowoczesnych, ale też i obok zapowiedzi anar chicznego typu oligarchy z doby elekcyjnej. W historii wojennej imię jego stało się zwycięstwa i nieugiętej tężyzny narodowej"*²⁵.

Jan Tarnowski był trzykrotnie żonaty. Pierwszą żoną była Barbara z Tęczyna, córka Mikołaja wojewody ruskiego, herbu Topór. Z nią miał dwóch synów: **Jana Aleksandra**, zmarłego w niemowlęctwie i **Jana Amora**, który poświęcił się stanowi duchownemu i był proboszczem krakowskim, proboszczem kolegiaty tarnowskiej i sekretarzem królewskim. Z drugą żoną Beata Odrowążówną hetman rozwiódł się krótko po ślubie (córka Jana wojewody ruskiego, herbu Odrowąż). Zofia Szydłowiecka, córka Krzysztofa kasztelana krakowskiego i kanclerza wielkiego koronnego, herbu Odrowąż, była trzecią żoną Tarnowskiego. Mieli kilkoro dzieci, wszystkie jednak pomarły w niemowlęctwie. Przeżyło tylko dwoje: córka **Zofia** i syn **Jan Krzysztof**, jedyny spadkobierca i dziedzic ojcowskiej fortuny.

Jan Amor Tarnowski, dożywszy sędziwego wieku 73 lat, zmarł 16. maja 1561 roku na zamku w Wiewiórcy. Pochowany został w podziemiach kolegiaty tarnowskiej.

Już wkrótce ukazała się pierwsza elegia o śmierci hetmana. Jej autorem był Melchior Pudłowski, sekretarz kasztelana brzezińskiego. Hiszpan Piotr Rojzjusz, doktor obojga praw i eks-profesor Akademii Krakowskiej, napisał pieśń żałobną i dziewięć epitafiów ku czci Tarnowskiego, Mikołaj Rej pisze o hetmanie w *"Żywocie człowieka poczciwego"*²⁶. Również Jan Kochanowski, wcześniej protegowany hetmana a w chwili jego śmierci największy nasz poeta, napisał elegię:

"O śmierci Jana Tarnowskiego"

*/.../ znaczne posługi czynił Rzeczypospolitej;
Z cnotliwych swych spraw dostał sławy znamienitej;
Był wziętym u wszech ludzi, niósł pierwsze urzędy,
a według przystojenstwa zachował się wszędy.*

17. Jan Krzysztof Tarnowski, kasztelan wojnicki.
Portret ze zbiorów dzikowskich.

*W tej sławie i mniemaniu przyszedł ku starości,
Którą o snadnie nosił krom żadnej przykrości;
Na koniec, pełen wieku i przystojnej chwały,
Sam się prawie położył jako ktoś dostały /.../*

*/.../ Śmiertelne jego ciało odpoczywa w grobie,
Ale sława, którą on zostawił po sobie,
Śmierci nie zna i będzie w uszach ludzkich brzmiała,
Póki cnota u dobrych miejsce będzie miała /.../”²⁷.*

Ostatnim przedstawicielem głównego pnia rodu Tarnowskich był syn hetmana - **Jan Krzysztof Tarnowski**, sekretarz królewski, kasztelan wojnicki, starosta sandomierski, stryjski i doliński²⁸. Hetman zadbał o staranne wychowanie i wykształcenie syna. Jego pierwszym nauczycielem był ks. Jakub Niemieczkowski, z którym Jan Krzysztof mając lat dwanaście, wyjechał na dwór wiedeński króla Ferdynanda I. Tam przebywał cztery lata. Po krótkim pobycie w kraju wyjechał znów za granicę, aby odwiedzić niemal wszystkie królewskie dwory Europy: był w Niemczech, w Brukseli u cesarza Karola V, w Londynie poznał się z Filipem hiszpańskim, w Bazylei nawiązał bliski kontakt ze słynnym humanistą Curionem, a w Italii spotkał się z Janem Kochanowskim, w towarzystwie którego zwiedzał Włochy, był u papieża Juliusza III. Nawiązał przyjaźnię z księciem Parmy i z kardynałem Morone, protektorem Polski, w Rzymie.

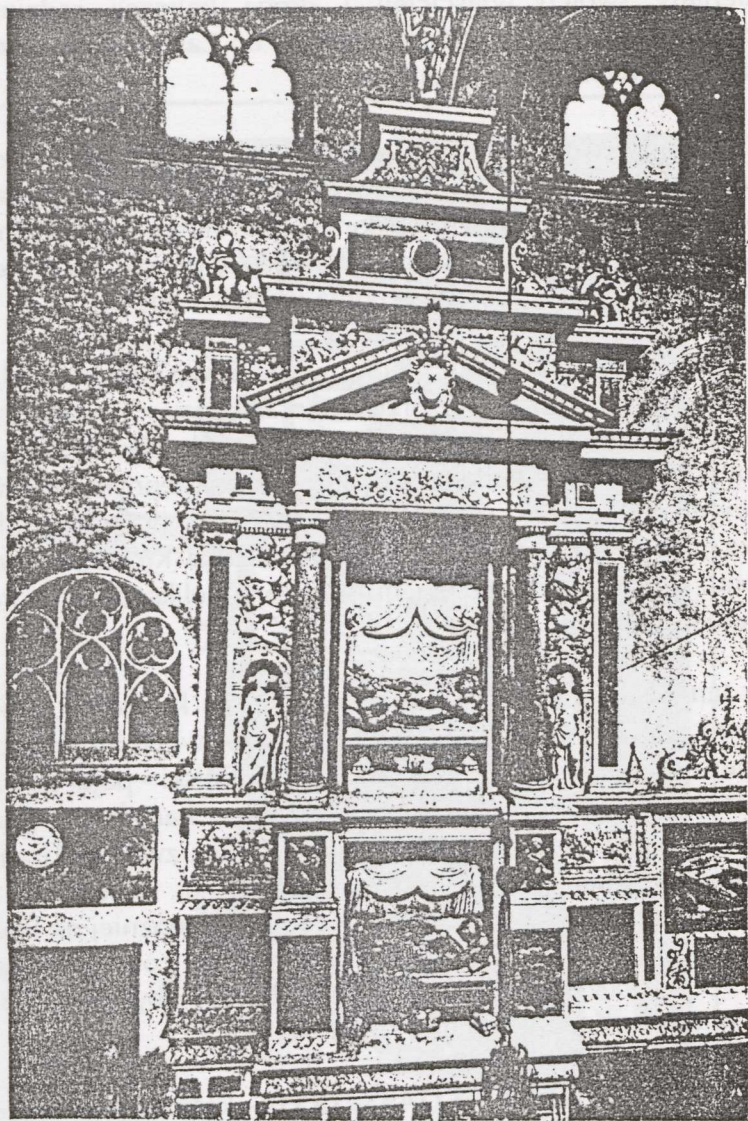
Niewiele mamy informacji na temat działalności publicznej Jana Krzysztofa, a o jego poczynaniach wojennych nie ma żadnych. Wiemy tylko, że miał dowodzić wojskami zaciężnymi przeciwko Moskwie, która w 1563 roku najechała Połock. Jednak na wyprawę tę nie wyruszył, ze względu na zły stan zdrowia. Jan Krzysztof był spadkobiercą całej ojcowskiej fortuny, a po zawarciu małżeństwa z Zofią Odrowążówną ze Sprowy (córka Stanisława wojewody ruskiego), odłożył doń jeszcze majątek Odrowążów, Jarosławskich i w części Pileckich. To połączenie obydwu fortun dało największe latyfundium magnackie w całej

Koronie. Jako gospodarz swoich dóbr Jan Krzysztof wiele uczynił dla Tarnopola i jego mieszkańców nadając im wiele przywilejów handlowych, umocnił tarnopolski zamek i podwyższył mury obronne wokół miasta, co przyczyniło się do zabezpieczenia Podola. Wdzięczny król nadał Tarnopolowi przywileje na skład towarów, dzięki czemu miasto stało się ważnym ośrodkiem handlowym i bardzo się rozwinęło. Jan Krzysztof, podobnie jak ojciec, był mecenasem kultury, zabiegał też o zapewnienie właściwego wykształcenia synów ludzi wiernych domowi Tarnowskich. Kolegiatę tarnowską ozdobił wspaniałymi nagrobkami zamówionymi u Jana Marii Padovano. Nagrobek Tarnowskich jest największym renesansowym pomnikiem nagrobnym w Polsce i należy do dzieł wybitnych wysoko ukształtowanej sztuki doby odrodzenia ²⁹. Również Janowi Krzysztofowi wielu autorów dedykowało swoje utwory, a Kochanowski we wstępie "Szachów", wydanych już po śmierci hetmana, napisał:

*"Nastań, szczęśliwy ty miesiącu młody,
Z taką pogodą i tak ludziom zdrowy,
Jako ten przeszły, po którym ty wschodzisz,
A niech się cieszym, że nierychło schodzisz"* ³⁰.

Niestety, ta nadzieja i życzenie poety nie spełniło się, gdyż Jan Krzysztof mając lat 30, zmarł bezpotomnie w Gorliczynie w 1567 roku, przeżywszy swego ojca zaledwie o 6 lat. Na Janie Krzysztofie wygasła hetmańska linia Leliwitów tarnowskich.

Cała rodowa fortuna przeszła na córkę hetmana **Zofię**, zamężną już wtedy za księciem Konstantym Wasylem Ostrogskim, marszałkiem ziemi wołyńskiej i wojewodą kijowskim ³¹. Rozpoczęły się rychło spory majątkowe o dobra tarnowskie między Zofią a Tarnowskimi z linii bocznej. Doszło nawet do zajazdu zbrojnego wojsk Stanisława Tarnowskiego na zamek na Górze Św. Marcina (1670). "Wojnę tarnowską" zakończyła dopiero interwencja króla Zygmunta Augusta przysadzająca dziedzictwo po hetmanie i Janie Krzysztofie - Zofii Ostrogskiej.

18. Renasansowy pomnik nagrobny hetmana Jana Tarnowskiego, jego syna Jana Krzysztofa i córki Zofii Ostrogskiej.

Odtąd Tarnów - gniazdo rodu oraz pozostałe dobra zmieniały swoich właścicieli i drogą koligacji rodzinnych przechodziły z rąk książąt **Ostrogskich** do **Zasławskich**, **Zamojskich**, **Lubomirskich** i **Sanguszków**.

Ostatni rozdział w dziejach rodu Leliwitów należy do rodziny Tarnowskich z linii bocznej, wywodzącej się od Jana Feliksa z Tarnowa, praprawnuka comesa Spycimira, stryja hetmana Jana Tarnowskiego³². Linia ta podzieliła się później na mniejsze odnogi i swoją historię pisze do dnia dzisiejszego³³.

Jan Feliks - kasztelan biecki, wiślicki, wojewoda lubelski - był uczestnikiem wyprawy przeciwko Zakonowi i w przegranej bitwie pod Chojnicami (1454) został wzięty do niewoli. Trzymany był na zamku tucholskim, uwolniony w następnym roku dzięki wymianie jeńców. Ożeniony był z Anną, prawdopodobnie córką Jana Głowacza z Oleśnicy, marszałka Królestwa, herbu Dębno. Miał z nią dwoje dzieci: syna Jana Feliksa Szrama i córkę Annę. Zmarł w 1484 roku.

Jan Feliks Szram Tarnowski - chorąży krakowski, stolnik dworu królewskiego, kasztelan lubelski, wojewoda lubelski, sandomierski, krakowski, starosta bełski i horodelski - pojął za żonę Katarzynę z Bobrku Ligęziankę, córkę Stanisława, herbu Półkozic. Mieli trzech synów: Stanisława, Jana zw. Ciężkim i Jana Spytkę. **Stanisław** - kasztelan chełmski, sądecki - dał początek odnodze na Rzemieniu i Rzochowie, później na Podleśzanach. **Jan Ciężki** pozostawił tylko jedną córkę Dorotę z pierwszego małżeństwa z nieznaną z imienia Kobyłańską, córką Hieronima, herbu Grzymała.

Jan Spytek Tarnowski (1493+1553) - kasztelan żarnowski, zawichojski, podskarbi koronny, kasztelan radomski, wojnicki, żupnik krakowski, wojewoda sieradzki, zarządca ceł wielkopolskich, starosta krzepicki, brzeźnicki, sieradzki i piotrowski oraz ostrzeszowski - został pierwszym Leliwitą na Dzikowie i dał

19. Zamek w Dzikowie z 1925 r.

początek Tarnowskim linii **dzikowskiej**. W tych okolicach Tarnowscy przebywali niemal od początku istnienia rodu, bo już Rafał, syn comesa Spycimira, był właścicielem Wielowsi i innych dóbr w powiecie sandomierskim (posag żony Dzierżki). Jednak dopiero w roku 1522 Jan Spytek kupił Dzików od Andrzeja Toporczyka z Ossolina (późniejsi Ossolińscy).

Jan Spytek wraz z hetmanem Tarnowskim przyczynili się do zażegnania buntu szlachty tzw. "wojny kokoszej" we Lwowie (1537). W 1543 r. w czasie zarazy podejmował króla Zygmunta Starego i królową Bonę wraz z całym dworem na zamku w Wielowsi. Za swoje liczne zasługi dla tronu był wielokrotnie wynagradzany przez Zygmunta I a później przez Zygmunta Augusta. Może o tym świadczyć choćby lista piastowanych przez niego urzędów. Żoną Jana Spytkę była Barbara Szydłowiecka, córka Jakuba, herbu Odrowąż. Mieli dwoje dzieci: syna Stanisława i córkę Barbarę.

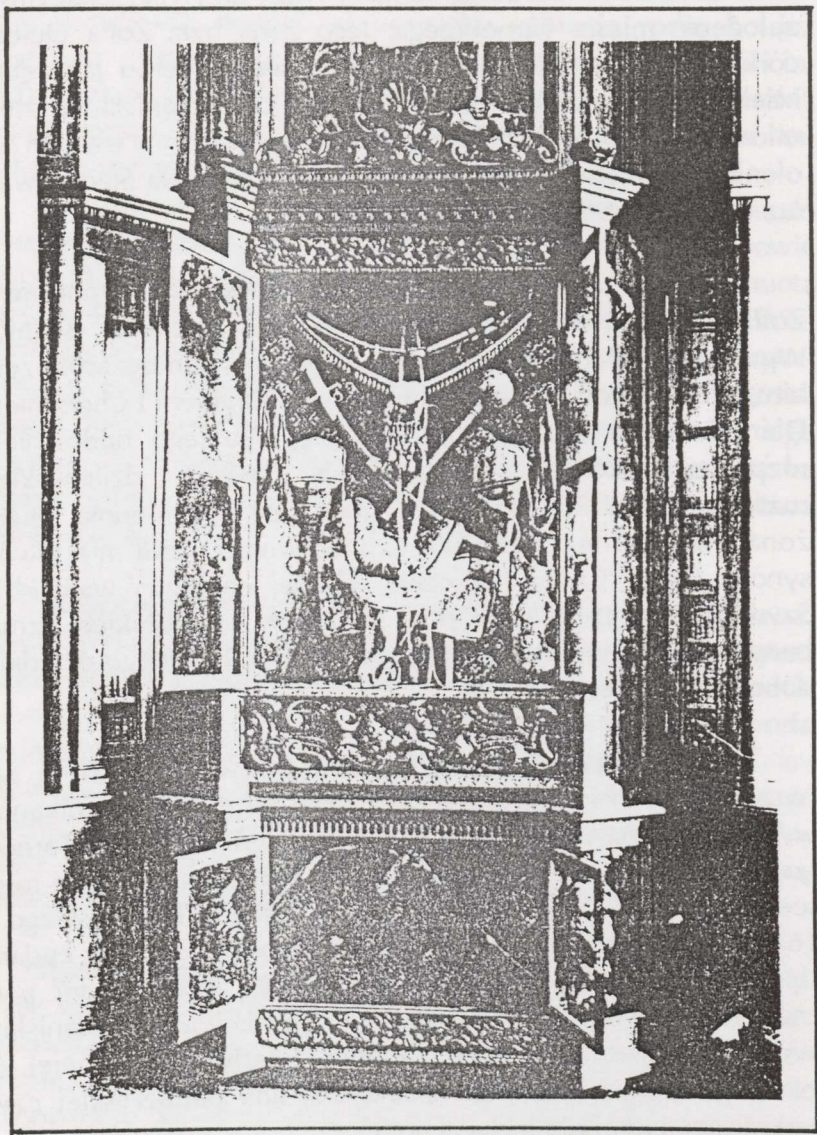
Stanisław (1514+1568) był drugim właścicielem Dzikowa. Ze względu na posiadanie ogromnej fortuny zwany był "bogatym wojewodą". Piastował wiele urzędów państwowych - miecznik koronny, kasztelan zawichojski, podskarbi koronny, wojewoda sandomierski, starosta sieradzki i piotrkowski, ostrzeszowski, krzeszowski, bolesławski. Nie szczędził też grosza na obronę ojczyzny. Z Barbarą Drzewicką, herbu Ciołek, miał siedmioro dzieci - sześć córek: Barbarę, Katarzynę, Krystynę, Annę, Beatę, Elżbietę i Elżbietę Zofię oraz syna Stanisława.

Stanisław hrabia Tarnowski (1541+1618) - miecznik koronny, kasztelan czchowski, radomski, sandomierski, starosta krzeszowski, stopnicki, buski. W młodości wiele podróżował po Europie, zwiedził Niemcy, Węgry, Hiszpanię, Francję i Włochy. Po powrocie aktywnie włączył się w życie publiczne, często zmieniając orientacje polityczne, zawsze jednak mężnie stawał w obronie kraju. To właśnie on, po bezpotomnej śmierci Jana Krzysztofa z linii hetmańskiej, najechał zbrojnie na tarnowski zamek chcąc odebrać Zofii hrabstwo tarnowskie (1570). W roku

1593 uzyskał od króla Zygmunta III Wazy przywilej lokacyjny na założenie miasta Tarnobrzega. Jego żoną była Zofia Ocieska, córka Jana kanclerza wielkiego koronnego, herbu Jastrzębiec. Mieli ośmioro dzieci - pięciu synów: Jana, Stanisława (zmarli młodo), Jana Joachima (jego potomstwo wymarło w trzecim pokoleniu), Gabriela (zmarły bezpotomnie) i Michała Stanisława oraz trzy córki: Barbarę, Zofię i Jadwigę.

Dziedzicem Dzikowa został najmłodszy syn Stanisława i Zofii - **Michał Stanisław (1590+1654)** - kasztelan wojnicki. Wprawiony od młodości w boju, razem z ojcem uczestniczył w bitwach z Turkami i Tatarami (m.in. pod Oryniem i Chocimiem). Dla miasta Tarnobrzega zasłużył się jako jego budowniczy, rozpoczął również modernizację dworu dzikowskiego rozbudowując i fortyfikując go zgodnie ze stylem epoki. Michał żonaty był z Anną hrabianką Czoborówną, z którą miał dwóch synów: Piotra Pawła (na czele własnej chorągwi walczył ze Szwedami w 1658 roku pod Toruniem i Malborkiem, zmarł bezpotomnie) i młodszego Jana Stanisława, kolejnego dziedzica dóbr dzikowskich.

Jan Stanisław (1642+1676) wraz ze swą żoną Zofią Barbarą Firlejówną fundowali kościół i klasztor OO. Dominikanów w Tarnobrzegu. Aktem tym na stałe wpisali się w historię Tarnobrzega, dotąd bowiem ów klasztor jest najszacowniejszym miejscem tego miasta. Na mocy dekretu biskupa krakowskiego z 1675 r. przeniesiony został do klasztornej kościoła cudami słynący obraz Matki Boskiej Dzikowskiej, który do tej pory znajdował się w kaplicy zamkowej w Dzikowie. Jan Stanisław miał trzech synów: Stanisława Amora (zmarły bezpotomnie), Aleksandra Dominika Amora (założyciel linii **podbereskiej czyli wołyńskiej**) i Michała Jacka Amora.

20. Szafa z Sali Wielkiej dzikowskiego zamku z pamiątkami po hetmanie Tarnowskim i Napoleonie.

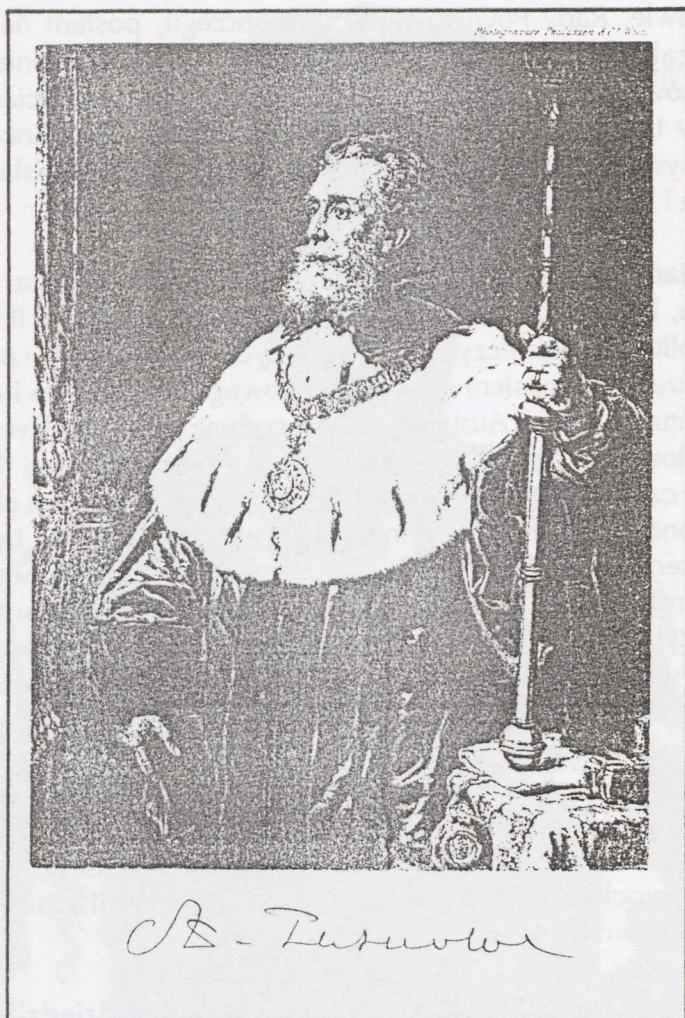
Michał Jacek Amor (1675+1718) przejął po ojcu Dzików. Ze względu jednak na problemy rodzinne (trzy małżeństwa rozwód) kontrolę nad dobrami sprawowała jego matka.

Po Michale Jacku następnym dziedzicem został jego syn z drugiego małżeństwa z Aleksandrą Przerębską, herbu Nowina - **Józef Mateusz Amor (1708+1744)**. Choć on sam nie odegrał żadnej znaczącej roli politycznej (być może przyczyną tego był słaby stan zdrowia i rychła śmierć), to jednak za jego czasów Dzików zasłynął w całej Rzeczypospolitej, jako miejsce zawiązania w 1734 r. Konfederacji Generalnej zw. Dzikowską. Konfederacja była wyrazem poparcia elity politycznej kraju, który wtedy poddany był Augustowi II, dla Stanisława Leszczyńskiego przebywającego w Królestwie i walczącego o tron Polski. Józef Mateusz żonaty był z Konstancją Różą Karwicką, herbu Jastrzębiec. Mieli pięcioro dzieci: córkę Filipinę i synów - Tomasa (zmarły w niemowlęctwie), Jana Jacka, Joachima (jego potomstwo wymarło w pierwszym pokoleniu), Rafała Amora (młodsza **odnoga na Wasylowie**, wojewódzki marszałek Konfederacji Barskiej).

Ze względu na wielkie zaangażowanie się **Rafała (1741+1803)** w życie polityczne kraju a przez to brak czasu na zajmowanie się ojcowizną, dobra dzikowskie przypadły w udziale **Janowi Jackowi (1720+1808)**. Od jego też czasów zamek w Dzikowie stał się stałą i najważniejszą siedzibą Leliwitów. Jan Jacek zabiegał bardzo o Dzików, o miasto i całą okolicę, ale również włączał się aktywnie w życie intelektualne kraju, o czym świadczały częste wizyty w Dzikowie znamienitych reformatorów i współtwórców Konstytucji 3 Maja z roku 1791. Byli tu m.in.: Tadeusz Czacki i Hugo Kołłątaj. Jan Jacek był dwukrotnie żonaty. Drugą żoną była Rozalia Czacka, herbu Świnka. Mieli córkę Mariannę i dwóch synów - Jana Feliksa, pana na Dzikowie i Michała, pana na Chorzelowie.

Jan Feliks (1777+1842) był dziesiątym dziedzicem Dzikowa. Był politykiem, poetą, tłumaczem, historykiem, bibliofilem i kolekcjonerem dzieł sztuki. Stworzył na zamku wspaniałą bibliotekę i galerię, w których znajdowały się m.in. rzadkie okazy starodruków i rękopisów, a wśród nich, otaczany czcią relikwii narodowej, rękopis *"Pana Tadeusza"* Adama Mickiewicza. W pinakotece znajdowały się m.in.: *"Lisowczyk"* Rembrandta, *"Matka Boska Bolesna"* Tycjana, *"Chrystus po Zmartwychwstaniu"* Rubensa, grafiki Rafaela, Leonarda Da Vinci, Guida Reni oraz unikalny zbiór miniatur (głównie polskich z przełomu XVIII/XIX wieku, ok. 200 sztuk). W galerii znajdowała się również buława hetmańska Jana Tarnowskiego³⁴. *"Jan Feliks Tarnowski był w historii rodu drugą, po hetmanie wielkim koronnym Janie /.../, tak znaczącą dla dziejów Polski postacią. /.../ To jeden z najbardziej zasłużonych ludzi w dziele ochrony polskiego dziedzictwa kulturowego"*³⁵. Jan Feliks poślubił Walerię Stroynowską (malarka miniaturzystka, znana z licznych fundacji zakładów dobroczynnych). Mieli dwie córki - Marię i Annę oraz trzech synów - Jana Bogdana na Dzikowie, Waleriana na Hołubowie i Tadeusza na Horochowie.

Jan Bogdan (1805+1850) kolejny dziedzic, z wykształcenia był architektem. Studiował w Niemczech i we Francji. Zaprojektował dla Tarnobrzega m.in. spichlerz, w którym obecnie znajduje się Muzeum Historyczne Miasta Tarnobrzega. Był członkiem stanów galicyjskich i posłem na sejm w Wiedniu. Jego żoną była hrabianka Gabriela Małachowska, z którą miał pięcioro dzieci: córki - Walerię i Gabrielę oraz synów - Juliusza (w czasie powstania styczniowego poległ w bitwie pod Komorowem mając 23 lata), Stanisława (wybitny uczonek i polityk, historyk literatury polskiej, profesor i rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, przywódca "Stańczyków")³⁶ oraz Jana Dzierżysława - kolejnego pana Dzikowa.

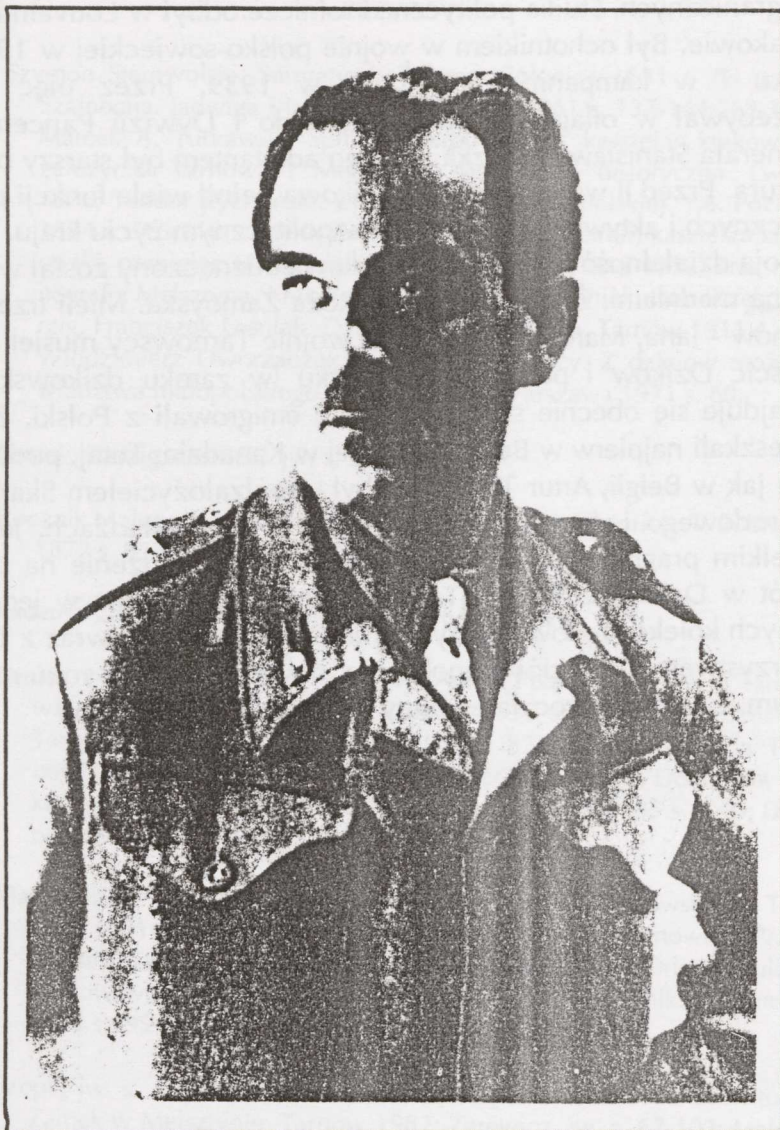

21. Hrabia Stanisław Tarnowski, prof. historii literatury, rektor UJ.
Portret z Dzikowa.

Jan Dzierżysław (1835+1894) ukończył studia z zakresu rolnictwa i leśnictwa. Był prezesem Towarzystwa Rolniczego w Krakowie, Rady Powiatowej w Tarnobrzegu, posłem na sejm i marszałkiem krajowym. Przyczynił się do unowocześnienia folwarków, zabiegał o pracę dla rzemieślników i włościan. Otaczany był powszechnym szacunkiem. Poślubił hrabiankę Zofię Zamoyską, herbu Jelita. Miał trzech synów - Jana Zdzisława, Juliusza i Adama oraz córkę Zofię.

Jan Zdzisław (1862+1937) był pierwszym Leliwita na Dzikowie, który doczekał się w 1918 roku niepodległości II Rzeczypospolitej. Uczestniczył aktywnie w życiu politycznym i publicznym kraju. Był posłem do sejmiku krajowego we Lwowie i do parlamentu Cesarstwa Austro-węgierskiego oraz współzałożycielem i udziałowcem Towarzystwa Handlowo-Przemysłowego "Bazar". Już w czasach niepodległości ojczyzny został prezesem elitarnego, konserwatywnego Stronnictwa Prawicy Narodowej, był również senatorem z listy BBWR. Przyczynił się do ożywienia gospodarczego oraz stworzenia nowych miejsc pracy w Tarnobrzegu. Wybudował browar, cegielnię, dachówkarnię, stolarnię, fabrykę wódek i likierów oraz założył hodowlane stawy rybne. W 1903 roku ufundował w mieście szpital, w czasie I wojny światowej przekazał na rzecz Zakładu Sierot Wojennych pałac w Mokrzeszowie, łącząc jednocześnie na jego utrzymanie, w okresie wojny polsko-bolszewickiej wyposażył oddział kawalerii. Był również fundatorem nowych kościołów. Jan Zdzisław poślubił Zofię Potocką, herbu Pilawa. Ich syn Artur został czternastym właścicielem Dzikowa.

Artur Tarnowski (1903+1984) był ostatnim dziedzicem na Dzikowie przed II wojną światową a zarazem ostatnim w dziejach zamku dzikowskiego prywatnym jego właścicielem. Odziedziczone dobra przebywały w rodzinie Tarnowskich do 1944 roku, kiedy to w naszej ojczyźnie nastał "nowy porządek społeczny". Artur odebrał staranne wykształcenie w szkołach

22. Hrabia Artur Tarnowski - ostatni właściciel Dzikowa.

zagranicznych. Studia polityczne i rolnicze odbył w Louvain i w Krakowie. Był ochotnikiem w wojnie polsko-sowieckiej w 1920 roku i w kampanii wrześniowej w 1939. Przez pięć lat przebywał w oflagu, później wstąpił do I Dywizji Pancerniej generała Stanisława Maczka, którego adiutantem był starszy brat Artura. Przed II wojną dziedzic Dzikowa pełnił wiele funkcji publicznych i aktywnie uczestniczył w politycznym życiu kraju. Za swoją działalność społeczną i wojskową odznaczony został wieloma medalami. Żoną Artura była Róża Zamoyska. Mieli trzech synów - Jana, Marcina i Pawła. Po wojnie Tarnowscy musieli opuścić Dzików i pozbawieni majątku (w zamku dzikowskim znajduje się obecnie szkoła rolnicza) emigrowali z Polski. Zamieszkali najpierw w Belgii a później w Kanadzie. Tutaj, podobnie jak w Belgii, Artur Tarnowski był współzałożycielem Skarbu Narodowego i do roku 1984 zasiadał w jego władzach. Jego wielkim pragnieniem było odtworzenie i zgromadzenie na powrót w Dzikowie "Zbioru Tarnowskich" oraz scalenie w jedno innych kolekcji rodowych. Syn Artura - Jan Tarnowski wraz z Towarzystwem Przyjaciół Tarnobrzega, utworzył w 1992 roku muzeum, zawierające ocalałe zbiory z zamku dzikowskiego.

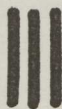
1. Szymon Starowolski. *Sarmatie bellatores. Coloniae 1631* s. 88 n.; K. Szajnocha. *Jadwiga i Jagiełło*. T. 2. Lwów 1861 s. 137-144, 369-373; Marcelli A. Turkawski. *Spicimir herbu Leliwa, kasztelan krakowski, założyciel Tarnowa i Melsztyna*. Monografia historyczna. Lwów 1876; Teodor Żychliński. *Złota księga szlachty polskiej*. T. 6. Poznań 1884 s. 316-318; Ludwik Zarewicz. *Leliwita Spicimir, kasztelan krakowski, praojciec Melsztyńskich i Tarnowskich (1312-1352) oraz monografia Melsztyna*. Kraków 1890 s. 5-65; Jan Leniek, Franciszek Herzig, Franciszek Leśniak. *Dzieje miasta Tarnowa*. Tarnów 1911 s. 20; Włodzimierz Dworzaczek. *Leliwici Tarnowscy. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego*. Wiek XIV-XV. Warszawa 1971 s. 60.
2. Leniek, Herzig, Leśniak, jw. s. 20.
3. *Rocznik Małopolski (Traski)*. *Monumenta Poloniae Historica*. T. 2. Lwów 1872 s. 858.
4. Tadeusz Czacki. *Dzieła*. T. 3. Poznań 1845 s. 112 n.
5. Leniek, Herzig, Leśniak, jw. s. 17 n.; Aniela Piszowa. *600-lecie Tarnowa*. Opowiadanie popularne. Tarnów 1930 s. 3; Zdzisław Simche. *Tarnów i jego okolica*. Tarnów 1930 s. 82; Józef Dutkiewicz. *Tarnów*. Tarnów 1954 s. 24; Alicja Majcher-Węgrzynek. *Dokument lokacyjny miasta Tarnowa*. W: *Tarnowiana*. Tarnów 1985 s. 7-10; Dworzaczek, jw. s. 78.
6. Maciej Szope. *Grodziska i zamczyska województwa tarnowskiego*. Tarnów 1981 s. 113-121; Krzysztof Moskal. *Zamek Tarnowski*. Przewodnik. Tarnów 1996; Andrzej Matuszczyk, Norbert Orliński, Julian Zinkow. *Małopolska południowo-zachodnia*. Przewodnik. Warszawa 1991 s. 195 n.
7. Szope, jw. s. 105-111; Andrzej B. Krupiński. *Gniazdo rodu Leliwitów*. Zamek w Melsztynie. Tarnów 1982; Zarewicz, jw. s. 67-103; Melsztyn. W: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 6. Warszawa 1885 s. 248-250.
8. Jerzy Tęgowski. *Krąg rodzinny Jarosława Bogorii*. W: *Genealogia. Polska elita polityczna w wiekach średnich na tle porównawczym*. Toruń

1993 s. 123-137; Błażej Śliwiński. Kasztelan krakowski Spycimir z Tarnowa i jego związek z możnowładztwem małopolskim w I poł. XIV wieku. W: Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia. Z. 204. Toruń 1992 s. 105-113; Stanisław Szczur. Uwagi o działalności dyplomatycznej abp. gnieźnieńskiego Jarosława z Bogorii. Nasza Przyszłość. 1987 T. 67. s. 237-248; Janusz Bieniak. Rozmaitość kryteriów badawczych w polskiej genealogii średniowiecznej. W: Genealogia. Problemy metodyczne w badaniach nad polskim społeczeństwem średniowiecznym na tle porównawczym. Rozprawy. Toruń 1982 s. 131-148.

9. Jan Długosz. Historia Poloniae libri XII. T. 3. W: Opera omnia. Kraków 1876-1878 s. 163.
10. Zob. Żychliński, jw. s. 319 n.; Dworzaczek, jw. s. 99-126.
11. Dworzaczek, jw. s. 138-181.
12. Tarnów. Stare Miasto. Wielki przewodnik. T.1. Tarnów 1994 s. 15; Dworzaczek, jw. 95-98.
13. Leniek, Herzig, Leśniak, jw. s.43-48; Dworzaczek, jw. 127-137.
14. Zob. Franciszek Herzig. Katedra, niegdyś kolegiata w Tarnowie wraz z krótką wzmianką o innych kościołach tarnowskich. Szkic historyczny. Tarnów 1900.
15. Leniek podaje, że Katarzyna Bebek była córką magnata węgierskiego Emeryka starosty ruskiego z czasów, gdy Ruś Halicka należała do państwa węgierskiego (okres rządów Ludwika Andegaweńskiego).
16. Tarnów. Stare Miasto, jw. s. 16-18; Leniek, Herzig, Leśniak, jw. s. 48-50; Dworzaczek, jw. s. 182-202.
17. Zob. Dworzaczek, jw. s. 226-297.
18. Dworzaczek, jw. s. 201-207.
19. Dworzaczek, jw. s. 209-225; Tarnów. Stare Miasto, jw. s. 18-20; Leniek Herzig, Leśniak, jw. s. 50-52, 56-58; Zdzisław Spieralski. Jan Tarnowski 1488-1561. Warszawa 1977 s. 30-36.

20. Stanisław Orzechowski. Żywot i śmierć Jana Tarnowskiego kasztelana krakowskiego i hetmana wielkiego koronnego. Sanok 1855 s. 41.
21. Leniek, Herzig, Leśniak, jw. s. 51-53; zob. Jan Leniek. Kronika OO. Bernardynów w Tarnowie. W: Sprawozdanie Dyrekcji i C.K. Gimnazjum w Tarnowie za rok szkolny 1893/1894. Tarnów 1894.
22. Włodzimierz Dworzaczek. Hetman Jan Tarnowski. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego. Warszawa 1985 s. 11-13; zob. tenże. Leliwici..., s. 216-218; Spieralski, jw.
23. Zob. Dworzaczek. Hetman...; Spieralski, jw.; Władysław Bogatyński. Hetman Jan Tarnowski. W czterechsetlecie bitwy pod Obertynem. Kraków 1931; tenże. Hetman Tarnowski. 1488-1561. Kraków 1913; Orzechowski, jw.; Tarnów. Stare Miasto... T.1. s. 21-24; Antoni Czołowski. Bitwa pod Obertynem 1531. Lwów 1931; Żychliński, jw.; K. Sz wajca. W czterechsetlecie Obertyna. Kalendarz Ilustrowanego Kuryera Codziennego na rok 1931. R. IV. s. 124-127; Zygmunt Ruta. Szkoły tarnowskie w XV-XVIII w. Wrocław, Warszawa, Kraków 1968; Stanisław Wałęga. Dwór hetmana Jana Tarnowskiego. Tarniny 1995 nr 11-12 s. 18; Wiktor Weintraub. Humanista portugalski w Polsce XVI wieku. Teki Humanistyczne. T. 9. Londyn 1958 s. 35-39; Żegota Pauli. Żywot hetmanów Króleskwa Polskiegi i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Lwów, Stanisławów, Tarnów 1850 s. 39-42; Żychliński, jw. s. 330-336; zob. Wincenty Pol. Pacholę hetmańskie. T. 1-2. Warszawa 1862; Łukasz Winczura. Działalność kulturalna hetmana Jana Tarnowskiego (1488-1561) /maszynopis/; Franciszek Kleszcz. Monografia Wiewiórki /maszynopis/.
24. Orzechowski, jw. s. 231.
25. Dworzaczek. Hetman... s. 314.
26. Zob. Marian Morawczyński. Szlakami pióra. Związki regionu tarnowskiego z literaturą. Tarnów 1988 s. 32-61, zwł. s. 47-61.
27. Jan Kochanowski. Treny. Wrocław 1972
28. Dworzaczek. Hetman... s. 315-325.

29. Józef. Dutkiewicz. Grobowce rodziny Tarnowskich w kościele katedralnym w Tarnowie. Tarnów 1932 s. 32-55; Władysław Szczebak. Bazylika katedralna w Tarnowie. Przewodnik. Tarnów 1973 s. 34-39; Katalog zabytków sztuki w Polsce. T. 1: Województwo Krakowskie. Z. 13: Powiat Tarnowski. Warszawa 1953 s. 15; Żychliński, jw. s. 339-341.
30. Jan Kochanowski. Szachy. Warszawa 1966
31. Zob. Dworzaczek. Hetman... s. 326-332; Tarnów. Stare Miasto... T.1. s. 25-31.
32. Dworzaczek. Leliwici... s. 205-209; Żychliński, jw. s. 342.
33. Żychliński, jw. s. 342-379; Dworzaczek. Hetman... s. 333-430; Aleksandra Janas, Adam Wójcik. Zamek Tarnowskich w Dzikowie. Tarnobrzeg 1994 s. 18-23; Grażyna Grzegorska-Zajączkowska. Tarnowscy. Małopolskie rody i rodziny. Czas Krakowski 1993 nr 48 s. 14; zob. Ferdynand Hoesick. Stanisław Tarnowski. Rys życia i prac. T. 1. Warszawa 1906.
34. Janas, Wójcik, jw. s. 26-33, 95-114; Edward Chwalewik. Zbiory polskie. T. 1. Warszawa 1926 s. 76-78.
35. Janas, Wójcik, jw. s. 21.
36. Zob. Hoesick, jw.

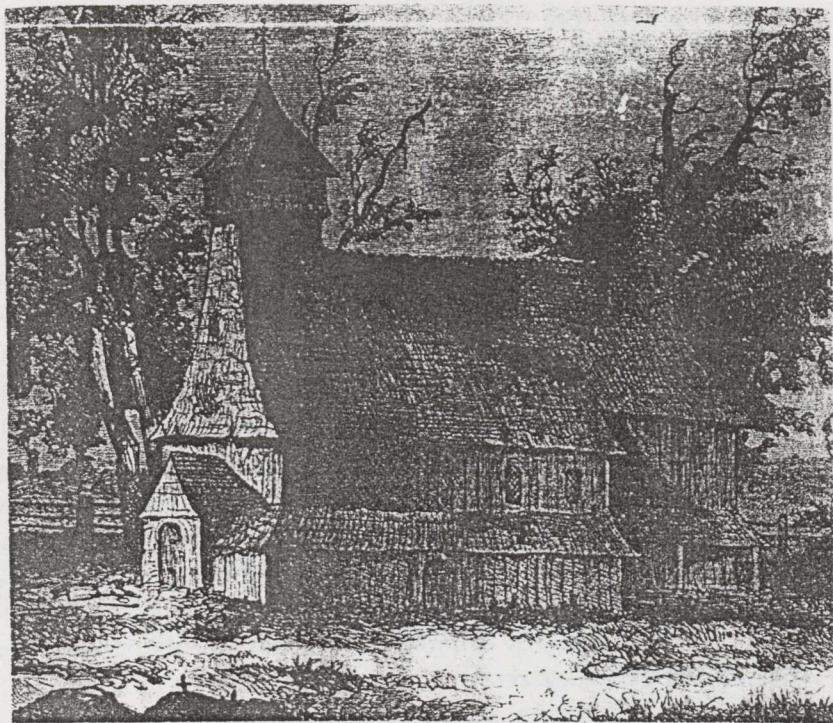

DZIEJE MIAST
TARNÓW - PRZEWORSK - TARNOBRZEG

Miasto **Tarnów** położone jest na pograniczu Kotliny Sandomierskiej i Pogórza Karpackiego. Granicę między nimi stanowi próg o wysokości od 100 do 150 m., którym Pogórze Karpackie opada do Kotliny Sandomierskiej. Obie te jednostki przecięte są (z południa na północ) dolinami dwóch rzek Dunajca i Białej. W przeszłości stanowiły one naturalne szlaki handlowe z południa, które krzyżowały się w okolicy Tarnowa z drugim głównym traktem handlowym wiodącym ze wschodu na zachód, biegnącym wzdłuż progu Pogórza Karpackiego ¹.

Na podstawie badań archeologicznych ustalono, że tereny Tarnowa i najbliższych okolic były penetrowane przez człowieka od czasów prehistorycznych. Najstarsze ślady pobytu człowieka w tym rejonie pochodzą z późnego paleolitu i mezolitu (okres zbieracko-łowiecki). Z młodszej epoki kamienia - neolitu (okres rolników i hodowców) odkryty materiał archeologiczny jest bardziej różnorodny i jest go więcej. Są też ślady stałego lub czasowego osadnictwa na tym terenie. Znaleźiska z okresu halsztackiego (700-400 lat p.n.e.) dowodzą trwałego osadnictwa. W rejonie wsi Zawada istniał wówczas gród obronny (kultura łużycka) a otwarte osady znajdowały się na terenie dzisiejszego Tarnowa (rynek), Chyszowa, Krzyża i Tarnowca. Odkryto również ślady cmentarzyska, które znajdowało się na wzniesieniu, w miejscu, gdzie w średniowieczu wzniesiono miasto. Na przełomie okresu przedrzymskiego i wpływów rzymskich (II-I w. p.n.e. / I-IV w. n.e.) na terenie Tarnowca funkcjonowała rozległa osada (kultura przeworska).

We wczesnym średniowieczu w IX w. powstało w Zawadzie potężne grodzisko, wchodzące prawdopodobnie w skład organizacji plemiennej Wiślan. Uważane jest ono za jedno z największych grodów obronnych wczesnośredniowiecznej Polski. Pod koniec XI w. część terenu na południe od Wątku (m.in. Góra Św. Marcina. Zawada, Tarnowiec) przeszła na własność klasztoru benedyktynów tynieckich (nadanie księżnej Judyty, żony Władysława Hermana). Na terenie istniejącej w okolicach Zawady i Tarnowca osady OO. Benedyktyni wzniesli drewniany

23. Kościół p.w. św. Marcina.

Drzeworyt M. Kucza z poł. XIX wieku.

kościół p.w. Św. Marcina (najpóźniej XII wiek), od którego wzięła swą nazwę Góra Św. Marcina. Istnienie tego kościołka udokumentowane jest pod datą 1123, kiedy legat papieski na Polskę i Węgry kardynał Idzi, zatwierdził klasztorowi tynieckiemu nadanie księżnej Judyty. Osada ta nazwana jest w późniejszych źródłach Tarnowem Małym - Tarnowcem i należy do domeny króla Władysława Łokietka (być może od roku 1311).

Druga osada związana z patronatem rycerskim ukształtowała się opodal Tarnowca, w rejonie późniejszego miasta i potwierdzona jest dokumentem z 1309 roku. Nazwana została Tarnowem Wielkim. Przed rokiem 1327 właścicielem Tarnowa Wielkiego był Spycimir, wojewoda krakowski, który w 1327 nabył od Leonarda Rowity pozostałą część osady, a rok później Władysław Łokietek nadał wojewodzie Tarnów Mały (Tarnowiec), przyznając obu wsiom prawo średzkie (magdeburskie). Już wkrótce stały się one podstawą do założenia nowego miasta. Tymczasem Spycimir rozpoczął akcję kolonizacyjną i uzyskał od bp. krakowskiego Jakuba Grota przywilej zwalniający na 20 lat od dziesięciny wszystkie nowo lokowane wsie. W tym też okresie prawdopodobnie rozpoczął budowę zamku na Górze Św. Marcina, gdyż już w 1331 r. erygowana została kaplica zamkowa².

7 marca 1330 r. Spycimir Leliwita, wojewoda krakowski, otrzymał od Władysława Łokietka akt lokacji miasta Tarnowa³. Dokument przyznawał miastu prawo magdeburskie, określał formę władzy jako samorządową (sześciu rajców z burmistrzem na czele). Rada posiadała władzę sądowniczą i skarbową, czuwała nad porządkiem publicznym i strzegła moralności mieszkańców.

Miasto przyjęło za swoje godło **herb Leliwa**. Nie jest jednoznacznie ustalone skąd wzięła się **nazwa Tarnowa** i co ona oznacza. Niektórzy historycy wywodzili ją od słowa "**Tarn**", będącego imieniem tajemniczego rycerza, założyciela i właściciela osady, rzekomo protoplasty rodu Leliwitów⁴. Długosz wyprowadził "Tarnów" od **krzewu tarniny (tarni)**, która miała obficie rosnąć na miejscu późniejszej osady. To

24. Herb Leliwa.

tłumaczenie zostało przyjęte niemal przez wszystkich autorów piszących o dziejach miasta, choć są i tacy, którzy nie podzielają tej opinii ⁵.

Do połowy XIV wieku kształtowały się założenia urbanistyczne i organizacyjne miasta. Na głównym placu targowym - rynku wzniesiono parterowy gotycki ratusz, od narożników placu wyprowadzono osiem ulic. Miasto otoczono wałami, suchą fosą i murami wzmocnionymi przez liczne baszty. Do miasta wiodły dwie bramy wjazdowe usytuowane w kierunku głównego szlaku handlowego z zachodu na wschód ⁶. Krzyżujące się tu trakty handlowe oraz liczne przywileje przyczyniły się bardzo do rozwoju gospodarczego Tarnowa i wzrostu zamożności mieszkańców. W latach 1330-1567 Tarnów był miastem prywatnym i dziedzicznym Leliwitów Tarnowskich. Dzięki ich możliwemu protektoratowi nastąpił dynamiczny rozwój gospodarczy i kulturalny miasta. Szybko rozwinęło się rzemiosło, które od końca XIV wieku przyjęło organizację cechową. W XV w. było w Tarnowie 12 cechów zrzeszających 32 rzemiosła ⁷.

Największe ożywienie kulturalne i intelektualne Tarnowa nastąpiło w czasach mecenatu **hetmana Jana Tarnowskiego (1488+1561)**. Do tarnowskiej rezydencji na Górze Św. Marcina zjeżdżali najwybitniejsi humaniści, naukowcy i artyści renesansu polskiego. Sprowadzony do Tarnowa przez hetmana włoski artysta Jan Maria Padovano ozdobił kolegiatę wspianiałymi pomnikami nagrobnymi i prowadził przebudowę ratusza, nadając mu piękny renesansowy charakter. Miasto otrzymało nowy pierścień murów obronnych, które wzmocniono licznymi półbasztami (1531-1543). Powstają liczne pobożne fundacje ⁸. Dzięki fundacji Jana Tarnowskiego XV-wieczna szkoła parafialna podniesiona została do godności filii Wszechnicy Jagiellońskiej tzw. akademioły (1559) ⁹. Po śmierci ostatniego potomka linii hetmańskiej Jana Krzysztofa (1567) hrabstwo tarnowskie przeszło w ręce księcia Konstantego Ostrońskiego, męża Zofii Tarnowskiej. Kolejnymi właścicielami miasta były możnowładcze rodziny

Konstanty książę na Ostrogu, wojew. kijowski, † około r. 1587
żona Zofia z hr. Tarnowskich † 1. lipca 1570.

Janusz kasztelan krakowski † 1620 1. ż. Zuzanna de Sereďy 2. ż. Oleszka Sanguszko 3. ż. Teofila Tarłówna	Konstanty krajczy W. Ks. Lit. zmarł bezpotomnie	Paweł zmarł za młodu bezpotomnie	Aleksander wojewoda wołyński † 1603 ż. Anna ze Sternbergu	Katarzyna ks. Krzysztofowa Ra- dziwiłłowa † 1579	Elżbieta 1-vo J. Kiszkowa 2-vo Krz. Radziwiłłowa
z 1. małżeństw.: Eleonora Eufrozyna 1-vo Jazło- wiecka 2-vo J. Ra- dziwiłłowa † bezdziet.	z 2. małżeństw.: Konstancja margrab. na Mirowie	z 3. małżeństw.: Janusz Włodzimerz † w młodym wieku	Adam † w mło- dości	Janusz † za młodu	Konstanty † za młodu
Władysław Dominik wojewoda krakowski 1. ż. Zofia Pudencyanna z Borku † bezdzietna 2. ż. Katarzyna z Sobieszyzna	Franciszek † bezpotomny	Janusz Izydor † bezpotomny	Konstanty † bezpotomny	Katarzyna Tomaszowa Zamojska Anna Aloj- zya Chod- kiewiczowa wдова bezdzietna wstąpiła do klasztoru	Zofia Stanisła- wowa Lubomir- ska Krystyna, Konstancja, Aleksander, Jerzy i Konstanty
Aleksander Janusz wojewódzic krakow. † bezpotomny	Teofila Ludwika 1-vo Dymitrowa Wi- śniowiecka bezdziet. 2-vo Józefowa Lubo- mirska		Jan Zamojski wojew. i gen. kijow.	Gryzelda ż. Jeremiego Wiśniowiec- kiego Michał Korybut Wiśniowiecki król polski † bezpotomny	Aniela ż. Aleksandra Koniecpol- skiego Stanisław Koniecpolski † bezpotomny
Aleksander Do- minik , starosta sandomierski † bezpotomnie około r. 1723	Teresa księżna Neuburg	Marya Anna 2. ż. księcia Pawła Karola Sanguszki Janusz Aleksan- der ostatni ordynat ostrogski † bezpotomnie			

25. Tablica genealogiczna XX. Ostrogskich.

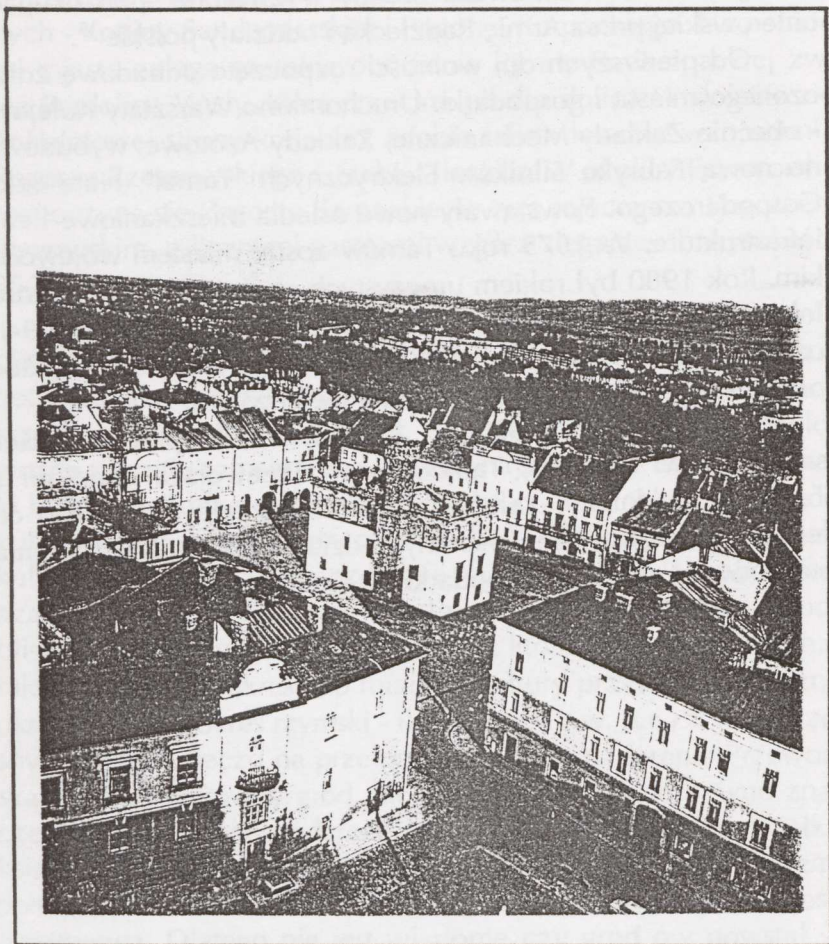
Odbitka z: J. Leniek, Fr. Herzig, Fr. Leśniak. Dzieje miasta Tarnowa.
Tarnów 1911 s. 101

Ostrogskich, Zasławskich, Zamojskich, Koniecpolskich, Lubomirskich i Sanguszków (1567-1787) ¹⁰. Nowi dziedzice nie angażowali się w sprawy miasta i traktowali je jako źródło dochodów. Zapowiedzią upadku Tarnowa była straszliwa zaraza, tzw. "morowe powietrze", która nawiedziła miasto na przełomie 1652/1653 roku. Zmarło wtedy ok. dwóch tysięcy mieszkańców miasta i okolic. Potem przyszyły pożary i najazd szwedzki z 1655 roku. W XVIII wieku przetoczyły się tędy armie szwedzkie, saskie i rosyjskie a na koniec wojska Konfederatów Barskich. Wszystkie pobierały wysokie kontrybucje w pieniądzu i żywności, co przyczyniło się do pogłębienia kryzysu.

Skutkiem rozbioru Polski z roku 1772 Tarnów znalazł się w granicach zaboru austriackiego. Rozpoczął się, trwający blisko 150 lat, okres niewoli narodowej. Do miasta wkroczyło wojsko, ogłoszono uniwersał rozbiorowy, a władze miasta i jego mieszkańcy złożyli przysięgę homaginalną. Nastąpiły istotne zmiany statusowe miasta, które przestało być własnością prywatną. Austria zapewniła sobie stopniowy wpływ na sprawy miejskie i wydatnie ograniczyła działalność samorządu. Tarnów stał się ośrodkiem obwodu - cyrkułu, podległego bezpośrednio Guberni lwowskiej (1782) ¹². W roku 1783 cesarz Józef II utworzył Diecezję Tarnowską, którą dopiero w trzy lata później, **13 marca 1786 r.**, kanonicznie erygował papież Pius VI ¹³. W 1809 r. stacjonowały w mieście oddziały wojsk Księstwa Warszawskiego, które rozbudziły nadzieje wolnościowe. Ponownie ożyły one w momencie wybuchu powstania listopadowego, w którym wzięło udział wielu Tarnowian a wśród nich Józef Bem, późniejszy bohater Wiosny Ludów ¹⁴. Dwa lata później rozszalała się na ziemi tarnowskiej krwawa rabacja Jakuba Szeli, którego oddziały skierowały się przeciwko szlacheckim demokratycznym powstańcom ¹⁵. W czasie kolejnego narodowo-wyzwoleńczego powstania z roku 1863 w Tarnowie znajdowała się filia rządu narodowego, organizowano zbiórkę na zakup broni, amunicji i lekarstw dla walczących powstańców ¹⁶. W 2. poł. XIX rozpoczął się okres powolnego odrodzenia gospodarczego miasta. Jedną z

przyczyn było wybudowanie linii kolejowej z Krakowa do Lwowa przez Bochnię, Tarnów, Dębicę i uruchomienie połączenia z Tarnowa do Leluchowa przez Grybów i Nowy Sącz (1876) oraz powstanie tzw. szosy śląskiej. Wzdłuż tych tras wznoszono nowe zakłady pracy. W Tarnowie z tego okresu pochodzą m.in.: zakłady konfekcyjne, fabryka maszyn rolniczych, fabryka cykorii, tartaki i cegielnie. W samym mieście wzmógł się ruch budowlany, rozwinął się handel, wybudowano gazownię. Tarnów awansował z zacofanego galicyjskiego miasta do rangi drugiego po Krakowie ośrodka gospodarczego w Galicji Zachodniej.

W latach I wojny światowej przez Tarnów dwukrotnie przetoczył się front. **30 października 1918 r.** Tarnów odzyskał niepodległość, powołano radę regencyjną i rozbrojono posterunki austriackie. Następne lata przyniosły nasilenie się strajków i manifestacji robotniczych¹⁷. Druga wojna światowa rozpoczęła się w Tarnowie końcem sierpnia 1939 r., kiedy grupa niemieckich dywersantów podrzuciła bombę na dworcu kolejowym. W wyniku eksplozji zginęło 20 osób a 30 odniosło ciężkie rany. 6 i 7 września na linii Dunajca koło Zakliczyna i Wrblowic broniły się oddziały Armii "Karpaty" a pod Radłowem oddział *Boruta* Armii "Kraków". **8 września** wojska niemieckie wkroczyły do Tarnowa. Od samego początku rozpoczęła się pacyfikacja ludności cywilnej i eksterminacja Żydów. Pierwszy transport 732 więźniów politycznych wyruszył do Oświęcimia z tarnowskiego więzienia. W czerwcu 1942 roku gestapo przeprowadziło jedną z najbrutalniejszych akcji likwidacji ludności żydowskiej. W ciągu 8 dni zginęło ponad 12 tysięcy ludzi, w tym ok. 6 tys. dzieci i starców. Takie akcje powtarzały się jeszcze parę razy. Ostateczna likwidacja tarnowskiego getta nastąpiła we wrześniu 1944³ roku. Ogółem zamordowano w Tarnowie ponad 40 tysięcy osób. W 1943 r. (listopad - grudzień) w tarnowskim inspektoracie zakończono akcję scalania wojskowego podziemia w jedną Armię Krajową. Batalion AK *Barbara* stoczył w okolicach Ciężkowic całodniową walkę z przeważającymi siłami niemieckimi i nocą wyrwał się z okrążenia (wrzesień 1944). **18 stycznia 1945 r.**

26. Stare Miasto w Tarnowie. W centrum renesansowy ratusz.

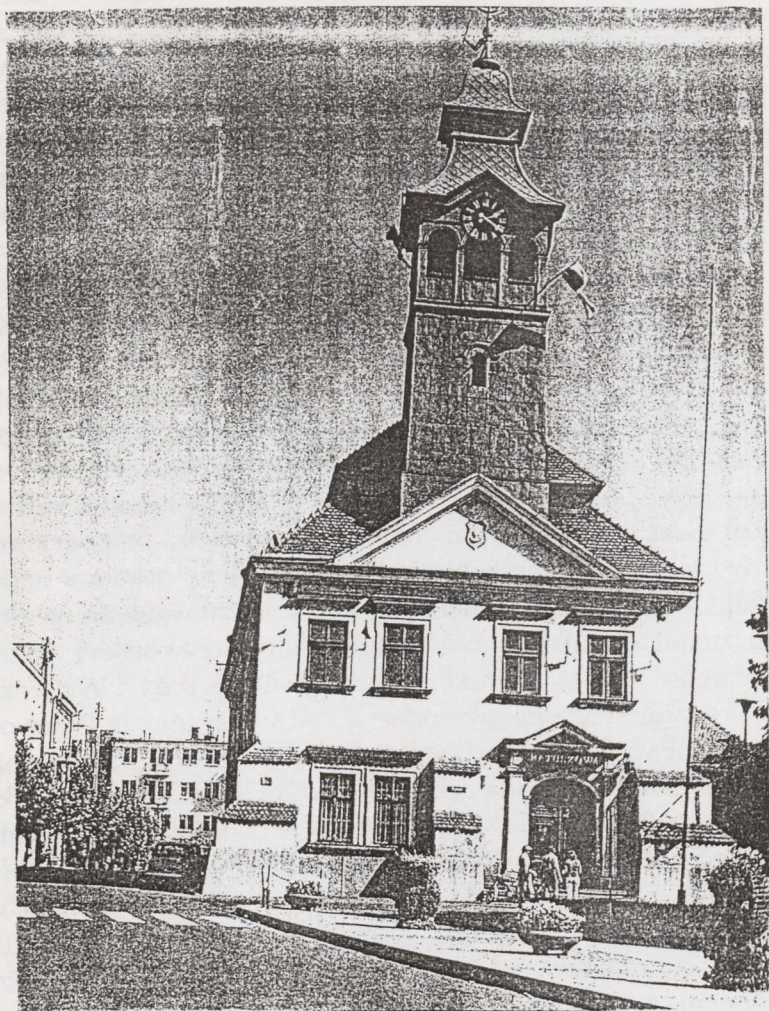
Tarnów i ziemia tarnowska zostały wyzwolone spod okupacji hitlerowskiej przez Armię Radziecką i oddziały polskie ¹⁸.

Od pierwszych dni wolności rozpoczęto odbudowę zniszczonego miasta i gospodarki. Uruchomiono Warsztaty Kolejowe - obecnie Zakłady Mechaniczne, Zakłady Azotowe, wybudowano nową Fabrykę Silników Elektrycznych "Tamel", Hute Szklą Gospodarczego. Powstawały nowe osiedla mieszkaniowe i cała infrastruktura. W 1975 roku Tarnów został miastem wojewódzkim. Rok 1980 był rokiem uroczystych obchodów **650 rocznicy lokowania miasta** przez Spycimira Leliwitę. W dniach 9-10 czerwca 1987 r. Tarnów gościł ojca świętego Jana Pawła II, który przybył do Polski z trzecią papieską pielgrzymką.

3 czerwca 1995 r. prezydenci i przedstawiciele samorządów Tarnowa, Tarnobrzega i Przeworska podpisali w Tarnowie deklarację założycielską "**Klubu Leliwa**", którego celem jest podejmowanie wspólnych działań promujących te miasta zarówno w sferze gospodarki jak i kultury.

Przeworsk leży na pograniczu dwóch krain fizjograficznych - Kotliny Sandomierskiej i Pogórza Karpackiego. Na północ od miasta zalega szerokie obniżenie Rynny Podkarpackiej zw. też Pradolina Wisły, którą przecina płaska dolina Wisłoka, a od południowej strony krajobraz zdobią faliste lessowe wzniesienia Pogórza Rzeszowskiego z rzeką Mleczką. W okolicy Przeworska rozpoczyna się Pogórze Karpackie, w tym rejonie zw. Pogórzem Dynowskim, z licznymi pasmami wzgórz sięgających wysokości 350-450 m. n.p.m.¹⁹

Osadnictwo w rejonie Przeworska sięga epoki neolitu - tj. okresu ok. 4000-1800 lat p.n.e. Badania archeologiczne potwierdzają istnienie ciągłości życia człowieka we wszystkich fazach rozwoju ludów i kultur. Znalezione są znaleziska archeologiczne z terenu samego Przeworska i najbliższych osiedli. Z epoki brązu pochodzą duże cmentarzyska ciałopalne, zaliczane do kultury łużyckiej pochodzące z lat 1000-650 p.n.e. Ludność tej kultury uważana jest powszechnie za prasłowian. W epoce żelaza, w obrębie dzisiejszego miasta, pojawiła się osada, a w pobliskiej Gaci ujawniono cmentarzysko, które ze względu na charakter znaleziska określono mianem kultury przyworskiej (późny okres lateński i okres rzymski - II w. p.n.e.-IV w. n.e.)²⁰. We wczesnym średniowieczu na przełomie X i XI w. na terenie Przeworska powstał warowny gród, który z czasem zyskał pewne znaczenie militarne i gospodarcze. W 981 roku Włodzimir Wielki, książę kijowski zajął Grody Czerwieńskie i odtąd obszar ziemi pomiędzy Sanem a Wisłokiem często zmieniał przynależność państwową. Dlatego nie jest wiadome czy gród ów powstał w czasach piastowskich czy też założony został przez książąt ruskich. Gród położony był na wzniesieniu zw. Kniże Grodziszcz (obecnie znajduje się tutaj kościół farny), w okresie X-XIII w. pełnił ważną funkcję obronną na pograniczu polsko-ruskim, strzegł także traktów handlowych z północy na południe i z zachodu na wschód, był ośrodkiem administracyjnym regionu, posiadał prawa targowe oraz prawdopodobnie był centrum lokalnej władzy kościelnej obrządku wschodniego.

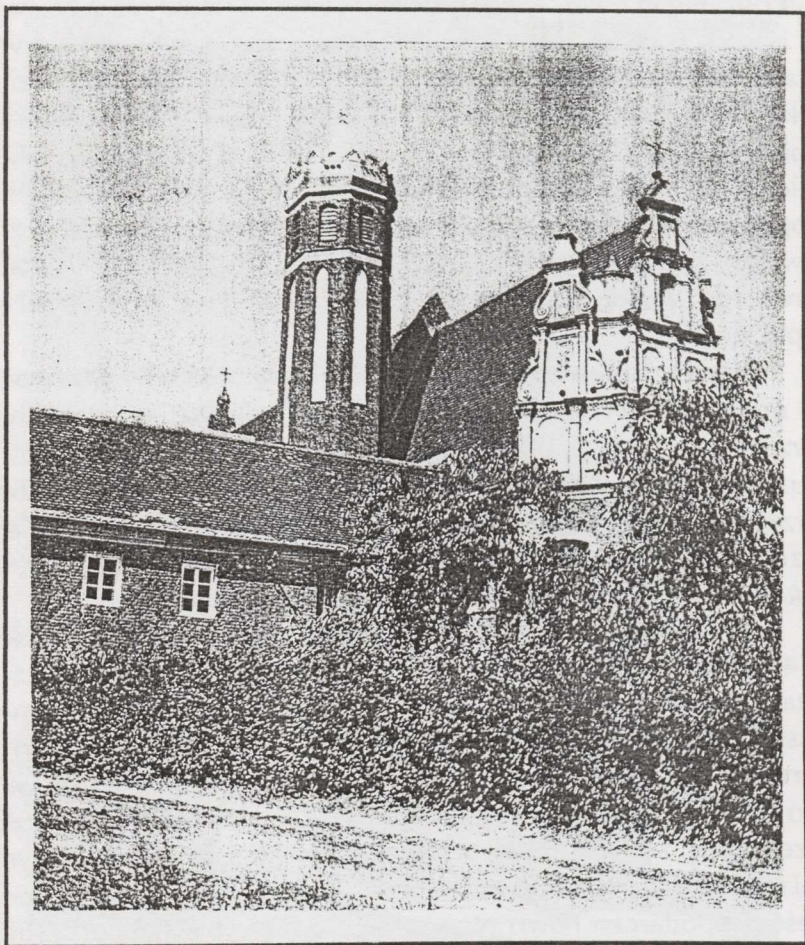

27. Ratusz w Przeworsku.

W XII i XIII wieku Przeworsk należał do Rusi, pozostając w zasięgu posiadłości księstwa przemyskiego, później halickiego. Był ośrodkiem bliżej nie określonej włości. Składał się z warowni i osady o charakterze wiejskim, która pełniła funkcję targowiska. Pierwsza historyczna wzmianka o Przeworsku pochodzi z roku 1281, z okresu kolejnego już sporu o Grody Czerwieńskie. Rok wcześniej, książę halicki Lew na czele wojsk ruskich i tatarskich najechał ziemie polskie, poniósł jednak klęskę pod Koprzywnicą. W odwecie książę Leszek Czarny wyruszył przeciw Rusi, zdobył i spalił wtedy "Pereworesk-grad" a mieszkańców jego wybił. Wiadomość tę znajdujemy w tzw. latopisie hipackim.

Nazwa **"pereworesk - preworsko - przeworesk - przeworsk"** ma starosłowiańskie pochodzenie. *"Perewora"* w znaczeniu *"przewora, zawora, przegroda"* wywodzi się od słowa *"wroti"* oznaczającego zamykanie bądź otwieranie. Stąd osada, która otrzymała taką nazwę, musiała być położona w miejscu jakiejś przeszkody, bądź sama mogła stanowić taką przeszkodę - *"przeszkoda w postaci grodu", "gród stanowiący zapórę"*²¹

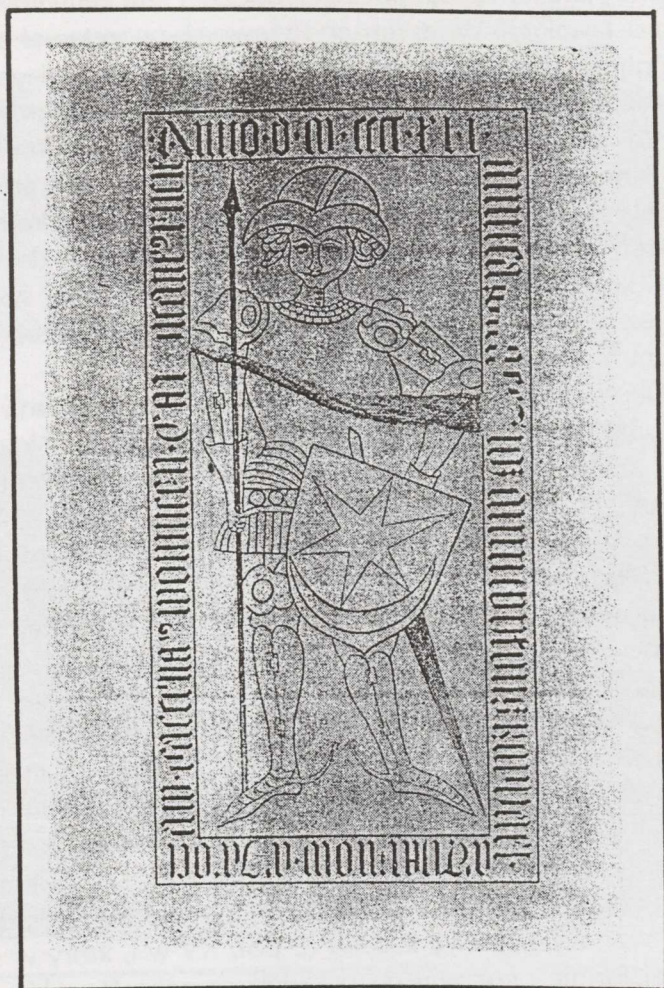
Po wyprawie Kazimierza Wielkiego na Ruś Halicką w roku 1340 ziemia przemyska wraz z Przeworskiem (1344) przeszła ostatecznie we władanie polskie. W 1387 r., po przyłączeniu Rusi do Korony, król Władysław Jagiełło nadał **Janowi Jaśkowi z Tarnowa (+1409)**, staroście ziemi ruskiej i kasztelanowi krakowskiemu, miasto Jarosław z przyległościami, w tym włość przeworską z osadą Przeworsko i tamtejszym grodem zwanym Kniaże Pole lub Kniaże Grodziszczce²². Jan z Tarnowa chcąc podnieść gospodarczo nowo otrzymane ziemie, **otrzymał od króla zezwolenie na lokowanie miasta wraz z przywilejem nadania wsi Przeworsko praw miejskich (na prawie magdeburskim)**. Przywilej opatrzony został datą **5 lipca 1394 r.** Jagiełło nadał miastu uprawnienia do odbywania targów i jarmarków oraz prawo składu towarów. Przeworsk posiadał również prawo do karania śmiercią (*ius gladii*), co do dziś symbolizuje ręka z mieczem na wieży ratuszowej. Miasto otrzymało **herb Leliwa**, rodowe

28. Klasztor OO. Bernardynów w Przeworsku (1461-1465).

godło swego założyciela. Syn Jana Jaśka z Tarnowa - Rafał z Tarnowa, Jarosławia dał początek bocznej linii Leliwitów - rodziny Jarosławskich. W jej rękach Przeworsk pozostawał przez blisko półtora wieku. Po bezpotomnej śmierci ostatniego z Jarosławskich - Hieronima (1521), dobra jarosławsko-przeworskie przeszły do Tarnowskich i pozostawały w ich posiadaniu do 1575 roku. Do 2 poł. XVIII w. Przeworsk był miastem prywatnym należącym najpierw do **Tarnowskich**, później drogą koligacji rodzinnych przeszedł do **Ostrogskich**, a od 1626 r. do **Lubomirskich**, którzy pozostawali w nim do końca I wojny światowej, choć już w końcu XVIII w. Przeworsk został królewskim wolnym miastem²³.

Okres największego rozkwitu Przeworska przypada na czas przynależności miasta do rodziny Tarnowskich. Lokacja miasta związana była z koniecznością nowego usytuowania przestrzennego, takiego aby spełniało warunki do dobrego i szybkiego rozwoju handlu i rzemiosła a przede wszystkim, do skutecznej obrony. Nowe miasto powstało na wzgórzu, początkowo ufortyfikowane zostało systemem wałów i fos, później (XV w.) otoczone murami z trzema bramami i pięcioma basztami. Wewnątrz miasta na obszernym rynku, już pod koniec XIV w., Jan Jasiek z Tarnowa wzniosł ratusz. W 1394 r. sprowadził z Miechowa zakon Kanoników Regularnych Stróżów Grobu Jezusowego zw. Bożogrobcami lub Miechowitami. Zakon mający również tradycje rycerskie, oprócz szerzenia wiary katolickiej, zajmował się szpitalnictwem i prowadzeniem szkół. Bracia otrzymali kościół p.w. Św. Katarzyny oraz teren zw. Grodziszcze. Później wzniesli tu nowy kościół (2 poł. XV w.), który w swojej gotyckiej formie przetrwał do naszych czasów. Przy klasztorze powstał szpital dla ubogich p.w. Św. Ducha (1 poł. XV w.). W 1461 r. **Rafał Tarnowski (1436+1492/93)**, marszałek wielki koronny, sprowadził do Przeworska zakon OO. Bernardynów. We wschodniej części miasta wzniesiono kościół i warowny klasztor który włączony został w system obronny miasta. Jest on pięknym gotyckim pomnikiem budowli sakralnej o cechach fortecznych, a

29. Rafał Tarnowski, kasztelan wojnicki, starosta ruski (zm. 1412).
Wizerunek z płyty nagrobkowej w kościele farnym w Przeworsku.

jego specyficzna architektura odzwierciedla zadania jakich podjęli się bernardyni w XV wieku. Było to szerzenie misji katolickich na Rusi Czerwonej z równoczesnym cywilizowaniem tych ziem oraz obrona okolicznej ludności przed najazdami ze wschodu²⁴. W 1512 r. **Jan Tarnowski (1488+1561)**, kasztelan wojnicki, późniejszy hetman wielki koronny, rozpoczął budowę nowych murów obronnych i renowację już istniejących. Przywileje królewskie i kolejnych właścicieli miasta przyczyniły się do rozwoju handlu i powstania licznych warsztatów rzemieślniczych, na czoło których wysunęła się potężna manufaktura tkaczy. W największym rozkwicie liczyła ponad 900 osób, jej wyroby znane były w całym kraju i poza jego granicami (Francja, Węgry, Niemcy, Wołoszczyzna). Szybko rosła liczba ludności i już w XV w. Przeworsk liczył 3360 mieszkańców, co dawało mu drugie miejsce wśród miast w ziemi przemyskiej (po Przemyślu a przed Jarosławiem i Rzeszowem). Od 1434 r. aż do pierwszego rozbioru Polski odbywały się w Przeworsku słynne roki sądowe (sądy dla szlachty).

Pod koniec XV w. (1489 i 1498) doznał Przeworsk znacznych zniszczeń spowodowanych najazdami Tatarów i Wołochów. Podobne najazdy powtarzały się jeszcze w następnym stuleciu. W XVII i XVIII wieku miasto przeżywało poważny regres spowodowany przyczynami ekonomicznymi jak również dziejowymi wydarzeniami (potop szwedzki, napady hord Rokoczego, przemarsze wojsk w wojnie północnej, walki przeciwko konfederatom barskim). Po pierwszym rozbiórze Polski (1772) wskutek ucisku zaborców miasto całkowicie upadło. Funkcjonowało jedynie parę cechów. Cech tkacki wyrabiał wtedy słynne jedwabne pasy zw. przeworskimi. Działała również papiernia i wytwórnia prochu (XVIII w.).

W 1862 r. na mocy ustawy Przeworsk wyłączony został spod władzy Lubomirskich i przestał być miastem prywatnym. W tym czasie duże znaczenie dla miasta miały nowe połączenia komunikacyjne - trakt cesarski z Krakowa do Lwowa oraz linia kolejowa na tej samej trasie (w czasie budowy traktu wyburzono

część starej zabudowy i murów obronnych miasta). Przeworsk zaczął powoli dźwigać się z upadku, ożywiać gospodarczo, politycznie i umysłowo. Wybudowano cukrownię, wzmożył się ruch budowlany, powstawały nowe szkoły, działało Towarzystwo Szkół Ludowych, Towarzystwo Muzyczne, Towarzystwo Dramatyczne, Towarzystwo Gimnastyczne "Sokół". Pod koniec I wojny światowej przeworskie organizacje patriotyczne czyniły przygotowania do przejęcia władzy. W październiku 1918 r. powołano Polską Organizację Narodową, rozbrojono garnizon austriacki i już **1 listopada** wywieszono na przeworskim ratuszu biało-czerwoną flagę.

W okresie międzywojennym nastąpił dalszy rozwój Przeworska, powstawały nowe organizacje społeczne i partie polityczne (socjaliści i ludowcy). Lata 1932, 1933 i 1936 zaznaczyły się wielkimi demonstracjami i strajkami chłopskimi organizowanymi przez ludowców.

10 września 1939 r. do Przeworska wkroczyli Niemcy i od razu rozpoczęli pacyfikację ludności żydowskiej a zaraz potem polskiej. Szybko powstał ruch oporu, największe siły posiadała Armia Krajowa i Bataliony Chłopskie. Miasto zostało wyzwolone **27 lipca 1944 r.**, powołano Miejską Radę Narodową, wkrótce Powiatową Radę Narodową. Rozparcelowano majątek Lubomirskich, rozpoczęło się odrodzenie gospodarcze i życie małego miasta w "nowym układzie sił politycznych". Zmodernizowano drogi, wybudowano wodociągi, przeprowadzono gazyfikację, powstały nowe osiedla mieszkaniowe i nowe zakłady przemysłowe. W latach siedemdziesiątych Przeworsk uczestni-
czył w dorocznych konkursach mistrza gospodarności zdobywając zawsze wysokie lokaty. Obecnie miasto pełni funkcję centrum produkcyjno-usługowo-handlowego dla okolicznych miejscowości i stanowi ważny ośrodek przemysłowy i administracyjny w tym regionie Polski. Aktywną działalność prowadzi Towarzystwo Przyjaciół Przeworska, miasta o bogatej przeszłości, interesujących miejscach i pamiątkach historycznych.

Miasto **Tarnobrzeg** leży na płaskiej wyżynie wzniesionej nad tarasem zalewowym Wisły, w rejonie tzw. Wzgórz Tarnobrzeskich, w Kotlinie Sandomierskiej. Na obszarze niewielkiego województwa tarnobrzeskiego wyróżnia się kilka jednostek fizjograficznych: Wyżynę Sandomierską, Wysoczyznę Tarłowską, Pogórze Szydłowskie, Nieckę Połaniecką, Kotlinę Sandomierską oraz południowo-zachodnią część Wyżyny Lubelskiej z Roztoczem Zachodnim ²⁵

W schyłkowej fazie paleolitu na terenie Wyżyny Sandomierskiej coraz częściej zaczęły się pojawiać ludy kultury zbieracko-łowieckiej. Bardzo często archeolodzy natrafiają tu na ślady osadnictwa z epoki neolitu, a przede wszystkim z okresu kultury łużyckiej (epoka brązu). Kontakty handlowe z cesarstwem rzymskim potwierdzone zostały znaleziskami archeologicznymi (okres wpływów rzymskich - II w. p.n.e. do V w. n.e.). Wtedy w okolicach Sandomierza powstała obszerna osada, w której odkryto jeden z najbogatszych grobów tzw. książęcy.

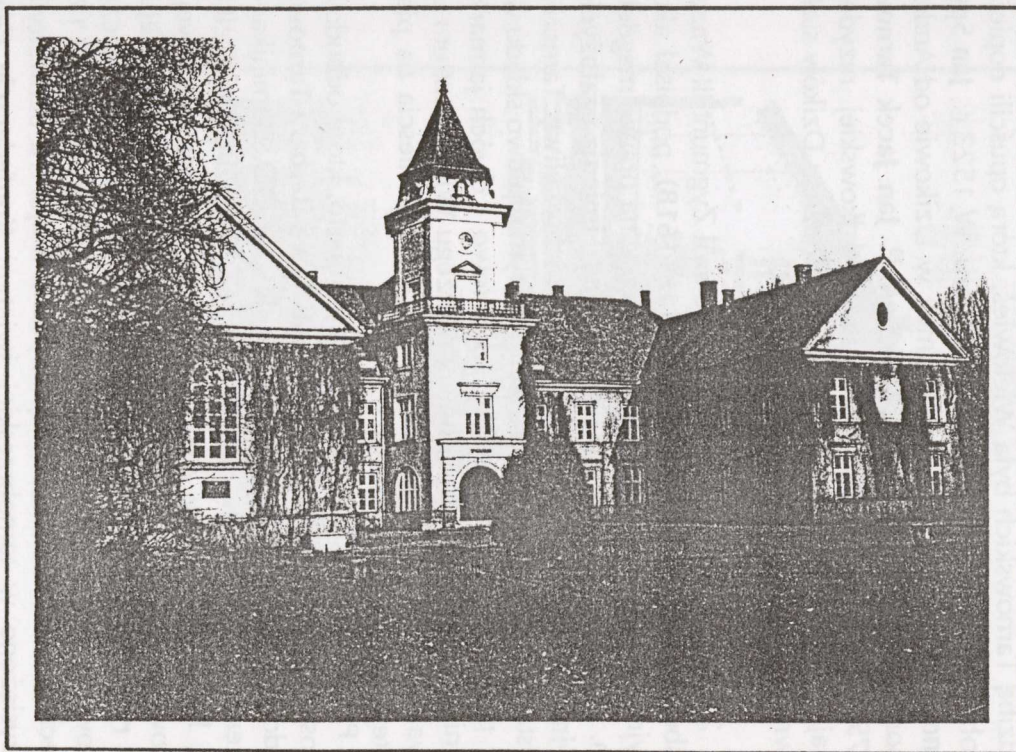
W IX w. na obszarze Małopolski istniało państwo Wiślan, które w tym czasie dzieliło się na Krakowian i Sandomierzan. Ośrodkiem władzy była prawdopodobnie Wiślica (późniejsze rodowe gniazdo Spycimira, kasztelana krakowskiego, założyciela rodu Leliwitów). Przez Wyżynę Sandomierską przebiegały ważne szlaki handlowe (np.: z Wrocławia lub Pragi przez Kraków, Sandomierz, Zawichost do Kijowa). W rozwoju gospodarczym tych ziem uczestniczyły zakony cysterskie w Wąchocku i Koprzywnicy. Osady przy traktach handlowych rozwijały się szybko, wysoki poziom osiągnęła architektura.

W XIII wieku ziemie te były wielokrotnie pustoszone przez najazdy ruskie i tatarskie, choć rycerstwo polskie próbowało zatrzymać pochód najeźdźców. Po okresie najazdów lokowano szereg miast na prawie magdeburskim - Koprzywnica, Opatów, Połaniec, Zawichost, Sandomierz. Droga nadań królewskich wielkie obszary ziemi przeszły w ręce rodów możnowładczych, odgrywających istotną rolę w życiu politycznym kraju - Bogoriowie, Odrowążę, Oleśnicy, Skotnicy, Szydłowieccy,

Tarnowscy. Rycerstwo ziemi sandomierskiej udzieliło zbrojnego poparcia Władysławowi Łokietkowi w jego walce o zjednoczenie Polski. Wtedy właśnie na arenę dziejów wkroczył Spycimir Leliwita, pan z Dębna, Piasku, Tarnowa i Melsztyna²⁶. Szybki rozwój ziem dzisiejszego województwa tarnobrzesckiego nastąpił za czasów Kazimierza Wielkiego, który zbudował tu wiele zamków obronnych a miasta otoczył murami. Panowanie Władysława Jagiełły ożywiło stary szlak nadwiślański a sam król często bywał w Wiślicy i Sandomierzu. Wiek XVI był w Małopolsce okresem wielkiego ożywienia gospodarczego i kulturalnego (duży wpływ reformacji, akademia arianśka w Rakowie, szkoły innowiercze w Pińczowie i Rakowie).

Ziemia tarnobrzescka bardzo ucierpiała w okresie potopu szwedzkiego. Toczono tu wojnę partyzancką ze Szwedami, którzy obok Kozaków, Wołochów i Siedmiogrodzian, nieśli powszechne zniszczenie. W następnym stuleciu kolejne liczne przemarsze i postoje wojsk rosyjskich i saskich pogłębiały kryzys gospodarczy. Pierwszy rozbiór Polski (1772) włączył te ziemie do zaboru austriackiego. W czasie powstania listopadowego i styczniowego województwo tarnobrzesckie stanowiło ważne zaplecze gospodarcze i militarne dla walczących wojsk.

Pierwsza wojna światowa przyniosła kolejne zniszczenia, zwłaszcza w czasie walk w 1914 i 1915 roku (Sandomierz, Koprzywnica i Klimontowa). Agresja hitlerowska zniweczyła plany budowy Centralnego Okręgu Przemysłowego, którego stolicą miał być Sandomierz. Szybko zawiązał się ruch oporu (AK, BCh, później AL), od razu podjęto wojnę partyzancką z wojskami niemieckimi. Wyzwolenie nastąpiło w 1944 roku. Odkrycie bogatych złóż siarki w 1953 r. przyczyniło się do szybkiego i dynamicznego rozwoju ziemi tarnobrzesckiej a szczególnie samego miasta Tarnobrzega.

30. Zamek Tarnowskich w Dzikowie.
Obecnie siedziba szkoły rolniczej.

Syn comesa Spycimira - **Rafał z Tarnowa (+1372/73)**, podkomorzy sandomierski, kasztelan wiślicki, poślubił w 1349 r. Dzierżkę z Wielowśi, która wniosła mu w posagu tę wieś oraz dwie inne w ziemi lubelskiej. Odtąd datuje się pobyt Tarnowskich w okolicach miejsc, gdzie później lokowano Tarnobrzeg²⁷. Siedzibą Tarnowskich była Wielowieś, którą opuścili dopiero w 2 poł. XVIII wieku po spaleniu się dworu. W 1522 r. **Jan Spytek Tarnowski (1493+1553)** nabył zamek w Dzikowie od Andrzeja Toporczyka z Ossolina (Ossolińskiego)²⁸. **Jan Jacek Tarnowski (1675+1718)** podjął się przebudowy dzikowskiej rezydencji nadając jej charakter barokowy. Od tego czasu Dzików stał się głównym gniazdem rodowym Leliwitów.

28 maja 1593 roku w Warszawie król Zygmunt III Waza na prośbę **Stanisława Tarnowskiego (1541+1618)**, podpisał akt lokacyjny dla nowego miasta, Tarnobrzega, na prawie magdeburskim. Miasto wzięło swą **nazwę od imienia założyciela, przyjmując jednocześnie herb Tarnowskich - Leliwę**. Tarnobrzeg powstał na gruntach wsi Miechocin, otrzymał prawo składu wina oraz prawo do dwóch targów tygodniowo i dwóch jarmarków rocznie. Gród założono na prawym brzegu Wisły, centrum usytuowano na wysokiej skarpie wiślanej a przedmieścia na piaszczystej równinie doliny Wisły²⁹.

Potop szwedzki bardzo zniszczył miasto, które odbudowane zostało dopiero w 1664 r. **Jan Stanisław i Barbara Tarnowscy** ufundowali w Tarnobrzegu kościół i klasztor OO. Dominikanów i przenieśli do kościoła cudowny obraz Matki Boskiej Dzikowskiej, który do tej pory znajdował się w kaplicy zamkowej w Dzikowie (1676). Król Jan III Sobieski **na mocy przywileju z 1681 r. połączył Dzików z Tarnobrzegiem** i od tej pory zaczęto Dzików nazywać Nowym Tarnowem lub Tarnodworem. **W 1734 r.** zjechała do Dzikowa elita polityczna kraju. Tu uchwalono i zaprzysiężono w tarnobrzeskiej świątyni **Konfederację Generalną zw. Dzikowską**, która była wyrazem poparcia dla króla Stanisława Leszczyńskiego i niepodległej Rzeczypospolitej.

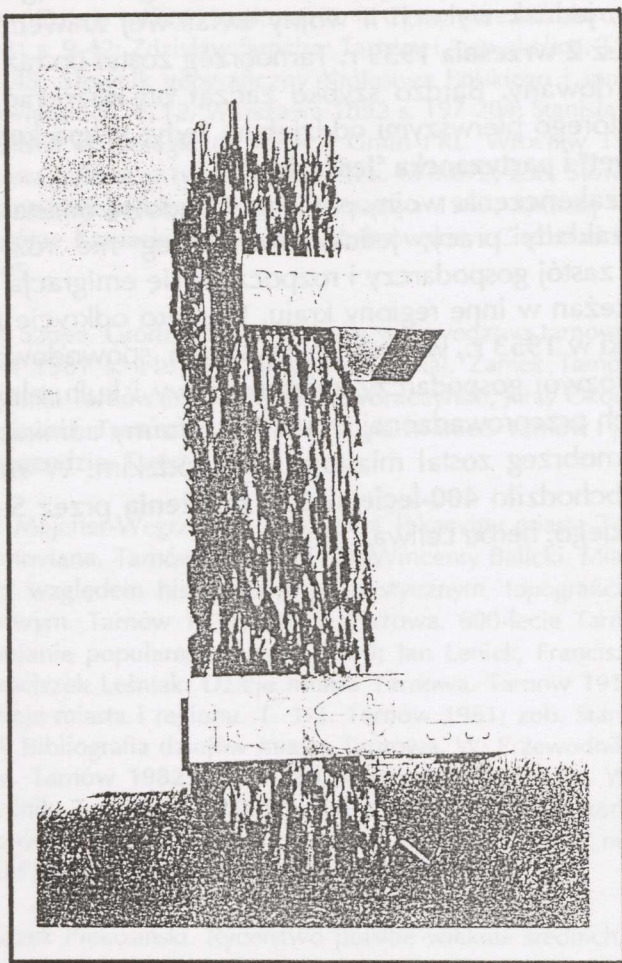

31. Budynek Urzędu Wojewódzkiego w Tarnobrzegu.

Powołano siły zbroje konfederacji i rozpoczęto akcję dyplomatyczną w celu obalenia króla Augusta III Sasa. Niestety w rok później armie saska i rosyjska rozbiły wojska konfederatów. Przez trzy lata utworzone oddziały zbrojne Konfederacji Barskiej, dowodzone przez Kazimierza Pułaskiego, odnosiły liczne zwycięstwa nad armią rosyjską. Po pierwszym rozbiore Polski Austriacy opanowali Tarnobrzeg, który jako miasto nadgraniczne odgrywało znaczącą rolę, zwłaszcza w okresach powstań narodowych.

Początek XIX w. był dla miasta bardzo ciężkim okresem, który spowodował upadek miasta (liczne przemarsze wojsk, nieurodzaje, klęski głodu, choroby, wylewy rzek, pożary). Przez cały ten czas dziedzice i mieszkańcy Dzikowa nieśli pomoc Tarnobrzeżanom. W 1846 r. **Jan Bogdan Tarnowski (1805+1850)** zorganizował obronę Tarnobrzega przed szalejącą w Małopolsce rabacją Jakuba Szeli. W dwa lata później utworzono w mieście Gwardię Narodową i zniesiono pańszczyznę, następnie powołano Urząd Powiatowy (1854). Mieszkańcy Tarnobrzega mieli swój udział w powstaniu narodowym z 1863 r. Ochotnicy tarnobrzescy, z 23 letnim **Juliuszem Tarnowskim (1840+1863)** na czele, przekroczyli Wisłę koło Szczucina i stanęli do walki pod Komorowem, gdzie prawie wszyscy polegli.

Na przełomie wieków uaktywnił się ruch społeczny, dzięki któremu założono m.in.: Kółko Rolnicze, Powiatową Kasę Oszczędności i Pożyczek, Towarzystwo Przemysłowo-Handlowe "Bazar", Powiatowe Biuro Pośrednictwa Pracy, Bibliotekę TSL, Towarzystwo Gimnastyczne "Sokół", Muzeum Powiatowe. Powstała w mieście pierwsza drukarnia, zaczęto wydawać czasopismo, wybudowano nowe szkoły³⁰. Jednak ciężkie warunki życia w mieście były powodem wczesnego budzenia się nastrojów lewicowych. W 1918 roku doprowadziły one do zorganizowania manifestacji chłopskiej, której wynikiem było proklamowanie Republiki Tarnobrzesckiej i utworzenie pierwszej w kraju władzy ludowej, rozpoczęły się grabieże majątków.

32. Pomnik z symbolem tarnobrzesckiej siarki.

Okres międzywojenny dawał Tarnobrzegowi szanse rozwoju dzięki planowanej budowie Centralnego Okręgu Przemysłowego, jednak wybuch II wojny światowej zniweczył te nadzieje. Już **2 września 1939 r.** Tarnobrzeg został po raz pierwszy zbombardowany. Bardzo szybko zaczął organizować się ruch oporu, którego pierwszymi oddziałami były: **grupa konspiracyjna "Odwet" i partyzancka "Jędrusie"**.

Po zakończeniu wojny podjęto odbudowę miasta i uruchomiono zakłady pracy, jednak Tarnobrzeg nie rozwijał się. Nastąpił zastój gospodarczy i rozpoczęła się emigracja młodych Tarnobrzeżan w inne regiony kraju. Dopiero odkrycie bogatych złóż siarki w **1953 r.**, we wsi Mokrzeszowa, spowodowało dynamiczny rozwój gospodarczy, mieszkaniowy i kulturalny miasta. W ramach przeprowadzonej w **1975 r.** reformy administracyjnej kraju Tarnobrzeg został miastem wojewódzkim. W **roku 1993** miasto obchodziło **400-lecie swego założenia** przez Stanisława Tarnowskiego, herbu Leliwa.

1. Tarnów. Dzieje miasta i regionu. T. 1: Czasy przedrozbiorowe. Tarnów 1981 s. 9-42; Zdzisław Simche. Tarnów i jego okolica. Tarnów 1930 s.1-45; Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 12. Warszawa 1892 s. 197-204; Stanisław Rospond. Słownik etymologiczny Miast i Gmin PRL. Wrocław 1984 s. 394; Miasta polskie w tysiącleciu. T. 1. s. 670-672; zob. Słownik geograficzno-krajoznawczy Polski. Warszawa 1983; Andrzej Matuszczyk. Pogórze Karpackie, Wielickie, Rożnowskie i Ciężkowickie. Tarnów 1995.

2. Maciej Szope. Grodziska i zamczyska województwa tarnowskiego. Tarnów 1981 s. 113-121; Krzysztof Moskał. Zamek Tarnowski. Przewodnik. Tarnów 1996; Eligiusz Dworaczyński, Jerzy Okoński. Zamek tarnowski. Tarnów 1986; zob. Renata Iwaniec. Tarnów i jego okolica w legendzie. Tarnów 1995.

3. Alicja Majcher-Węgrzynek. Dokument lokacyjny miasta Tarnowa. W: Tarnoviana. Tarnów 1985 s. 7-10; Wincenty Balicki. Miasto Tarnów pod względem historycznym, statystycznym, topograficznym i naukowym. Tarnów 1831; Aniela Piszowa. 600-lecie Tarnowa. Opowiadanie popularne. Tarnów 1930; Jan Leniek, Franciszek Herzig, Franciszek Leśniak. Dzieje miasta Tarnowa. Tarnów 1911; Tarnów. Dzieje miasta i regionu. T. 1-3. Tarnów 1981; zob. Stanisław Wróbel. Bibliografia dziejów miasta Tarnowa. W: Przewodnik po Tarnowie. Tarnów 1982 s. 181-188; Tarnów. Stare Miasto. Wielki przewodnik. T. 1. Tarnów 1994 s. 40-42, 91-96; Jerzy Okoński. Wokół sporów o genezę Tarnowa. Zeszyty Tarnowskie 1987 nr 6 s. 7-19; Józef Dutkiewicz. Tarnów. Warszawa 1954.

4. Franciszek Piekosiński. Rycerstwo polskie wieków średnich. T. 2. Kraków 1896 s. 108, 119.

5. Janusz Bogacz. Skąd Tarnów swą nazwę wywodzi? Czy Długosz miał rację? Tarnowski Magazyn Informacyjny Temi 1995 nr 36 s. 6; Aleksander Bruckner. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa 1970 s. 566.

6. Andrzej B. Krupiński. Tarnów. W: Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce. Odbudowa i konserwacja. T. 1: Miasta historyczne. Warszawa 1986 s. 477-496.
7. Stanisław Wróbel. Z dziejów rzemiosła cechowego w Tarnowie w XIV-XVIII wieku. Kraków 1985.
8. Katalog zabytków sztuki w Polsce. T. 1: Województwo Krakowskie. Z. 13: Powiat Tarnowski. Warszawa 1953 s. 12-22; Władysław Szczebak. Bazylika katedralna w Tarnowie. Przewodnik. Tarnów 1973; Józef Dutkiewicz. Grobowce rodziny Tarnowskich w kościele katedralnym w Tarnowie. Tarnów 1932; Edward Chwalewik. Zbiory polskie. T. 2. Warszawa, Kraków 1927 s. 239-244; Franciszek Herzig. Katedra niegdyś kolegiata w Tarnowie. Tarnów 1900; Piotr Krakowski. Pomnik nagrobny Ks. Ostrogskich. W: Studia renesansowe. T. 2. Wrocław 1957 s. 263-302; Włodzimierz Dworzaczek. Hetman Jan Tarnowski. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego. Warszawa 1985 s. 250-281; Stanisław Wałęga. Dwór hetmana Jana Tarnowskiego. Tarniny 1995 nr 11-12 s. 18-19; Józef Tomasz Frazik, Wiesław Borek. Dawny kościół i klasztor bernardynów w Tarnowie. Próba odtworzenia. Teka Komisji Urbanistyki i Architektury. T. XXIII 1989/1990 s. 211-217; Piszowa, jw. s.23-46.
9. Zygmunt Ruta. Szkoły tarnowskie w XV-XVIII wieku. Wrocław 1968 s. 34-39.
10. Tarnów. Stare... T. 1. s. 25-31; Piszowa, jw. s. 9-17.
11. Tarnów. Stare... T. 1. s. 35-88.
12. Bronisław Jaśkiewicz, Stanisław Potępa. Tarnów pod zaborem austriackim. Tarnów 1975; Piszowa, jw. s. 53-71.
13. Bolesław Kumor. Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji. 1786-1985. Kraków 1985 s. 38-52.
14. Jan Galicz. Generał Józef Bem. Jego życie i czyny. Cieszyn 1927; Generał Józef Bem. Syn miasta Tarnowa. Tarnów 1974.
15. Marian Morawczyński. Rzeź 1846 r. Dębica, Pilzno, Tarnów i okolice. Tarnów 1992.

16. Andrzej Kunisz. Udział ziemi tarnowskiej w powstaniu styczniowym. Kraków 1990.
17. Piszowa, jw. s. 72-96; Stanisław Potępa. Tarnów międzywojenny. 1918-1939 (Kronika). Tarnów 1988; tenże. Przed wojną w Tarnowie. T. 1-3. Tarnów 1990.
18. Aleksandra Pietrzyk. Ziemia tarnowska w latach okupacji hitlerowskiej. Kronika wydarzeń. Zeszyty Tarnowskie 1972 nr 4 s. 77-97; też. Tarnowskie więzienie jako ostatni etap przed Oświęcimiem. Zeszyty Tarnowskie 1971 nr 3 s. 37-44; też. Region tarnowski w okresie okupacji hitlerowskiej. Polityka okupanta i ruch oporu. Warszawa, Kraków 1984; Stanisław Derus. Szli partyzanci. Zarys działalności I Batalionu 16 pp. Armii Krajowej Ziemi Tarnowskiej kryptonim "Bar bara" w 1944 r. Lubaszowa 1994.
19. Stanisław Kłos. Przeworsk i okolice. Rzeszów 1988 s. 5-7; zob. Geologia i surowce mineralne Polski. Warszawa 1970.
20. Zob. Kazimierz Godłowski, Janusz K. Kozłowski. Historia starożytna ziem polskich. Warszawa 1983; Jerzy Gąssowski. Kultura pradziejowa na ziemiach polskich. Zarys. Warszawa 1985.
21. Rospond, jw. s. 310-311; Miasta polskie... T. 2. s. 379-380; Słownik geograficzny... T. 9 s. 183-186.
22. Siedem wieków Przeworska. Szkice, studia i materiały z dziejów miasta. Rzeszów 1974 s. 64-67; zob. Franciszek Młynek, Józef Benbenek. Przeworsk i okolice. Warszawa 1960; Kłos, jw.; Józef Benbenek. Przeworsk. Rzeszów 1973; Włodzimierz Jawczak. Przeworsk. Warszawa 1981.
23. Józef Benbenek. Ekspozaty muzealne o dziejach Przeworska. Przeworsk 1983 s. 27-32.
24. Jerzy Koziarz. Bernardyni. W: Diecezja Przemyśla w latach 1939-1945. T. 3: Zakony. Przemyśl 1990 s. 40-123.
25. Barbara Radzimowska. Położenie, obszar, granice. W: Tarnobrzeskie zaprasza. Rzeszów 1987 s. 3-7; zob. Słownik geograficzno-krajoznawczy Polski. Warszawa 1983.

26. Zob. Dworzaczek. Leliwici...
27. Tamże, s. 95, 97 n.
28. Zob. Aleksandra Janas, Adam Wójcik. Zamek Tarnowskich w Dzikowie. Tarnobrzeg 1994.
29. Zob. Tarnobrzskie zaprasza. Rzeszów 1987; Wanda Mołoń. Tarnobrzeg. Rzeszów 1980; Edward Antończyk. Tarnobrzeg 1593-1993. Kalendarium ważniejszych wydarzeń. Tarnobrzeg 1993; Janas, Wójcik, jw.; Rospond, jw. s. 393; Miasta polskie... T. 2. s. 391-392; Słownik geograficzny T. 12 s. 183-185.
30. Antończyk, jw. s. 13-19.

WYKAZ LITERATURY

WYKAZ LITERATURY

- Antończyk Edward.** Tarnobrzeg 1593-1993. Kalendarium ważniejszych wydarzeń. Tarnobrzeg 1993
- Balicki Wincenty.** Miasto Tarnów pod względem historycznym, statystycznym, historycznym i naukowym. Tarnów 1831
- Benbenek Józef.** Ekspozaty muzealne o dziejach Przeworska. Przeworsk 1983
- Benbenek Józef.** Przeworsk. Rzeszów 1973
- Bieniak Janusz.** Rozmaitość kryteriów badawczych w polskiej genealogii średniowiecznej. W: Genealogia. Problemy metodyczne w badaniach nad polskim społeczeństwem średniowiecznym na tle porównawczym. Rozprawy. Toruń 1982 s. 131-148
- Bogacz Janusz.** Skąd Tarnów swą nazwę wywodzi? Czy Długosz miał rację? Tarnowski Magazyn Informacyjny TEMI 1995 nr 36 s. 6
- Bogatyński Władysław.** Hetman Tarnowski 1488-1561. Kraków 1913
- Bogatyński Władysław.** Hetman Jan Tarnowski. W czterechsetlecie bitwy pod Obertynem. Kraków 1931
- Brukner Aleksander.** Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa 1970
- Chwalewik Edward.** Zbiory polskie. T. 1-2. Warszawa 1926
- Czacki Tadeusz.** Dzieła. T. 3. Poznań 1845
- Czołowski Antoni.** Bitwa pod Obertynem 1531. Lwów 1931
- Długosz Jan.** Historia Poloniae libri XII. W: Opera omnia. T. 3. Kraków 1876-1878

- Derus Stanisław.** Szli partyzanci. Zarys działalności I Batalionu 16 pp. Armii Krajowej Ziemi Tarnowskiej kryptonim "Barbara" w 1944 r. Lubaszowa 1994
- Dutkiewicz Józef.** Tarnów. Warszawa 1954
- Dutkiewicz Józef.** Grobowce rodziny Tarnowskich w kościele katedralnym w Tarnowie. Tarnów 1932
- Dworaczyński Eligiusz, Okoński Jerzy.** Zamek tarnowski. Tarnów 1986
- Dworzaczek Włodzimierz.** Hetman Jan Tarnowski. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego. Warszawa 1985
- Dworzaczek Włodzimierz.** Leliwici Tarnowscy. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego. Wiek XIV-XV. Warszawa 1971
- Frazik Józef Tomasz, Borek Wiesław.** Dawny kościół i klasztor bernardynów w Tarnowie. Próba odtworzenia. Teka Komisji Urbanistyki i Architektury 1989/1990. T. XXIII s. 211-217
- Gąsowski Jerzy.** Kultura pradziejowa na ziemiach polskich. Zarys. Warszawa 1985
- Galicz Jan.** Generał Józef Bem. Jego życie i czyny. Cieszyn 1927
- Generał Józef Bem Syn miasta Tarnowa. Tarnów 1974
- Geologia i surowce mineralne Polski. Warszawa 1970
- Godłowski Kazimierz, Kozłowski Janusz K.** Historia starożytna ziem polskich. Warszawa 1983
- Górzyński Sławomir, Kochanowski Jerzy.** Herby szlachty polskiej. Warszawa 1992
- Grzegorska-Zajączkowska Grażyna.** Tarnowscy. Małopolskie rody i rodziny. Czas Krakowski 1993 nr 48 s. 14
- Herb miasta. Z historii Tarnowa. Informator Kulturalny Województwa Tarnowskiego 1970 s. 28-30

- Herzig Franciszek.** Katedra niegdyś kolegiata w Tarnowie wraz z krótką wzmianką o innych kościołach tarnowskich. Szkic historyczny. Tarnów 1900
- Hoesick Ferdynand.** Stanisław Tarnowski. Rys życia i prac. T. 1. Warszawa 1906
- Iwaniec Renata.** Tarnów i jego okolice w legendzie. Tarnów 1995
- Jaśkiewicz Bronisław, Potępa Stanisław.** Tarnów pod zaborem austriackim. Tarnów 1975
- Janas Aleksandra, Adam Wójcik.** Zamek Tarnowskich w Dzikowie. Tarnobrzeg 1994
- Januś Dariusz.** Leliwa. Tarnowski Magazyn Informacyjny 1980 nr 1 s. 10
- Jawczak Włodzimierz.** Przeworsk. Warszawa 1981
- Kłos Stanisław.** Przeworsk i okolice. Rzeszów 1988
- Katalog zabytków sztuki w Polsce. T. 1: Województwo Krakowskie. Z. 13: Powiat Tarnowski. Warszawa 1953
- Kiryk Feliks.** Tarnowskich geneza. Tarniny 1993 nr 10 s. 12
- Klejnoty Długoszowe. T. 10. Kraków 1930
- Kleszcz Franciszek.** Monografia Wiewiórki. /maszynopis/
- Kochanowski Jan.** Szachy. Warszawa 1966
- Kochanowski Jan.** Treny. Wrocław 1972
- Koziarz Jerzy.** Bernardyni. W: Diecezja Przemyśla w latach 1939-1945. T. 3: Zakony. Przemyśl 1990 s. 40-123
- Krakowski Piotr.** Pomnik nagrobny Ks. Ostrogskich. W: Studia Renesansowe. T. 2. Wrocław 1957 s. 263-302

Krupiński Andrzej B. Gniazdo rodu Leliwitów. Zamek w Melsztynie. Tarnów 1982

Krupiński Andrzej B. Tarnów. W: Zabytki Urbanistyki i architektury w Polsce. Odbudowa i konserwacja. T. 1: Miasta historyczne. Warszawa 1986 s. 477-496

Kumor Bolesław. Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji. 1783-1985. Kraków 1985

Kunisz Andrzej. Udział ziemi tarnowskiej w powstaniu styczniowym. Kraków 1990

Leniek Jan. Kronika OO. Bernardynów w Tarnowie. W: Sprawozdanie Dyrekcji i C.K. Gimnazjum w Tarnowie za rok szkolny 1893/1894. Tarnów 1894

Leniek Jan, Herzig Franciszek, Leśniak Franciszek. Dzieje miasta Tarnowa. Tarnów 1911

Młynek Franciszek, Benbenek Józef. Przeworsk i okolice. Warszawa 1960

Majcher-Węgrzynek Alicja. Dokument lokacyjny miasta Tarnowa. W: Tarnowiana. Tarnów 1985 s. 7-10

Matuszczyk Andrzej. Pogórze Karpackie, Wielickie, Rożnowskie i Ciężkowickie. Tarnów 1995

Matuszczyk Andrzej, Orliński Norbert, Zinkow Julian. Małopolska południowo-zachodnia. Przewodnik. Warszawa 1991

Miasta polskie w tysiącleciu. T. 1. Wrocław, Warszawa, Kraków 1967

Mikucki Stanisław. Rycerstwo słowiańskie w Wapenboek Gerlego. Studia Źródłoznawcze. T. 3. Poznań 1958

Mołoń Wanda. Tarnobrzeg. Rzeszów 1980

Morawczyński Marian. Rzeź 1846 r. Dębica, Pilzno, Tarnów i okolice. Tarnów 1992

- Morawczyński Marian.** Szlakami pióra. Związki regionu tarnowskiego z literaturą. Tarnów 1988
- Moskal Krzysztof.** Zamek Tarnowski. Przewodnik. Tarnów 1996
- Niesiecki Kasper.** Herbarz polski. T. 6. Lipsk 1841
- Okolski Szymon.** Orbis Polonus. T. 2. Kraków 1641
- Okoński Jerzy.** Wokół sporów o genezę Tarnowa. Zeszyty Tarnowskie 1987 nr 6 s. 7-19
- Orzechowski Stanisław.** Wybór pism. Wrocław 1972
- Orzechowski Stanisław.** Żywot i śmierć Jana Tarnowskiego kasztelana krakowskiego i hetmana wielkiego koronnego. Sanok 1855
- Paprocki Bartosz.** Gniazdo cnoty. Kraków 1578
- Paprocki Bartosz.** Herby rycerstwa polskiego. Kraków 1858
- Pauli Żegota.** Żywot hetmanów Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Lwów, Stanisławów, Tarnów 1850
- Piekosiński Franciszek.** Rycerstwo małopolskie w dobie piastowej. Kraków 1901
- Piekosiński Franciszek.** Rycerstwo polskie wieków średnich. T. 2 Kraków 1896
- Piekosiński Franciszek.** Pieczęcie polskie wieków średnich. Cz. 1: Doba piastowska. Kraków 1899
- Pietrzy Aleksandra.** Region tarnowski w okresie okupacji hitlerowskiej. Polityka okupanta i ruch oporu. Warszawa, Kraków 1984
- Pietrzyk Aleksandra.** Ziemia tarnowska w latach okupacji hitlerowskiej. Kronika wydarzeń. Zeszyty Tarnowskie 1972 nr 4 s. 77-79
- Pietrzyk Aleksandra.** Tarnowskie więzienie jako ostatni etap przed Oświęcimiem. Zeszyty Tarnowskie 1971 nr 3 s. 37-44

Piszowa Aniela. 600-lecie Tarnowa. Opowiadanie popularne. Tarnów 1930

Plewko Andrzej, Wanag Józef. Herbarz miast polskich. Warszawa 1994

Pol Wincenty. Pacholę hetmańskie. T. 1-2. Warszawa 1862

Potępa Stanisław. Tarnów międzywojenny. 1918-1939 (Kronika). Tarnów 1988

Potępa Stanisław. Przed wojną w Tarnowie. T. 1-3. Tarnów 1990

Potocki Wacław. Poczet herbów szlachty Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litweskiego... Kraków 1696

Radzimowska Barbara. Położenie, obszar, granice. W: Tarnobrzskie zaprasza. Rzeszów 1987 s. 3-7

Rej Mikołaj. Zwierzyńiec. Poznań 1884

Rocznik Małopolski (Traski). Monumenta Poloniae Historica. T. 2. Lwów 1872

Rospond Stanisław. Słownik etymologiczny Miast i Gmin PRL. Wrocław 1984

Ruta Zygmunt. Szkoły tarnowskie w XV-XVIII w. Wrocław, Warszawa, Kraków 1968

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 6, 9, 12. Warszawa 1885, 1888, 1892

Słownik geograficzno-krajoznawczy Polski. Warszawa 1983

Siedem wieków Przeworska. Szkice, studia i materiały z dziejów miasta. Rzeszów 1974

Simche Zdzisław. Tarnów i jego okolica. Tarnów 1930

Spierski Zdzisław. Jan Tarnowski 1488-1561. Warszawa 1977

- Starowski Szymon.** Sarmatie bellatores. Coloniae 1631
- Szajnocha Karol.** Jadwiga i Jagiełło. T. 2. Lwów 1861
- Szczebak Władysław.** Bazylika katedralna w Tarnowie. Przewodnik. Tarnów 1973
- Szczur Stanisław.** Uwagi o działalności dyplomatycznej abp. gnieźnieńskiego Jarosława z Bogorii. Nasza Przeszłość 1987 T. 67 s. 237-248
- Szope Maciej.** Grodziska i zamczyska województwa tarnowskiego. Tarnów 1981
- Szwajca K.** W czterechsetlecie Obertyna. Kalendarz Ilustrowanego Kuryera Codziennego na rok 1931. R. IV. s. 124-127
- Szymański Józef.** Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego. Warszawa 1993
- Śliwiński Błażej.** Kasztelan krakowski Spycimir z Tarnowa i jego związek z możnowładztwem małopolskim w I poł. XIV wieku. W: Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia. Z. 204. Toruń 1992 s. 105-113
- Święcicki Tomasz.** Historyczne pamiątki znamiennych rodzin i osób dawnej Polski. T. 2. Warszawa 1859
- Tarnobrzeskie zaprasza. Rzeszów 1987
- Tarnów. Dzieje miasta i regionu. T. 1-3. Tarnów 1981
- Tarnów. Stare Miasto. Wielki Przewodnik. T. 1-2. Tarnów 1994, 1995
- Tęgowski Jerzy.** Krąg rodzinny Jarosława Bogorii. W: Genealogia. Polska elita polityczna w wiekach średnich na tle porównawczym. Toruń 1993 s. 123-137
- Turkawski Marcei A.** Spycimir herbu Leliwa, kasztelan krakowski, założyciel Tarnowa i Melsztyna. Monografia historyczna. Lwów 1876

Wałęga Stanisław. Dwór hetmana Jana Tarnowskiego. Tarniny 1995 nr 11-12 s. 18

Weintraub Wiktor. Humanista portugalski w Polsce XVI wieku. Teki Humanistyczne. T. 9. Londyn 1958 s. 35-39

Winczura Łukasz. Działalność kulturalna hetmana Jana Tarnowskiego (1488-1561). /maszynopis/

Wróbel Stanisław. Z dziejów rzemiosła cechowego w Tarnowie w XIV-XVIII wieku. Kraków 1985

Wróbel Stanisław. Bibliografia dziejów miasta Tarnowa. W: Przewodnik po Tarnowie. Tarnów 1982 s. 181-188

Zarewicz Ludwik. Leliwita Spicimir, kasztelan krakowski, praojciec Melsztyńskich i Tarnowskich (1312-1352) oraz monografia Melsztyna. Kraków 1890

Żychliński Teodor. Złota księga szlachty polskiej. Poznań 1884

WYKAZ ILUSTRACJI

WYKAZ ILUSTRACJI

1. Drzewo genealogiczne rodu Tarnowskich z 1644 roku.
2. Sklepienie gwiaździste z tarnowskiej katedry z herbem Leliwa.
3. Herb Leliwa:
 - a/ z tłoku pieczętnego z pierwszych lat XIV stulecia
 - b/ z herbarza Wapenboek Gerlego (1370-1395)
 - c/ miedziany z tarnowskiego ratusza
 - d/ z herbarza K. Niesieckiego
 - e/ herb Tarnowskich z Dzikowa
4. Najstarsza pieczęć Tarnowa z wyobrażeniem św.Krzysztofa.
5. Spycimir Leliwita, kasztelan krakowski.
Wizerunek z drzewa genealogicznego z 1644 r.
6. Zamek na Górze Św. Marcina w Tarnowie.
Widok z drzewa genealogicznego z 1644 r.
7. Tablica genealogiczna Leliwitów Tarnowskich, Melsztyńskich i Jarosławskich.
Odbitka z: J. Leniek, Fr. Herzig, Fr. Leśniak. Dzieje miasta Tarnowa. Tarnów 1911 s. 49
8. Ruiny zamku w Melsztynie.
Wg. rys. Jana Matejki z 1865 r.
9. Zamek tarnowski.
Gabriel Leńczyk - 1939 r.
10. Renesansowy portal z tarnowskiej katedry z herbami Leliwa i Sternberg.
Fundacja Jana Amora Tarnowskiego z początku XVI wieku.
11. Pomnik nagrobny Trzech Janów z katedry w Tarnowie.
Fundacja hetmana Jana Tarnowskiego z 1 poł. XVI wieku.
12. Hetman Jan Tarnowski.
Litografia Kajetana Wincentego Kielisińskiego z 1 poł. XIX wieku.

13. **Bitwa pod Obertynem (1531).**
Drzeworyt z kroniki Michała Bielskiego z 1564 r.
14. **Renesansowy ratusz w Tarnowie.**
Akwarela Zygmunta Vogla z ok. 1800 r.
15. **Hetman Jan Tarnowski.**
Najstarszy portret hetmana ze Śniatynki.
16. **Hetman Jan Tarnowski.**
Wizerunek z nagrobka w tarnowskiej katedrze.
17. **Jan Krzysztof Tarnowski, kasztelan wojnicki.**
Portret ze zbiorów dzikowskich.
18. **Renesansowy pomnik nagrobny hetmana Jana Tarnowskiego,
jego syna Jana Krzysztofa i córki Zofii Ostrogskiej.**
19. **Zamek w Dzikowie z 1925 r.**
20. **Szafa z Sali Wielkiej dzikowskiego zamku z pamiątkami po hetmanie
Tarnowskim i Napoleonie.**
21. **Hrabia Stanisław Tarnowski, prof. historii literatury, rektor UJ.**
Portret z Dzikowa.
22. **Hrabia Artur Tarnowski - ostatni właściciel Dzikowa.**
23. **Kościół p.w. św. Marcina.**
Drzeworyt M. Kucza z poł. XIX wieku.
24. **Herb Leliwa.**
25. **Tablica genealogiczna XX. Ostrogskich.**
Odbitka z: J. Leniek, Fr. Herzig, Fr. Leśniak. Dzieje miasta Tarnowa.
Tarnów 1911 s. 101
26. **Stare Miasto w Tarnowie. W centrum renesansowy ratusz.**
27. **Ratusz w Przeworsku.**

28. Klasztor OO. Bernardynów w Przeworsku (1461-1465).
29. Rafał Tarnowski, kasztelan wojnicki, starosta ruski (zm. 1412).
Wizerunek z płyty nagrobkowej w kościele farnym w Przeworsku.
30. Zamek Tarnowskich w Dzikowie.
Obecnie siedziba szkoły rolniczej.
31. Budynek Urzędu Wojewódzkiego w Tarnobrzegu.
32. Pomnik z symbolem tarnobrzesckiej siarki.

511-730

